

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών

— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

Παιδαγωγικό Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης
ΠΜΣ «Θεωρία, Πράξη και Αξιολόγηση του Εκπαιδευτικού Έργου»
Διαπολιτισμική Εκπαίδευση

Διπλωματική Εργασία

Άνθρωποι από την Ελλάδα στο Κονγκό και από το Κονγκό στην
Ελλάδα

Γκρίντζου Παναγιώτα (218019)

Επιβλέπων Καθηγητής: Βέρδης Αθανάσιος

Χοροί στο Ruashi,
25 Μαρτίου 1943,
εθνική εορτή της
Ελλάδας.

Αθήνα, Φεβρουάριος 2024

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών

— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

Παιδαγωγικό Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης
ΠΜΣ «Θεωρία, Πράξη και Αξιολόγηση του Εκπαιδευτικού Έργου»
Διαπολιτισμική Εκπαίδευση

Διπλωματική Εργασία

Άνθρωποι από την Ελλάδα στο Κονγκό και από το Κονγκό στην

Ελλάδα

Γκρίντζου Παναγιώτα (218019)

Επιτροπή Κρίσης

Επιβλέπων Καθηγητής
Βέρδης Αθανάσιος
Επίκουρος Καθηγητής ΕΚΠΑ

Συν-Επιβλέποντες Καθηγητές/
Καθηγήτριες:
Μιχάλης Αθανάσιος
Αναπληρωτής Καθηγητής ΕΚΠΑ

Μπούρας Αντώνιος
Μέλος ΕΔΙΠ ΕΚΠΑ

Αθήνα, Φεβρουάριος 2024

Ευχαριστίες

Η παρούσα διπλωματική εργασία πραγματοποιήθηκε στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης και συγκεκριμένα στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών Θεωρία, Πράξη και Αξιολόγηση του Εκπαιδευτικού Έργου στην Διαπολιτισμική Κατεύθυνση, κατά το χειμερινό εξάμηνο του 2023-2024.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους τους Διδάσκοντες του Μεταπτυχιακού Προγράμματος για το ταξίδι στην γνώση και τη Γραμματεία για την συνεργασία.

Θα ήθελα να εκφράσω τη βαθύτατη εκτίμηση μου και τις ειλικρινείς ευχαριστίες μου προς τον επιβλέποντα καθηγητή Αθανάσιο Βέρδη, ο οποίος με την θετικότητα, την ευγένεια, την υποστήριξη, τις παρατηρήσεις και τις συμβουλές του αποτέλεσε σημαντικό αρωγό προς την ολοκλήρωση του παρόντος εγχειρήματος.

Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω τους συναδέλφους, τους φίλους και την οικογένεια μου για τις συμβουλές και τη διαρκή υποστήριξη.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους τους συμμετέχοντες στην έρευνα.

Στην Αναστασία, την Αντζελα, τη Λαμπρινή και το Ρούντι

Βεβαίωση Εκπόνησης Διπλωματικής Εργασίας

«Δηλώνω υπεύθυνα ότι η συγκεκριμένη Διπλωματική Εργασία για τη λήψη του μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών στο ΠΜΣ Θεωρία, Πράξη και Αξιολόγηση του Εκπαιδευτικού Έργου – Πλήρους Φοίτησης του Παιδαγωγικού Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης της Φιλοσοφικής Σχολής έχει συγγραφεί από εμένα προσωπικά και δεν έχει υποβληθεί ούτε έχει εγκριθεί στο πλαίσιο κάποιου άλλου μεταπτυχιακού ή προπτυχιακού τίτλου σπουδών, στην Ελλάδα ή στο εξωτερικό.

Η εργασία αυτή, έχοντας εκπονηθεί από εμένα, αντιπροσωπεύει τις προσωπικές μου απόψεις επί του θέματος. Οι πηγές στις οποίες ανέτρεξα για την εκπόνηση της συγκεκριμένης διπλωματικής εργασίας αναφέρονται στο σύνολό τους, δίνοντας πλήρεις αναφορές στους συγγραφείς, συμπεριλαμβανομένων και των πηγών που ενδεχομένως χρησιμοποιήθηκαν από το διαδίκτυο.

Σε κάθε περίπτωση, αναληθούς ή ανακριβούς δηλώσεως, υπόκειμαι στις συνέπειες που προβλέπονται στον Κανονισμό Σπουδών του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών «Θεωρία, Πράξη και Αξιολόγηση του Εκπαιδευτικού Έργου» και στις διατάξεις που προβλέπει η Ελληνική και Κοινοτική Νομοθεσία περί πνευματικής ιδιοκτησίας».

Ο/Η ΔΗΛΩΝ/ΟΥΣΑ

Όνοματεπώνυμο: Γκρίντζου Παναγιώτα

Αριθμός Μητρώου: 218019

Υπογραφή:

Περίληψη

Αφορμή της παρούσας έρευνας αποτελεί το γεγονός ότι στη Λέσβο, κυρίως στην περιοχή της Ερεσού, υπάρχουν αρκετοί Έλληνες που μιλούν Λινγκάλα και Σουαχίλι, δύο από τις εθνικές γλώσσες της Λαϊκής Δημοκρατίας του Κονγκό. Αυτό συμβαίνει διότι αρκετοί Έλληνες από την περιοχή μετανάστευσαν στην Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό κυρίως από το 1936 μέχρι το 1962, οπότε και άρχισαν να αναχωρούν λόγω της επικινδυνότητας κατά την επανάσταση. Πολλά χρόνια αργότερα, η διεθνής αύξηση της κινητικότητας πληθυσμών, οδηγεί πολλούς ανθρώπους από την Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό ως αιτούντες διεθνή προστασία στην Ελλάδα και συγκεκριμένα στο νησί της Λέσβου.

Σκοπός της έρευνας είναι να συλλέξει τις άγνωστες σε πολλούς εμπειρίες των Ελλήνων που ήδη από τον 19ο αιώνα μετανάστευσαν στην καρδιά της Αφρικής αναζητώντας μία καλύτερη ζωή και να συνδιαλλαγεί με το παρόν, με τους ανθρώπους που φτάνουν από τη Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό στην Ελλάδα ως αιτούντες διεθνή προστασία. Εξετάζονται οι βιοματικές εμπειρίες των συμμετεχόντων, οι διομαδικές σχέσεις, η επαφή και ο ρόλος της κοινής γλώσσας και της εμπειρίας των Ελλήνων μεταναστών στο Κονγκό ως παράγοντες αλληλεπίδρασης και ένταξης των αιτούντων άσυλο από το Κονγκό στην κοινωνία της Λέσβου. Με βάση τα αποτελέσματα της έρευνας, οι ερευνητικές υποθέσεις επαληθεύονται μόνο κατά το ήμισυ.

Λέξεις – Κλειδιά

Μετανάστευση, προσφυγική κρίση, διομαδικές σχέσεις, Υπόθεση της Επαφής

Abstract

The current research is prompted by the notable presence of Greeks speaking Lingala and Swahili, two of the Democratic Republic of the Congo's official languages, particularly in Lesbos, predominantly in the Eresos area. This phenomenon stems from a significant wave of Greek migration to the Democratic Republic of the Congo between 1936 and 1962, tapering off due to escalating unrest during the revolution. Subsequently, a surge in international population mobility has led many individuals from the Democratic Republic of the Congo to seek asylum in Greece, specifically on the island of Lesbos.

The research aims to uncover the largely unknown experiences of Greeks who ventured to Africa as early as the 19th century in pursuit of a better life, and to juxtapose these narratives with the contemporary influx of individuals arriving from the Democratic Republic of the Congo seeking asylum in Greece. The study delves into the experiential accounts of participants, examines intercultural dynamics, and explores the role of shared language and the experiences of Greek migrants in the Congo as key factors influencing the interaction and integration of asylum seekers from the Congo into the community of Lesbos. Based on the research findings, only half of the proposed hypotheses are substantiated.

Keywords

Immigration, refugee crisis, intergroup relations, Contact Hypothesis

Περιεχόμενα

Περίληψη.....	2
Abstract	3
Περιεχόμενα	4
Συνοτομογραφίες και Ακρωνύμια	5
Σημειώσεις.....	5
Μέρος Α: Θεωρητική Προσέγγιση - Βιβλιογραφική Ανασκόπηση	6
Εννοιολογικοί προσδιορισμοί.....	6
Διασπορά, πρόσφυγας, αιτών άσυλο, μετανάστης, προσφυγική/μεταναστευτική κρίση	6
Κατηγοριακή αντίληψη, προκατάληψη, στερεότυπο, διάκριση	8
Διομαδικές σχέσεις.....	11
Θεωρία ρεαλιστικής σύγκρουσης.....	12
Η Υπόθεση της Επαφής.....	12
Η γλώσσα	13
Η ελληνική Διασπορά.....	14
Οι Έλληνες στη Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό.....	15
Η Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό την εποχή των ελληνικών μεταναστεύσεων έως σήμερα	17
Προσφυγική κρίση στην Ελλάδα.....	20
Μέρος Β: Μεθοδολογία έρευνας.....	22
Σκοπός της έρευνας.....	22
Σημαντικότητα έρευνας.....	22
Ερευνητικές Υποθέσεις	22
Ερευνητικά ερωτήματα	23
Ερευνητική στρατηγική.....	23
Μέθοδος-εργαλείο	23
Δείγμα.....	24
Συλλογή δεδομένων.....	24
Ανάλυση δεδομένων.....	25
Δυσκολίες έρευνας	26
Ηθική και δεοντολογία	27
Αποτελέσματα	27
Οικονομικοί μετανάστες από την Λέσβο στη Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό	28
Προσωπικά στοιχεία.....	28
Η μεταναστευτική εμπειρία	28
Η ζωή στο Κονγκό.....	31
Διομαδικές σχέσεις.....	34
Η επιστροφή/παλινόστηση	41
Η εμπειρία του προσφυγικού στη Λέσβο	44
Πρόσληψη προσφυγικού φαινομένου	44
Αξιολόγηση εμπειρίας	48
Αιτούντες διεθνή προστασία από τη Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό στη Λέσβο.....	49
Προσωπικά στοιχεία.....	49
Η προσφυγική εμπειρία	50
Διομαδικές Σχέσεις.....	56
Αξιολόγηση της Εμπειρίας	68
Συμπεράσματα.....	70
Προτάσεις για μελλοντική έρευνα.....	78
Βιβλιογραφικές αναφορές	79
Ξενόγλωσσες	79
Ελληνόγλωσσες.....	80
Ιστοσελίδες-ηλεκτρονικές πηγές	83
Παράρτημα	84

Συντομογραφίες και Ακρωνύμια

Προς αποφυγή παρερμηνεύσεων, στην παρούσα εργασία η Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό ενδέχεται να αναφέρεται και ως Κονγκό ή ΛΔΚ.

Σημειώσεις

Στον τίτλο επιλέγεται σκοπίμως ο γενικός όρος «άνθρωποι» έναντι όρων όπως πρόσφυγας, μετανάστης, αιτών διεθνή προστασία που αναφέρονται στον κορμό της εργασίας. Ένας εναλλακτικός τίτλος που περικλείει τις πτυχές της εργασίας είναι «Έλληνες οικονομικοί μετανάστες στη Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό και η αλληλεπίδραση τους με αιτούντες διεθνή προστασία από τη ΛΔΚ στην Ελλάδα».

Στην παρούσα εργασία η χρήση των όρων στο αρσενικό γένος, όπως παραδείγματος χάριν «μετανάστης», «πρόσφυγας» χρησιμοποιούνται χάριν οικονομίας του λόγου και περιλαμβάνουν όλα τα γένη.

Μέρος Α: Θεωρητική Προσέγγιση - Βιβλιογραφική Ανασκόπηση

Εννοιολογικοί προσδιορισμοί

Διασπορά, πρόσφυγας, αιτών άσυλο, μετανάστης, προσφυγική/μεταναστευτική κρίση

Στο σημείο αυτό είναι χρήσιμο να προσδιοριστούν κάποιες βασικές έννοιες που παρουσιάζονται στον κορμό της εργασίας όπως διασπορά, πρόσφυγας, αιτών διεθνή προστασία, μετανάστης, προσφυγική/μεταναστευτική κρίση. Οι βασικές ομάδες μετακινούμενων πληθυσμών είναι οι πρόσφυγες, οι αιτούντες διεθνή προστασία και οι μετανάστες. Οι διαφοροποιήσεις μεταξύ τους έχουν να κάνουν με τις αιτίες, τις αφορμές, τα κίνητρα της μετακίνησης τους και την κατάσταση στην οποία βρίσκονται.

Η διασπορά συνοδεύει την ανθρώπινη ιστορία από τότε που ο άνθρωπος μετακινήθηκε από τον τόπο του για να αναζητήσει τροφή. Είναι η δυναμική κίνηση που αντιπαραβάλλεται στη στατικότητα των εδαφικών συνόρων ενός έθνους. Ωστόσο, δεν θεωρούνται όλες οι ομάδες μεταναστών διασπορές ή αποδημίες, καθώς απαιτούνται ποσοτικοί και ποιοτικοί όροι για την θεσμοθέτηση μίας κοινότητας που διατηρεί ισχυρά κοινά χαρακτηριστικά. Ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά των αποδημιών είναι η διατήρηση ισχυρών δεσμών με την χώρα καταγωγής αλλά και την σύνδεση με την χώρα υποδοχής. Σύμφωνα με τον Dufoix (2010) *«Η διασπορά συνθέτει την δική της γεωγραφία και έτσι αφηγείται τη δική της ιστορία...Πρόκειται μάλλον για έναν τόπο, μία γεωγραφία χωρίς άλλο έδαφος πέρα από το χώρο που διαγράφουν τα δίκτυα και οι ενώσεις των διασκορπισμένων»*.

Η διασπορά ορίζεται ως η μετανάστευση ατόμων ενός έθνους σε διάφορες χώρες και κατ' επέκταση το σύνολο των ατόμων ενός έθνους που βρίσκονται σε ξένες χώρες, οι μόνιμοι κάτοικοι εξωτερικού που έχουν κοινή καταγωγή. Ωστόσο, με βάση τον Cohen (2003) ο όρος διασπορά ενδέχεται να νοηματοδοτείται διαφορετικά από διαφορετικούς λαούς και σε διαφορετικές εποχές. Παραδείγματος χάριν, για τους Έλληνες είναι ο διασκορπισμός του πληθυσμού μέσω του αποικισμού, ενώ για άλλους λαούς όπως οι Εβραίοι, οι Αρμένιοι, και για κάποιους λαούς της Αφρικής, απέκτησε δυσοίωνα και βίαιη σημασία. Έχει ταυτιστεί με ένα συλλογικό τραύμα, έναν διωγμό στην εξορία και με τη βαθιά επιθυμία για επιστροφή στην πατρίδα. Στις ημέρες μας, η συζήτηση γύρω από τον όρο διασπορά ανοίγει πολύ περισσότερο από τον παραδοσιακό ορισμό και συνδέεται στενά με τις έννοιες διακρατικότητα και διακρατισμός (Καραμπελιάς & Ιακωβίδης, 2021).

Όσον αφορά τον όρο «πρόσφυγας», τα δύο νομικά κείμενα που αποτελούν την βάση της σύγχρονης προστασίας των προσφύγων είναι η Σύμβαση του 1951 για το καθεστώς των προσφύγων ή άλλως γνωστή ως Σύμβαση της Γενεύης και το Πρωτόκολλο του 1967 για το καθεστώς των προσφύγων. Η Σύμβαση του 1951 για το

καθεστώς των προσφύγων ορίζει ποιος φέρει την ιδιότητα του πρόσφυγα, ποια είναι τα δικαιώματα των προσφύγων και ποιες είναι υποχρεώσεις των κρατών απέναντι στους πρόσφυγες. Το Πρωτόκολλο του 1967 της Νέας Υόρκης άρει τους γεωγραφικούς και χρονικούς περιορισμούς που έθετε η Σύμβαση του 1951, η οποία αναφερόταν μόνο στους Ευρωπαίους πρόσφυγες του Β Παγκοσμίου Πολέμου, «παντός προσώπου όπερ συνεπεία γεγονότων επελθόντων προ της 1^{ης} Αυγούστου 1951» (όπ. αναφ. στο Νάσκου-Περράκη & Μπαξεβάνης, 2016). Το Πρωτόκολλο του 1967 διεύρυνε την εντολή της Ύπατης Αρμοστείας, καθώς οι εκτοπισμένοι πληθυσμοί εξαπλώνονταν σε παγκόσμια κλίμακα (Παπαδοπούλου, 2016).

Σύμφωνα με την Σύμβαση του 1951 για το καθεστώς των προσφύγων (όπ. αναφ. στο Νάσκου-Περράκη & Μπαξεβάνης, 2016) πρόσφυγας χαρακτηρίζεται όποιος βρίσκεται εκτός της χώρας καταγωγής ή του τόπου κατοικίας του, έχει δικαιολογημένο φόβο δίωξης λόγω φυλής, θρησκείας, εθνικότητας, κοινωνικής τάξης ή πολιτικών πεποιθήσεων και αδυνατεί ή δεν επιθυμεί να απολαμβάνει την προστασία της χώρας αυτής. Σύμφωνα με την Παπαδοπούλου (2016) οι πρόσφυγες τρέπονται σε φυγή κυρίως λόγω πολέμων και διώξεων και δεν δέχονται καμία προστασία από τη χώρα τους. Οι διατάξεις της Σύμβασης δεν εφαρμόζονται σε πρόσωπα που έχουν διαπράξει εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας.

Τα δικαιώματα του πρόσφυγα σύμφωνα με την Σύμβαση είναι η ελευθερία στη θρησκεία, στη μετακίνηση, στην εκπαίδευση, στην κατοχή ταξιδιωτικών εγγράφων, στην εργασία. Οι πρόσφυγες υποχρεούνται να συμμορφώνονται με τους νόμους και τους κανονισμούς της χώρας υποδοχής με σκοπό τη διατήρηση της δημόσιας τάξης. Βασική υποχρέωση των κρατών που συνυπογράφουν την Σύμβαση του 1951 είναι η αρχή της μη επαναπροώθησης, δηλαδή η υποχρέωση της χώρας υποδοχής να μην απελάσει ή επιστρέψει πρόσφυγες στα σύνορα των εδαφών όπου η ζωή ή η ελευθερία τους απειλείται (Στεργίου & Σιμόπουλος, 2019).

Αιτών διεθνή προστασία ή αιτών άσυλο είναι το άτομο που έχει υποβάλει αίτημα σε χώρα υποδοχής ώστε να αναγνωριστεί ως πρόσφυγας, αλλά το αίτημα του βρίσκεται ακόμη υπό εξέταση. Ο όρος αυτός αποδίδεται στο άτομο για το χρονικό διάστημα που μεσολαβεί από την υποβολή του αιτήματος μέχρι την οριστική απόφαση, η οποία μπορεί να είναι θετική ή αρνητική (Παπαδοπούλου, 2016).

Μολονότι, η ιδιότητα του πρόσφυγα και του αιτούντα άσυλο προσδιορίζονται με σαφήνεια λόγω της θεσμικής συγκρότησης τους, για την μετανάστευση δεν υφίσταται ένας κοινά αποδεκτός ορισμός σε διεθνές επίπεδο, και ως εκ τούτου οι διαδικασίες υποδοχής μεταναστών ορίζονται στο πλαίσιο εθνικών πολιτικών (Συμβούλιο της Ευρώπης, 2018, όπ. αναφ. στο Στεργίου & Σιμόπουλος, 2019). Μετανάστης θεωρείται το άτομο που μετακινείται εκούσια και ελεύθερα είτε εντός της ίδιας του της χώρας (εσωτερική μετανάστευση) είτε σε άλλη χώρα της οποίας δεν έχει την ιθαγένεια, αναζητώντας καλύτερες ευκαιρίες, προοπτικές διαβίωσης και εν γένει βελτίωση της ποιότητας της ζωής για αυτόν και την οικογένειά του. Οι μετανάστες σε κάποιο βαθμό αποφασίζουν την μετακίνηση τους, σε αντίθεση με τους πρόσφυγες που εξαναγκάζονται σε φυγή. Σύμφωνα με την Παπαδοπούλου (2016),

οικονομικός μετανάστης είναι αυτός που φεύγει από την χώρα καταγωγής του με σκοπό να βελτιώσει τη ζωή του σε οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο. Ωστόσο, παράγοντες όπως φυσικές καταστροφές, οικονομικές δυσκολίες, αποκλεισμός από δικαιώματα και ευκαιρίες στην εργασία, την υγεία και την εκπαίδευση, ενδεχομένως οδηγούν τα άτομα να μετακινηθούν.

Τα τελευταία χρόνια ορισμένοι διεθνείς οργανισμοί χρησιμοποιούν τον όρο «μετανάστευση» ως ευρύτερη-υπερκείμενη έννοια που περιλαμβάνει όλους τους μετακινούμενους πληθυσμούς – πρόσφυγες, αιτούντες άσυλο, εσωτερικά και εξωτερικά εκτοπισμένους - όλους δηλαδή τους ανθρώπους που συγκροτούν την λεγόμενη «ακούσια» και «αναγκαστική» μετανάστευση (Στεργίου & Σιμόπουλος, 2019). Επίσης, χρησιμοποιείται η έννοια «μικτές ροές», καθώς οι λόγοι που κάποιος αποφασίζει ή αναγκάζεται να εγκαταλείψει την χώρα του, ενδεχομένως είναι πολύπλοκοι και δεν εφάπτονται σε απόλυτες διχοτομήσεις ή ακόμη επειδή οι διαφορετικές ομάδες ατόμων επιλέγουν τις ίδιες επικίνδυνες οδούς για να φτάσουν στις χώρες στόχο. Παρόλο που ο στόχος και η διαδρομή ενδεχομένως είναι κοινά, οι αιτούντες άσυλο/πρόσφυγες έχουν διαφορετικές ανάγκες προστασίας σε σχέση με τους μετανάστες.

Ακόμη, τα τελευταία χρόνια, οι όροι προσφυγική ή μεταναστευτική κρίση, κρίση υποδοχής, προσφυγικό φαινόμενο, προσφυγικό ζήτημα, προσφυγικές ροές χρησιμοποιούνται για να περιγράψουν την ευρεία μετακίνηση πληθυσμών σε παγκόσμια κλίμακα εξαιτίας πολυποίκιλων παραγόντων. Το προσφυγικό φαινόμενο ήταν και είναι πάντα επίκαιρο, με την διαφορά ότι από τις αρχές του 21^{ου} αιώνα παρουσιάζεται σημαντική αύξηση στον αριθμό των διασυνοριακά μετακινούμενων πληθυσμών. Στον ελλαδικό χώρο που αποτελεί σταυροδρόμι σημειώνονται διαχρονικά μετακινήσεις, οι οποίες διαφέρουν με βάση τα αίτια και τα χαρακτηριστικά τους. Το καλοκαίρι του 2015 σημειώθηκε μαζική είσοδος μετακινούμενων πληθυσμών στα θαλάσσια σύνορα της Ελλάδας, γεγονός που αποτέλεσε την αφετηρία μίας νέας προσφυγικής κρίσης που είναι σε εξέλιξη και άλλαξε ριζικά την πολιτική μετανάστευσης και ασύλου της χώρας (Παπαδοπούλου, 2016).

Κατηγοριακή αντίληψη, προκατάληψη, στερεότυπο, διάκριση

Η προσφυγική/μεταναστευτική κρίση δημιουργεί ένα νέο τοπίο, με πολλές διαφορετικές ομάδες ανθρώπων σε έναν κοινό τόπο. Καθώς άνθρωποι από διαφορετικές χώρες καταγωγής συγκεντρώνονται σε μία χώρα υποδοχής προκύπτουν αλληλεπιδράσεις και διομαδικές σχέσεις. Η ύπαρξη και η συμβίωση διαφορετικών πολιτισμών στα πλαίσια ενός κυρίαρχου πολιτισμού δημιουργεί συχνά προβλήματα και ανισότητες ανάμεσα στα μέλη τους. Σε κοινωνίες πολυπολιτισμικές, πολυεθνικές ή πολυφυλετικές οι περιοχές αλληλεπίδρασης διχοτομούνται με βάση τις πολιτισμικές διαφορές των μελών, είτε είναι εθνικές, θρησκευτικές, φυλετικές. Κατά την

αλληλεπίδραση έρχονται στην επιφάνεια στερεότυπα, προκαταλήψεις και ενίοτε διακρίσεις/ρατσισμός.

Η αλληλεπίδραση αυτή ενίοτε δημιουργεί διαχωριστικές γραμμές ανάμεσα στα μέλη των διαφορετικών ομάδων και τελικά οδηγεί στην κατηγοριακή αντίληψη του «άλλου», η οποία σύμφωνα με τον Γκότοβο (2011) ορίζεται ως η αντίληψη του άλλου ως δείγματος μιας ευρύτερης κοινωνικής κατηγορίας ή ομάδας η οποία αποτελεί το έναυσμα για υποθέσεις γύρω από τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας του και της συμπεριφοράς του. Οι κατηγορίες αυτές είναι γνωστικές δομές μέσω των οποίων ομαδοποιούνται συγκεκριμένες «μονάδες», εφόσον διαθέτουν επαρκή κοινά χαρακτηριστικά (Κοκκινάκη, 2006).

Οι υποθέσεις αυτές για τους άλλους δημιουργούν τα στερεότυπα, δηλαδή την εικόνα που έχουμε για τον «άλλο». Ο Walter Lippmann (1922, όπ. αναφ. στο Χατζίδου & Βελέντζα, 2018), ήταν ο πρώτος που εισήγαγε τη λέξη στερεότυπα στο λεξιλόγιο των κοινωνικών επιστημών, την οποία δανείστηκε από το χώρο της τυπογραφίας, χαρακτηρίζοντάς τα ως «εικόνες στο κεφάλι μας» ή «χάρτες του κόσμου». Τα στερεότυπα, η εικόνα και η αντίληψη που έχουμε για τον «άλλο» μπορεί να είναι αρνητικά αλλά και θετικά. Το ίδιο ισχύει για τις προκαταλήψεις και τις διακρίσεις που εξετάζονται παρακάτω.

Η προκατάληψη για τον Allport (1954) αποτελεί σχηματισμό γνώμης χωρίς επαρκή στοιχεία. Πολλές φορές τα άτομα βασίζονται σε ότι έχουν ακούσει ή και φανταστεί, χωρίς να έχουν άμεση επαφή με τον στόχο της προκατάληψης. Σύμφωνα με τους Hughes και Kroehkler (2007) η προκατάληψη αφορά στις στάσεις αποστροφής και εχθρότητας κάποιου προς τα μέλη άλλης ομάδας μόνο και μόνο επειδή ανήκουν σε αυτή την ομάδα και γεννιέται μέσα από την κοινωνική αλληλεπίδραση. Σύμφωνα με τη θεωρία της απογοήτευσης-επιθετικότητας, η προκατάληψη οφείλεται στην ανάγκη που νιώθει ο άνθρωπος να βρει ένα εξιλαστήριο θύμα για τα δεινά του στο οποίο θα διοχετεύει την επιθετικότητα.

Με τον όρο διάκριση εννοούμε την άδικη μεταχείριση ενός ατόμου επειδή ανήκει σε μία συγκεκριμένη ομάδα, για την οποία υπάρχει αρνητικό στερεότυπο και αρνητική προκατάληψη από τη μεριά αυτού που διαπράττει τη διάκριση (Γκότοβος, 2011). Η κατηγορία στην οποία ανήκει το αντικείμενο της διάκρισης προσδιορίζει και το είδος της διάκρισης. Οι κοινωνικές διακρίσεις αποτελούν μορφή ρατσισμού εφόσον τα θύματα τους ανήκουν σε μία συγκεκριμένη φυλετική ομάδα. Η έννοια της φυλής χρησιμοποιείται για την περιγραφή των διαφορών στα εξωτερικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα των ατόμων. Σε ολόκληρη την ανθρώπινη ιστορία οι άνθρωποι συνήθιζαν να πιστεύουν ότι η φυλή σχετίζεται με την προσωπικότητα, την ηθική, τις ικανότητες, την ευφυΐα, καθώς και με άλλα χαρακτηριστικά του ατόμου (Hughes & Kroehkler, 2007).

Ο ρατσισμός μπορεί να εμφανιστεί στην κοινωνία ως εξωθεσμικός / άτυπος / ατομικός, ως υπαρκτός αλλά θεσμικά μη προσδιορισμένος και τέλος ως θεσμικά προσδιορισμένος. Στην πρώτη περίπτωση του άτυπου ρατσισμού, αναφερόμαστε στην πεποίθηση του ατόμου ότι ορισμένες φυλετικές ομάδες είναι εκ φύσεως

ανώτερες, ενώ άλλες είναι κατώτερες. Ο άτυπος ρατσισμός εδράζεται σε δύο αντιλήψεις οι οποίες έχουν καταρριφθεί από τη σύγχρονη επιστημονική έρευνα και θεωρία: οι άνθρωποι μπορούν να κατηγοριοποιηθούν επιστημονικά και βιολογικά σε φυλετικές ομάδες οι οποίες εμφανίζουν εγγενείς διαφορές όσον αφορά τις ικανότητες, το χαρακτήρα, την ευφυΐα, την κοινωνική συμπεριφορά και τον πολιτισμό (Hughes & Kroehkler, 2007). Αυτή η μορφή ρατσισμού γεννά στάσεις αποστροφής και εχθρότητας προς τον άλλο αποκλειστικά και μόνο επειδή ανήκει σε κάποια συγκεκριμένη φυλή.

Ενώ ο ατομικός ρατσισμός εδράζεται στις πεποιθήσεις και στις στάσεις των ανθρώπων, ο θεσμικός ρατσισμός είναι ενσωματωμένος στην κοινωνική δομή. Ο θεσμικός ρατσισμός αναφέρεται στις πολιτικές και στις πρακτικές των φυλετικών διακρίσεων που έχουν ως αποτέλεσμα την κοινωνική ανισότητα (Hughes & Kroehkler, 2007). Στην περίπτωση λοιπόν του θεσμικού ρατσισμού ο περιορισμός ή η παραβίαση των δικαιωμάτων του αποδέκτη του ρατσισμού προσδιορίζεται με θεσμικό τρόπο, δηλαδή η διαφορετική μεταχείριση δεν είναι ατομική πρωτοβουλία, αλλά δράση προβλεπόμενη και επιβαλλόμενη από το νομικό καθεστώς της κοινωνικής συμπεριφοράς και εμφανίζεται ως υποχρέωση διαφορετικής μεταχείρισης (Γκότοβος, 2011). Οι φορείς του θεσμικού ρατσισμού όχι μόνο δεν νιώθουν ότι οι πράξεις τους είναι ηθικά επιλήψιμες, αλλά φαινομενικά κάνουν το σωστό και το χρέος τους απέναντι στην κοινωνία και την κοινότητα τους.

Ο ρατσισμός, είτε με τη μία είτε με την άλλη μορφή, έχει απτή υπόσταση, πρόκειται για τη διαδικασία που στερεί από τα μέλη μίας ή περισσότερων ομάδων και κατηγοριών τα προνόμια, το κύρος, την εξουσία, τα νομικά δικαιώματα, την ισότιμη νομική προστασία, και άλλα αγαθά, τα οποία απολαμβάνουν άλλες ομάδες (Hughes & Kroehkler, 2007). Η κοινωνική διάκριση διαμορφώνει την κοινωνική διαστρωμάτωση, τα μέλη μίας κοινωνίας αναγνωρίζουν στον εαυτό τους και τους άλλους κάποιο στίγμα ή ιεραρχική θέση στα πλαίσια μίας ιεραρχικής διάταξης των κοινωνικών υποκειμένων (Γκότοβος, 2011). Υπάρχει συστηματική σχέση ανάμεσα στο κοινωνικό στάτους του υποκειμένου και στην εθνική, θρησκευτική, γλωσσική ή φυλετική κατηγορία στην οποία ανήκει. Σε πολιτισμούς δυτικού τύπου ο ανταγωνισμός είναι μία θεσμοθετημένη διαδικασία μέσα από την οποία ρυθμίζεται η πρόσβαση σε ποικίλους κοινωνικούς πόρους.

Στα πλαίσια των πολυεθνικών κοινωνιών αναπτύσσονται «λόγοι» με αναφορά την «άλλη ομάδα». Οι λόγοι αυτοί αποτελούν τους σημαντικότερους μηχανισμούς συντήρησης και αναπαραγωγής των ιστορικά καθορισμένων στερεοτύπων και προκαταλήψεων που υφίστανται στις πολυεθνικές κοινωνίες. Υπάρχει κανονιστικός χαρακτήρας των στερεοτύπων, της προκατάληψης και της κοινωνικής διάκρισης, καθώς από τη σκοπιά του φορέα τους ο «άλλος» αξίζει να υποστεί τη μεταχείριση που υφίσταται (Γκότοβος, 2011). Η φυλετική διαχωριστική γραμμή συμπίπτει με τις διαχωριστικές γραμμές στην κοινωνική διαστρωμάτωση, έτσι οι «άλλοι» καταλαμβάνουν τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα ανεβάζοντας την κυρίαρχη ομάδα σε υψηλότερες θέσεις, ενώ πρότερα κατείχαν εξίσου κατώτερες θέσεις.

Συνοψίζοντας, σύμφωνα με τον Γκότοβο (2011) το στερεότυπο είναι η κατηγοριακή αντίληψη του «άλλου», η προκατάληψη είναι η κατηγοριακή στάση απέναντι στον «άλλον» και τέλος η κοινωνική διάκριση ή ρατσισμός η κατηγοριακή μεταχείριση του «άλλου». Η κοινωνική διάκριση ή ρατσισμός είναι η υλοποίηση των προκαταλήψεων (στάσεων) και των στερεοτύπων (σκέψεων) που υπάρχουν απέναντι σε μία ομάδα.

Διομαδικές σχέσεις

Οι διομαδικές σχέσεις σύμφωνα με τον Sherif (1962, όπ. αναφ. στο Κοκκινάκη, 2006) ορίζονται ως

οι σχέσεις μεταξύ των μελών μιας ομάδας ή μεταξύ των μελών μιας ομάδας και των μελών μία άλλης ομάδας, στο βαθμό που οι σχέσεις αυτές επηρεάζονται από καθαυτό το γεγονός ότι τα συγκεκριμένα άτομα ανήκουν ή δεν ανήκουν στην ίδια ή σε διαφορετικές ομάδες.

Ως εντός ομάδας ορίζεται ένα σύνολο ανθρώπων που χρησιμοποιούν την αντωνυμία «εμείς» με την ίδια ειδικότητα και ακρίβεια. Σύμφωνα με ψυχοκοινωνιολόγους, η συνείδηση συμμετοχής σε ομάδα, αλλά και η ετοιμότητα για εθνοτική ταύτιση και πίστη στην ομάδα ξεκινά από την ηλικία των πέντε ετών (Allport, 2000 όπ. αναφ. στο (Pelinka, Bischof & Stögner, 2019). Τα άτομα, ωστόσο, συγκαταλέγονται σε περισσότερες της μίας ομάδας, όπως είναι η οικογένεια, η γειτονιά, η πόλη, η περιοχή, η διάλεκτος, η γενιά, το φύλο, οι συνεργάτες, η κοινωνική τάξη, η εκκλησία, το πολιτικό κόμμα, το έθνος (Pelinka, Bischof & Stögner, 2019). Όταν άτομα από διαφορετικές ομάδες επικοινωνούν μεταξύ τους, οι ταυτότητες τους (είτε πρόκειται για εθνική, έμφυλη, ηλικιακή, σεξουαλική, θρησκευτική, και εξής) επηρεάζουν τις διαπροσωπικές σχέσεις αλλά και τα διομαδικά στερεότυπα και συμπεριφορές και κατ' επέκτασιν επηρεάζουν τις διομαδικές σχέσεις (Hawood & Joyce, 2012).

Οι διομαδικές σχέσεις δεν είναι πάντα αρμονικές. Πολλές φορές ιδιαίτερα σε πολυπολιτισμικά περιβάλλοντα, οι προκαταλήψεις, τα στερεότυπα και οι διακρίσεις δυσκολεύουν τις διομαδικές σχέσεις και οδηγούν σε συγκρούσεις και αποκλεισμό. Στο πλαίσιο των διομαδικών σχέσεων η ξένη ομάδα θεωρείται υπεύθυνη για δυσάρεστες εμπειρίες, κίνδυνος για την ασφάλεια και την ευημερία της οικείας ομάδας, η διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στις δύο ομάδες είναι τόσο έντονη ώστε η σύναψη φιλικών και οικείων σχέσεων ανάμεσα στα μέλη των δύο ομάδων και γενικά η δημιουργία σχέσεων που βασίζονται στην αρχή της εμπιστοσύνης, να γίνονται αντιληπτές ως ύποπτες. Μέσα σε ένα τέτοιο κλίμα διομαδικών σχέσεων οποιοδήποτε ολίστημα μέλους της οικείας ομάδας εις βάρος μέλους της ξένης ομάδας τείνει να γίνεται αντιληπτό ως συλλογικό ολίστημα εναντίον ενός συλλογικού υποκειμένου Γκότοβος (2011).

Θεωρία ρεαλιστικής σύγκρουσης

Σύμφωνα με τη Θεωρία της Ρεαλιστικής Σύγκρουσης όταν τα συμφέροντα των ομάδων συμπίπτουν οι στάσεις των μελών τους για τα μέλη άλλων ομάδων ή για άλλες ομάδες είναι σχετικά θετικές. Όταν τα συμφέροντα των ομάδων αποκλίνουν διαμορφώνονται διομαδικές συγκρούσεις. Σημαντική είναι η παρατήρηση ότι οι διομαδικές σχέσεις δεν επηρεάζονται μόνο από την πραγματική σχέση μεταξύ των στόχων των ομάδων, αλλά και από το πώς γίνεται αντιληπτή αυτή η σχέση. Με άλλα λόγια, δεν χρειάζεται να υπάρχει πραγματική σύγκρουση συμφερόντων, αρκεί να θεωρούν οι ομάδες ότι υπάρχει. Στις κυρίαρχες ομάδες, η προκατάληψη είναι αποτέλεσμα της αίσθησης ανωτερότητας που νιώθουν τα μέλη έναντι των μειονοτικών ομάδων, της αντίληψης ότι οι άνθρωποι που ανήκουν στην μειονότητα είναι διαφορετικοί και ξένοι, της αντίληψης ότι τα μέλη της κυρίαρχης ομάδας έχουν το αποκλειστικό δικαίωμα κατοχής των προνομίων, της εξουσίας και του κύρους, του φόβου και της καχυποψίας ότι τα μέλη της μειονότητας σχεδιάζουν να αποσπάσουν από την κυρίαρχη ομάδα τα προνόμια τα οποία απολαμβάνει (Hughes & Kroehkler, 2007).

Η Υπόθεση της Επαφής

Με βάση τα παραπάνω, δημιουργήθηκαν θεωρίες μείωσης των προκαταλήψεων, των στερεοτύπων και των διακρίσεων που βασίζονται στο ρόλο των μη επιβεβαιωτικών πληροφοριών. Η πιο δημοφιλής θεωρία μείωσης των προκαταλήψεων και βελτίωσης των διομαδικών σχέσεων είναι η Υπόθεση ή Θεωρία της Επαφής που πρώτο-διατυπώθηκε από τον Allport (1954) και είχε μεγάλο αντίκτυπο τόσο ως θεωρία όσο ως πολιτική. Η θεωρία υποστηρίζει πως η επαφή μεταξύ μελών διαφορετικών ομάδων υπό κατάλληλες συνθήκες οδηγεί σε περισσότερο θετικές διομαδικές στάσεις και περισσότερο αρμονικές διομαδικές σχέσεις (Pelinka, Bischof & Stögner, 2019).

Σύμφωνα με τον Allport (όπ. αναφ. στο Pelinka, Bischof & Stögner, 2019) η απλή επαφή μεταξύ ομάδων δεν είναι επαρκής στην βελτίωση των διομαδικών σχέσεων. Με σκοπό την μείωση των προκαταλήψεων και την βέλτιστη διομαδική επαφή, ο Allport προτείνει τις ακόλουθες προϋποθέσεις: ισότιμη κατάσταση της ομάδας, διομαδική συνεργασία παρά ανταγωνισμός, κοινός στόχος, κοινωνική και θεσμική υποστήριξη και τέλος στενή αλληλεπίδραση με ευκαιρία ανάπτυξης φιλίας. Πιο συγκεκριμένα, τα μέλη των δύο ομάδων πρέπει να έρχονται σε επαφή σε καταστάσεις και συνθήκες που νιώθουν πως έχουν την ίδια θέση. Έπειτα, τα άτομα και οι ομάδες πρέπει να επιδιώκουν την επίτευξη κοινών στόχων οι οποίοι μπορούν να επιτευχθούν μέσα σε συνθήκες συνεργασίας. Θα πρέπει οι προσπάθειες επαφής να υποστηρίζονται σε θεσμικό, κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο από νομοθεσίες που υιοθετούν την αποδοχή και τους στόχους της μείωσης των προκαταλήψεων, προωθώντας και επιταχύνοντας την επιτυχία της διαδικασίας. Τέλος, η επαφή πρέπει να γίνεται υπό συνθήκες όπου υπάρχει δυνατότητα ουσιαστικής γνωριμίας ανάμεσα

στα μέλη των δύο ομάδων. Η γνωριμία μπορεί να φέρει στην επιφάνεια ομοιότητες που πριν δεν ήταν αντιληπτές αλλά και διάψευση πρότερων αρνητικών στερεοτύπων.

Στο πέρασμα των χρόνων έχουν επισημανθεί κάποια προβλήματα τα οποία περιορίζουν την Θεωρία της Επαφής (Κρεσταινίτη, 2022), όπως η υπερφόρτωση της με προϋποθέσεις και το γεγονός ότι η θεωρία καθαυτή δεν διαχειρίζεται την έκβαση της διαδικασίας, αλλά μόνο την προβλέπει. Ωστόσο, το κύριο πρόβλημα που υπάρχει στην Υπόθεση της Επαφής είναι ότι οι θετικές στάσεις δύσκολα γενικεύονται σε ολόκληρη την έξω-ομάδα. Καθώς δεν είναι δυνατό να επιτευχθεί επαφή μεταξύ όλων των μελών των κάθε επιμέρους ομάδων, στο πέρασμα του χρόνου μελετητές έχουν προτείνει διάφορους τρόπους επαφής με σκοπό τις καλύτερες διομαδικές σχέσεις, όπως την προσωποποιημένη επαφή, τη διομαδική επαφή, την κοινή ενδοομαδική ταυτότητα και τέλος το μοντέλο της διττής ταυτότητας.

Με την προσωποποιημένη επαφή επιδιώκεται η κατάργηση των διαφοροποιήσεων ανάμεσα σε ομάδες, έχοντας ωστόσο πρόβλημα γενίκευσης των θετικών αποτελεσμάτων της επαφής στις ομάδες, ενώ αντίθετα με την διομαδική επαφή επιδιώκεται η μεγαλύτερη πιθανότητα γενίκευσης στις ομάδες. Με τη μέθοδο της κοινής ενδοομαδικής ταυτότητας επιδιώκεται η επανακατηγοριοποίηση σε μία κοινή υπερκείμενη ταυτότητα. Ένα πιθανό πρόβλημα είναι ότι σύμφωνα με τη θεωρία της Κοινωνικής Ταυτότητας οι ομάδες συνεισφέρουν θετικά στην εικόνα του εαυτού, επομένως η εγκατάλειψη κάποιων υποκείμενων ταυτοτήτων θα μπορούσε να εκληφθεί ως απειλή, απώλεια του αισθήματος σύνδεσης και θετικότερης αξιολόγησης της ένδο-ομάδας. Τέλος, το μοντέλο της διττής ταυτότητας υποστηρίζει ότι τα μέλη μπορούν να έχουν περισσότερες από μία ταυτότητες, την ταυτότητα της ομάδας προέλευσης αλλά ταυτόχρονα και την υπερκείμενη που δημιουργεί την ένδο-ομάδα.

Τέλος, ο Pettigrew (1997) επισημαίνει ότι οι ατομικές διαφορές, οι θεσμικοί και κοινωνικοί κανόνες διαμορφώνουν τις επιδράσεις της διομαδικής επαφής. Τα άτομα που είναι προκατειλημμένα αρνητικά αποφεύγουν τη διομαδική επαφή και αντιστέκονται στις θετικές της επιδράσεις ενώ αντίστοιχα τα άτομα που είναι προκατειλημμένα θετικά επιδιώκουν την επαφή και τις επιδράσεις της. Επίσης, οι κοινωνίες οι οποίες αντιμετωπίζουν διομαδικές συγκρούσεις περιορίζουν και εμποδίζουν τη διομαδική επαφή όσο αυτό είναι δυνατό. Η αποδυνάμωση των στερεοτυπικών αντιλήψεων προϋποθέτει ένα πλαίσιο συνεργασίας, ανταλλαγής, αλληλοκατανόησης και αλληλεπίδρασης, ομαδικής εργασίας και επικοινωνίας, στοιχεία που αμβλύνουν τις φυλετικές, μαθησιακές και κοινωνικές διαφορές (Χατζίδου & Βελέντζα, 2018).

Η γλώσσα

Η γλώσσα μπορεί να αποτελέσει δίοδο σύνδεσης ή ένα αδιαπέραστο τείχος ανάμεσα σε ομάδες. Απλώνει έναν ιστό γύρω από αυτούς που τη χρησιμοποιούν, αυξάνοντας τη δυνατότητα αμοιβαίας κατανόησης και γίνεται η δύναμη που συγκροτεί τη συνοχή της ομάδας. Ο Bernstein (όπ. αναφ. στο Αλεξίου, 2016),

προτείνει να εξεταστεί η κοινωνικοποίηση σε σχέση με τη γλώσσα, καθώς οι πρακτικές κοινωνικοποίησης με τις αντίστοιχες γλωσσικές πρακτικές, έχουν άμεση σχέση με τη θέση των ατόμων στην κοινωνική δομή. Οι γλωσσικοί κώδικες διαμορφώνουν διαφορετικές κοινωνικές ταυτότητες, με βάση τις οποίες τα άτομα εντάσσονται στις κοινωνικές σχέσεις, αναπαράγοντας κοινωνικές διαφορές. Η γνώση της κοινής γλώσσας διευρύνει την αυτονομία του ατόμου αλλά και τις δυνατότητες κοινωνικών διαδράσεων.

Σύμφωνα με τους Harwood, Giles και Bourhis (1994, όπ. αναφ. στο Smith & Bond, 2011) τη δεκαετία του 1970 εντάθηκε το ενδιαφέρον για τη μελέτη εθνοτήτων και διομαδικών σχέσεων και αναλύθηκαν τα χαρακτηριστικά του κοινωνικοδομικού πλαισίου που εκδηλώνεται η διομαδική συμπεριφορά. Η χρήση της γλώσσας θεωρείται σημαντική αντανάκλαση των διομαδικών σχέσεων. Σε διαπολιτισμικά πλαίσια τα άτομα που δεν γνωρίζουν την κοινή γλώσσα περιορίζουν τις κοινωνικές σχέσεις τους στο πλαίσιο της δικής του γλωσσικής κοινότητας. Πολλές φορές τα άτομα μετακινούνται προς τη θέση της έξω-ομάδας όταν χρειάζεται να μιλήσουν την γλώσσα της.

Η ελληνική Διασπορά

Η μετακίνηση πληθυσμών αποτελεί φαινόμενο συνυφασμένο με το ανθρώπινο είδος. Κατά περιόδους οι άνθρωποι μεταναστεύουν σε μεγαλύτερη ή μικρότερη κλίμακα με βάση πολυποίκιλους παράγοντες. Σύμφωνα με τη Σιδέρη (2017) ο άνθρωπος ταξίδεψε πριν ανακαλύψει τη φωτιά, πριν καλλιεργήσει τη γη, πριν μιλήσει τις γλώσσες. Ταξίδεψε για να βρει τροφή, νερό, συντρόφους, αλλά κυρίως για να δει, να μάθει και να ονειρευτεί. Οι άνθρωποι μετακινούνται διαχρονικά για να πετύχουν καλύτερες συνθήκες διαβίωσης, περισσότερες ευκαιρίες για τον εαυτό τους και τα μέλη της οικογένειάς τους, ή για να αποφύγουν διώξεις και πολέμους. Ήδη από το 2000 π.Χ. συναντάμε μετακινήσεις πληθυσμών από τη Σαχάρα σε περισσότερο φιλόξενες γειτονικές χώρες για περιβαλλοντικούς λόγους (Davidson, 1997).

Η συνολική ιστορία της ελληνικής διασποράς ανάγεται επίσης στη δεύτερη χιλιετία π.Χ. τουλάχιστον. Ωστόσο, οι ελληνικές αποδημίες δεν ήταν συνεχείς και αδιάλειπτες από την αρχαιότητα έως τις ημέρες μας. Ανάμεσα τους μεσολάβησαν τεράστια χρονικά διαστήματα που άλλαξαν ριζικά τις συνθήκες τόσο στις χώρες αποστολής όσο και στους χώρους υποδοχής, καθώς επίσης και τον χαρακτήρα των ελληνικών αποδημιών (Χασιώτης, Κατσιαρδή-Hering & Αμπατζή, 2006).

Η ιστορία της νεοελληνικής διασποράς εκτείνεται από τον 15^ο στον 21^ο αιώνα χρονικά και στις πέντε ηπείρους γεωγραφικά. Με βάση εκτιμήσεις των ελληνικών προξενείων και των ομογενειακών φορέων (όπ. αναφ. στο Χασιώτης, Κατσιαρδή-Hering & Αμπατζή, 2006), ο Απόδημος Ελληνισμός υπολογίζεται μεταξύ ενός ελαχίστου 2.700.000 και ενός μεγίστου 4.500.000 και με βάση τον Πελαγίδη (2006) σε 7.000.000. Οι παράγοντες που προκάλεσαν τις νεοελληνικές μεταναστεύσεις είναι σύνθετοι, αλληλένδετοι και οφείλονταν άλλοτε σε πολιτικοστρατιωτικά, άλλοτε σε

οικονομικοκοινωνικά αίτια και άλλοτε σε συνδυασμό τους. Μολονότι υπάρχουν διαφοροποιήσεις κατά περιόδους, η εκτίμηση αυτή ισχύει για ολόκληρη την νεοελληνική διασπορά, από τον 15ο αιώνα έως τις μέρες μας. Τα αίτια των παλιννοστίσεων ήταν επίσης πολιτικά, οικονομικά και κοινωνικά. Η αύξηση της παλιννόστησης σημαδεύεται από σημαντικά πολιτικά γεγονότα, που μερικές φορές ξεπερνούν το οικονομικό κριτήριο της παραμονής στις νέες πατρίδες.

Η ιστορία της νεοελληνικής διασποράς χωρίζεται συμβατικά σε τρεις μεγάλες περιόδους. Η πρώτη περίοδος συμπίπτει με την Οθωμανική κυριαρχία στην Ελλάδα, από τα μέσα περίπου του 15ου αιώνα έως τη δημιουργία του Νεοελληνικού Κράτους το 1830. Η δεύτερη περίοδος εκτείνεται από τη δημιουργία του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους (1830) έως τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (1939). Η τρίτη περίοδος από τη λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου (1945) έως την τελευταία δεκαετία του 20ού αιώνα (Χασιώτης, Κατσιαρδή-Hering & Αμπατζή, 2006).

Οι Έλληνες στη Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό

Η ελληνική παρουσία στην κεντρική Αφρική χρονολογείται στα τέλη του 19ου αιώνα κυρίως στην Κεντροαφρικανική Δημοκρατία, τη Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό, το Κονγκό, το Γκαμπόν, την Ισημερινή Γουινέα, το Καμερούν και τη Νότια Αφρική. Υπολογίζεται ότι από τη δεκαετία του 1870 ως τη δεκαετία του 1930 οι Έλληνες της Αφρικής ξεπέρασαν τα 120.000 άτομα (από τα οποία τα 2/3 ζούσαν στην Αίγυπτο), (Μεταξίδης, στο Χασιώτης, Κατσιαρδή-Hering & Αμπατζή, 2006). Τα αίτια των μετοικεσιών προς την Αφρική ήταν οι Παγκόσμιοι πόλεμοι, οι πολιτικές έριδες και οι οικονομικές δυσκολίες (Αλεξάνδρου, 2015). Στην παρούσα ενότητα θα γίνει λόγος για τους Έλληνες που μετανάστευσαν στην Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό.

Συγκεκριμένα, στη Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό οι Έλληνες έφτασαν από το νότιο Σουδάν, τη Νότια Αφρική και τη Ροδεσία (σημερινή Ζιμπάμπουε). Ο πρώτος Έλληνας που έχει καταγραφεί ότι έφτασε στη χώρα είναι ο Παναγιώτης Παταγός το 1871, γιατρός από το την Αρκαδία. Οι μαρτυρίες λένε ότι ο Παταγός θεράπευε τους ντόπιους δωρεάν, ήταν ιδιαίτερα αγαπητός και οι ντόπιοι είχαν γράψει ένα τραγούδι προς τιμήν του (Αντύπας, 2007). Οι περισσότεροι από τους πρώτους Έλληνες που έφτασαν στην χώρα ήταν έμποροι ελεφαντόδοντου, που ακολούθησαν τον ποταμό Νείλο προς τα νότια, κατευθυνόμενοι στα βορειοανατολικά του Βελγικού Κονγκό ή ήθελαν να εργαστούν στα ορυχεία της Κατάνγκα (Χασιώτης, Κατσιαρδή-Hering & Αμπατζή, 2006).

Οι Έλληνες που διέμεναν στη ΛΔΚ το 1917, σύμφωνα με επίσημη απογραφή, ήταν περίπου 100. Κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, όταν οι Γερμανοί κατέφθασαν στην Ελλάδα, περίπου 30.000 Έλληνες από το Βόρειο Αιγαίο πέρασαν στην Τουρκία και από εκεί το 1942 στην Αίγυπτο από όπου διανεμήθηκαν ως πρόσφυγες σε διάφορες αποικίες της Αφρικής. Το 1944 2.700 Έλληνες βρίσκονταν στο τότε Βελγικό Κονγκό (Μιχαηλίδης, 2018) που τότε ήταν ο βασικός προορισμός

των Ελλήνων προς την αφρικανική ήπειρο, μετά τη Νοτιοαφρικανική Ένωση. Το 1945 το 40% αυτών των προσφύγων επέστρεψαν στην Ελλάδα (Αντύπας, 2007).

Σύμφωνα με τους Χασιώτη, Κατσιαρδή-Hering και Αμπατζή (2006) στη δεκαετία του 1950, εξαιτίας των μεταρρυθμίσεων του Γκαμάλ Άμπντελ Νάσερ σχετικά με τις εθνικοποιήσεις στην Αίγυπτο, ένα νέο κύμα Ελλήνων που διέμεναν στην Αίγυπτο κατευθύνθηκε στο Βελγικό Κονγκό. Από το 1960 οι συνθήκες άλλαξαν πάλι προς το χειρότερο, καθώς το κράτος εθνικοποίησε σημαντικούς τομείς της οικονομίας. Θεωρείται ότι οι επαναστάσεις μεταξύ 1960-1964 στοίχισαν τη ζωή σε ένα εκατομμύριο ανθρώπους (Cooper, 2023). Κατά το 1974, ο πρόεδρος Joseph Mobutu προχώρησε σε εθνικοποίηση της χώρας, κατά την οποία εκδιώχθηκαν όλοι οι ξένοι από την χώρα. (Αντύπας, 2007). Τα μέτρα αυτά έπληξαν και τους Έλληνες, που έχασαν περιουσίες χωρίς να αποζημιωθούν. Προς τα τέλη της δεκαετίας του 1970 ελήφθησαν πολιτικές αποφάσεις για επιστροφή των επιχειρηματιών. Το 1976, το κράτος ζήτησε σε ορισμένες χώρες να επιστρέψουν διότι η οικονομία είχε καταρρεύσει. Ένα μικρό ποσοστό Ελλήνων επέστρεψαν, οι οποίοι ασχολούνται κυρίως με το εμπόριο και την αρτοποιεία. Πολλοί Έλληνες επέστρεψαν επίσης για να διεκδικήσουν τις περιουσίες τους, αλλά ενεπλάκησαν σε δικαστικές περιπέτειες. Δυστυχώς, λόγω των δυσχερειών στην οικονομία της χώρας και της πολιτικής αστάθειας, η κατάσταση παραμένει ρευστή, με αποτέλεσμα τη συρρίκνωση του Ελληνισμού.

Στην τρίτη περίοδο της ιστορίας της ελληνικής Διασποράς (1945 έως τέλος 20^{ου} αιώνα) το φαινόμενο των παλιννοστίσεων απέκτησε ακόμα πιο μαζικό χαρακτήρα. Οι επαναπατρισμοί των Ελλήνων από την Ανατολική, την Κεντρική και τη Νότια Αφρική επηρεάστηκαν από τις καταστάσεις που δημιουργήθηκαν στις χώρες φιλοξενίας κατά τη μεταβατική και γεμάτη πολιτικές, φυλετικές και κοινωνικές αναταραχές περίοδο που ακολούθησε την αποξήλωση της αποικιοκρατίας. Ένα τμήμα, πάντως των Ελλήνων της Αφρικής προτιμούσε να μετακινείται από το ένα κράτος της Νότιας, της Κεντρικής και της Δυτικής Αφρικής στο άλλο και να αναζητά εκεί καλύτερες ευκαιρίες για την αξιοποίηση της επιχειρηματικής εμπειρίας και των κεφαλαίων που είχε αποκτήσει, μολονότι υπήρχε ο κίνδυνος νέας οικονομικής καταστροφής (Χασιώτης, Κατσιαρδή-Hering & Αμπατζή, 2006).

Οι Έλληνες στο Κονγκό ζούσαν κυρίως στα βορειοανατολικά (στο Στάνλεϊβίλ, το σημερινό Κισαγκάνι), στα νοτιοδυτικά (στην επαρχία Κατάνγκα και ειδικά στις πόλεις Λικάσι και Ελίζαμπεθβίλ, τη σημερινή Κινσάσα). Ασχολήθηκαν κυρίως με το γενικό εμπόριο και την βιομηχανία καθώς επίσης συνέβαλαν σε τομείς όπως η αλιεία, η αρτοποιεία, η μουσική καθώς και το δίκτυο λεωφορείων και φορτηγών (Αντύπας, 2007). Στα βορειοανατολικά της χώρας είχαν ιδρύσει αγροτικές και κτηνοτροφικές μονάδες και ασχολούνταν με την υλοτομία. Μολονότι στο Βελγικό Κονγκό μέχρι το 1921 οι Βέλγοι αντιπροσώπευαν το 50% των μη Αφρικανών ξένων δεν είχαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για το εμπόριο, αφήνοντας το 53% της εμπορικής δραστηριότητας στους Έλληνες, τους Πορτογάλους και τους Ινδούς. Οι Έλληνες ενδιαφέρονταν για το λιανικό εμπόριο, ζούσαν και δραστηριοποιούνταν στο

εσωτερικό της αφρικανικής ηπείρου, κοντά στους σιδηροδρομικούς και τους παραποτάμιους σταθμούς, έχοντας μικρά μαγαζιά που πωλούσαν εισαγόμενα είδη, όπως παπούτσια, κονσέρβες, υφάσματα, αγροτικά εργαλεία, είδη οικιακής χρήσης, διοχετεύοντας, αντίστοιχα, τα ντόπια προϊόντα για εξαγωγή. Ασχολήθηκαν επίσης με την καλλιέργεια εξαγωγίμων αγροτικών προϊόντων, όπως του καφέ, της αγαύης, του ζαχαροκάλαμου και του καπνού. (Χασιώτης, Κατσιαρδή-Hering & Αμπατζή, 2006).

Οι επιχειρηματικές δραστηριότητες των Ελλήνων συνέβαλαν σημαντικά στην οικονομία της χώρας, προσφέροντας εργασία σε εκατοντάδες ντόπιους, αλλά και συμβάλλοντας στην ανάπτυξη διαφόρων τομέων της οικονομίας. Οι Έλληνες κατέχουν, σύμφωνα με στοιχεία του υπουργείου Εξωτερικών του 1995 (όπ. αναφ. στο Χασιώτης, Κατσιαρδή-Hering & Αμπατζή, 2006), το 80% της συνολικής παραγωγής ψωμιού, σαπουνιών, υφασμάτων και καφέ. Σε πολλές περιπτώσεις εισάγουν στη χώρα καινοτομίες, σχετικά με την αγροτική και κτηνοτροφική παραγωγή και τη λιμναία αλιεία.

Οι Έλληνες στο Κονγκό δεν ασχολούνται με την πολιτική, επειδή πιστεύουν ότι η ανάμιξή τους δεν είναι συμβατή με τα επιχειρηματικά τους συμφέροντα. Δημιούργησαν σημαντικές ελληνικές κοινότητες όπως στην Ισίρο και Μπούνιας, στα βορειοανατολικά, Κολουέζι (1951), Λικάσι και Λουμπόμπασι (1923), στα νοτιοανατολικά, Κινσάσα (1951) στα δυτικά της χώρας (Ελληνική κοινότητα Λουμπουμπάσι και περιχώρων). Αρχικά, οι ελληνικές κοινότητες ίδρυσαν τα ελληνικά σχολεία στην χώρα με δικούς τους πόρους και στη συνέχεια με την πάροδο των χρόνων το ελληνικό κράτος είναι υπεύθυνο για αυτά (Αντύπας, 2021). Πλέον οι ελληνικές κοινότητες στις εγκαταστάσεις τους διαθέτουν σχολείο, εστιατόριο και κατοικίες για τους εργαζομένους (Πρόγκα, 2023). Όλες οι ελληνικές κοινότητες διαθέτουν ναό και σχολείο. Έκτισαν επίσης εκκλησίες στις κυριότερες πόλεις όπου έζησαν, ως συστατικό στοιχείο της κοινοτικής τους οργάνωσης, αλλά και σε απομακρυσμένες περιοχές, ώστε να συνοδεύουν την παρουσία της ελληνορθόδοξης ιεραποστολής στην ύπαιθρο. Στο Ζαΐρ υπάρχουν πολλοί ναοί σε διάφορες πόλεις (Λουμπόμπασι, Κινσάσα, Κολουέζι, Ισίρο, Μπούνια, Λικάσι, Κολβέζι, Κασένγκα).

Η Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό την εποχή των ελληνικών μεταναστεύσεων έως σήμερα

Η Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό ή Λαοκρατική Δημοκρατία του Κονγκό ή Κονγκό-Κινσάσα βρίσκεται στην κεντρική Αφρική με πληθυσμό 99.010.000 εκατομμύρια, σύμφωνα με τη μέση εκτίμηση των Ηνωμένων Εθνών για το 2022 και έχει έκταση 2.344.885 τετραγωνικά χιλιόμετρα. Συνορεύει με εννιά χώρες την Αγκόλα, την Ζάμπια, το Σουδάν, την Κεντρική Αφρική, το Σουδάν, την Ρουάντα, την Ουγκάντα, το Μπουρούντι και τη Δημοκρατία του Κονγκό (Κονγκό Μπραζαβίλ). Στο Κονγκό βρίσκεται το δεύτερο μεγαλύτερο τροπικό δάσος του κόσμου, μετά αυτό του Αμαζόνιου (Kisangani & Scott, 2010).

Οι περισσότεροι Κονγκολέζοι μιλούν μία ή περισσότερες γλώσσες Μπαντού με βασικότερες γλώσσες στη χώρα τα Λινγκαλά, τα Κικόνγκο, τα Τσιλούμπα, τα Σουαχίλι και τα Κιτούμπα. Ωστόσο επίσημη γλώσσα είναι τα γαλλικά λόγω του αποικιακού παρελθόντος της χώρας. Ο Χριστιανισμός (καθολικοί και προτεστάντες) είναι η κύρια θρησκεία, ωστόσο ένα ποσοστό των ανθρώπων ακολουθούν το Ισλάμ και άλλες παραδοσιακές θρησκείες και πεποιθήσεις. Οι Κονγκολέζοι μπορούν να ομαδοποιηθούν σε περίπου 332 εθνοτικές ομάδες σύμφωνα με εθνολόγους (Kisangani & Scott, 2010).

Το Νοεμβρίου του 1884, 13 ευρωπαϊκές κυβερνήσεις με παρατηρητή τις Ηνωμένες Πολιτείες συναντήθηκαν στο Συνέδριο του Βερολίνου σε μία προσπάθεια να διαπραγματευθούν «τον τερματισμό της διεθνούς αντιπαλότητας για την Αφρική και την προώθηση του πολιτισμού και του εμπορίου στην ήπειρο». Με βάση αυτό το συνέδριο και την Πράξη του Βερολίνου το Φεβρουάριο του 1885 η χώρα περνάει ως προσωπική αποικία στον Βασιλιά Λεοπόλδο Β΄ του Βελγίου και ονομάζεται **Ελεύθερο Κράτος του Κονγκό 1885-1908** σύμφωνα με τον Vuillard (2018).

Με πρόφαση την φιλανθρωπία, ο Λεοπόλδος χρηματοδότησε πλήθος ταξιδιών στην χώρα με σκοπό να εξερευνήσει τη λεκάνη του Κονγκό και να διαπραγματευτεί εμπορικές συμφωνίες για προσωπικό του όφελος (Βροχίδης, 2022). Η μεταφορά ασθενειών από τους Δυτικούς είχε ολέθρια αποτελέσματα στους αφρικανικούς πληθυσμούς, ενώ ολόκληρα χωριά εξαναγκάστηκαν σε δουλεία. Για την ενίσχυση της παραγωγής, στάλθηκε στρατός, η Δημόσια Δύναμη (Force Publique), η οποία έκοβε τα άνω άκρα των ντόπιων ως τιμωρία για την χαμηλή παραγωγή. Την περίοδο 1885-1908, εκατομμύρια Κονγκολέζων πέθαναν εξαιτίας των επιπτώσεων της εκμετάλλευσης και των ασθενειών. Κυβερνητική επιτροπή αργότερα κατέληξε ότι ο πληθυσμός του Κονγκό είχε μειωθεί στο μισό εκείνη την περίοδο, αν και δεν υπάρχουν ακριβή στοιχεία. Η βία που χρησιμοποιούσαν οι αρχές εναντίον των αυτοχθόνων και το αδίστακτο σύστημα οικονομικής εκμετάλλευσης οδήγησε στον επίσημο έλεγχο του Ελεύθερου Κράτους του Κονγκό του Λεοπόλδου από το Βέλγιο το 1908 (Kisangani & Scott, 2010).

Βελγικό Κονγκό 1908-1960

Το 1908, το Βελγικό Κοινοβούλιο υποχρεώθηκε από τη διεθνή πίεση και κατακραυγή (ιδιαίτερα αυτή του Ηνωμένου Βασιλείου) να καταλάβει το Ελεύθερο Κράτος από τον βασιλιά Λεοπόλδο και να αναγνωρίσει την χώρα ως Βελγική αποικία. Ο Βασιλιάς εξακολουθούσε να έχει θέση κυρίαρχου, ωστόσο τα διατάγματα του έπρεπε να προσυπογράφονται από το κοινοβούλιο. Η καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και η εργατική νομοθεσία εξακολουθούσε να είναι σκληρή ιδιαίτερα μέχρι το 1920. Η πολιτική δραστηριότητα απαγορευόταν, περιορισμένοι πολίτες είχαν πρόσβαση στην εκπαίδευση και η επαφή με Αφρικανούς από άλλες πολιτείες και χώρες θεωρείτο επικίνδυνη.

Σύμφωνα με τους Kisangani και Scott (2010) στις αρχές της δεκαετίας του 1950 ξεκίνησαν να ιδρύονται σύλλογοι αποφοίτων και εθνοτικές ομάδες συμφερόντων.

Κάποιοι έγραφαν σε τοπικά περιοδικά έχοντας την υποστήριξη από ιεραποστόλους και προοδευτικούς Βέλγους πολιτικούς που πίστευαν ότι οι Κονγκολέζοι έπρεπε να ετοιμάζονται να αναλάβουν τον έλεγχο της χώρας τους στο μέλλον. Οι δράσεις αυτές προκάλεσαν αντιστάσεις από άλλους πολιτικούς και αποικιοκράτες. Με αφορμή την αυτονομία που πρόσφερε ο Γάλλος Πρόεδρος Charles de Gaulle στις γαλλικές αποικίες, τα γεγονότα για να την ανεξαρτησία της χώρας άρχισαν να κυλούν πιο γρήγορα. Έπειτα από αναταραχές στη χώρα, εσωτερική και διεθνή πίεση οι βελγικές αποικιακές δυνάμεις αποφάσισαν να προσφέρουν περιορισμένες μορφές αυτοδιοίκησης στην αποικία και να ορίσουν ημερομηνία ανεξαρτησίας την 30η Ιουνίου 1960.

Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό 1960-1970

Το Μάιο του 1960, το Εθνικό Κίνημα του Κονγκό, με αρχηγό τον Patrice Lumumba, κέρδισε τις βουλευτικές εκλογές. Αμέσως μετά την ανεξαρτησία ξεκίνησαν εξεγέρσεις στην χώρα από το στρατό και πολλοί ξένοι αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την χώρα. Το Σεπτέμβριο του ίδιου έτους η κυβέρνησή ανατράπηκε από τον συνταγματάρχη Mobutu με στρατιωτικό πραξικόπημα και καταργείται κάθε πολιτική δραστηριότητα. Ο Lumumba δολοφονήθηκε βάνουσα, γεγονός που προκάλεσε παγκόσμια κατακραυγή. Ακολούθησαν χρόνια χάους, αιματοχυσίας και κατακερματισμού της χώρας. Με συνταγματικό δημοψήφισμα, το όνομα της χώρας άλλαξε σε «Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό». Το 1965 ο Mobutu γίνεται πρόεδρος της χώρας και υπόσχεται πως θα περιορίσει τις εθνοτικές πολιτικές απαιτήσεις που πόλωσαν την χώρα στο προηγούμενο διάστημα έτσι τα πολιτικά όργανα αφαιρέθηκαν από τις εξουσίες τους και ξεκίνησαν επιχειρήσεις ανάκτησης των περιοχών που ήταν υπό τον έλεγχο των ανταρτών.

Ζαΐρ 1971-1997

Το 1971 ο Mobutu άλλαξε το όνομα της χώρας ξανά σε «Δημοκρατία του Ζαΐρ». Ξεκίνησε ένα πρόγραμμα που ονομάζεται «Αυθεντικότητα» ή Ζαΐροποίηση με σκοπό την ανάπτυξη εθνικού αισθήματος. Έτσι, πρώην αποικιακά και χριστιανικά ονόματα άλλαξαν σε αφρικανικά, η ευρωπαϊκή ενδυμασία παραμερίστηκε, έγινε μία προσπάθεια να γραφτεί ξανά η ιστορία της χώρας από τη σκοπιά των ιθαγενών και να αναπτυχθούν πολιτικοί θεσμοί με βάση παραδοσιακά πρότυπα ηγεσίας. Επίσης, προχώρησαν σε αντικατάσταση του Κονγκολέζικου φράγκου με νέο νόμισμα που ονομάζεται Ζαΐρ καθώς επίσης σε εθνικοποίηση των επιχειρήσεων με αποτέλεσμα τη φυγή ξένων κεφαλαίων.

Μέχρι το 1973 το οικονομικό μοντέλο του Mobutu φάνηκε να λειτουργεί, ωστόσο οι οικονομικές δυσκολίες που προέκυψαν αργότερα οδήγησαν σε εξεγέρσεις εναντίον στο καθεστώς του. Το 1978 οι λεηλασίες των ανταρτών στο Κολουέζι οδήγησαν στον θάνατο διακοσίων αλλοδαπών και χιλίων Κονγκολέζων σε δύο εβδομάδες. Η χώρα απέκτησε μεγάλο χρέος στο Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και δεν μπορούσε να συμμορφωθεί με την αποπληρωμή. Ο Mobutu δεχόμενος πιέσεις τόσο από το εσωτερικό και από το εξωτερικό, αναγκάστηκε να θεσμοθετήσει

δημοκρατικές μεταρρυθμίσεις ανακοινώνοντας το τέλος της μονοκομματικής διακυβέρνησης σε ομιλία του στις 24 Απριλίου 1990. Στην αρχή έγιναν δεκτά δύο κόμματα αλλά εξαιτίας περισσότερων πιέσεων τα κόμματα αυξήθηκαν. Το διάστημα 24/10/1996-16/05/1997 η χώρα ταλαιπωρήθηκε από τον Πρώτο Πόλεμο του Κονγκό που χαρακτηρίζεται ως ο πρώτος παγκόσμιος πόλεμος της Αφρικής, καθώς σε έξι μήνες πέθαναν περισσότεροι από 800.000 άνθρωποι (Democratic Republic of Congo profile – Timeline, 2019).

Αν και επετεύχθη σχετική σταθερότητα, η κυβέρνηση Mobutu ήταν συγκεντρωτική, ένοχη για σοβαρές παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, πολιτικής καταστολής, προσωπολατρίας και διαφθοράς. Η διαφθορά ήταν τόσο κοινή, ώστε να γίνει γνωστή ως «le mal Zairois» ή η αρρώστια του Ζαΐρ.

Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό 1997-σήμερα

Οι ένοπλες δυνάμεις ανάγκασαν τον Mobutu να φύγει από το Ζαΐρ στις 16 Μαΐου του 1997. Λίγες ημέρες αργότερα, στις 20 Μαΐου ο Λωράν-Ντεζιρέ Καμπιλά προήλασε στην Κινσάσα, αυτοανακηρύχθηκε πρόεδρος και άλλαξε το όνομα της χώρας σε Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό.

Στις 2 Αυγούστου του 1998 ξεκίνησε ο Δεύτερος Πόλεμος του Κονγκό ή Μεγάλος Πόλεμος της Αφρικής που διήρκησε μέχρι τις 18 Ιουλίου του 2003. Θεωρείται η πλέον θανατηφόρος σύρραξη στην σύγχρονη ιστορία της Αφρικής, καθώς συμμετείχαν εννέα χώρες της Αφρικής και διάφορες ένοπλες ομάδες (Q & A: DR Congo conflict, 2012). Παρά την επίσημη λήξη του πολέμου τον Ιούλιο του 2003, χίλιοι άνθρωποι έχαναν τη ζωή τους καθημερινά το 2004 από περιπτώσεις υποσιτισμού και ασθενειών. Μέχρι το 2008 ο πόλεμος και τα επακόλουθά του προκάλεσαν 5,4 εκατομμύρια θανάτους, κυρίως εξαιτίας ασθενειών και της πείνας, καθιστώντας τη την πλέον θανατηφόρα σύγκρουση σε όλον τον κόσμο μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Περίπου δύο εκατομμύρια εκτοπίστηκαν ή αναζήτησαν άσυλο σε γειτονικές χώρες. Διάφορες συγκρούσεις και πόλεμοι συνεχίστηκαν αυτά τα χρόνια και ορισμένοι είναι σε εξέλιξη έως και σήμερα (Lists of wars including the Democratic Republic of the Congo, χ.χ.)

Στο μεσοδιάστημα, ο Laurent Desire Kabila δολοφονήθηκε τον Ιανουάριο του 2001 κατά τη διάρκεια πραξικοπήματος και την εξουσία ανέλαβε ο γιος του Joseph Kabila από το 2001, ο οποίος έμεινε στην εξουσία μέχρι το 2019, αρνούμενος να διενεργήσει εκλογές, κάτι που οδήγησε σε ταραχές. Το 2019 τον διαδέχτηκε ο Felix Tshisekedi ο οποίος εξακολουθεί να είναι ο πρόεδρος της χώρας μέχρι σήμερα (2024). Η χώρα εξακολουθεί να μαστίζεται από συγκρούσεις μεταξύ επαναστατικών στρατών και επιδρομές, λεηλασίες και βιασμούς σε χωριά (Πρόγκα, 2023).

Προσφυγική κρίση στην Ελλάδα

Τα τελευταία χρόνια η μετακίνηση πληθυσμών έχει λάβει διαστάσεις κρίσης, καθώς ο αριθμός των εκτοπισμένων που εγκατέλειψαν τις εστίες τους για να σωθούν από συρράξεις και πολέμους παγκοσμίως, κατέρριψε κάθε ρεκόρ το 2015 φτάνοντας στα 65,3 εκατομμύρια (Νάσκου-Περράκη & Μπαξεβάνης, 2016). Σύμφωνα με τους Σπυροπούλου και Χριστοδούλου (2016) η Ελλάδα δεχόταν μέχρι το 2013 κυρίως μεταναστευτικές ροές, ωστόσο από το 2014 ολοένα και περισσότερο άρχισε να δέχεται αιτούντες διεθνή προστασία/πρόσφυγες. Το 2015 σηματοδοτεί την έναρξη μίας νέας προσφυγικής κρίσης καθώς έχει χαρακτηριστεί ως «έτος της μεγαλύτερης μετακίνησης πληθυσμών από τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο». Η Ελλάδα ως μία από τις χώρες εισόδου στην Ευρώπη δέχεται χιλιάδες ανθρώπων κάθε χρόνο.

Σύμφωνα με την έρευνα του Hatton (2016) οι περισσότεροι αιτούντες άσυλο προέρχονται από χώρες με φτώχη οικονομία, με συστηματική καταπίεση μειονοτήτων, καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, στα πλαίσια εμφυλίων ή διεθνών συρράξεων κυρίως από τη Μέση Ανατολή, την Κεντρική και την Βόρεια Αφρική. Πιο συγκεκριμένα, η έρευνα περιέχει λίστα με τις 20 χώρες καταγωγής που έχουν κάνει τις περισσότερες αιτήσεις ασύλου στην Ευρώπη σε δύο διαστήματα, το 2005-2009 και το 2010-2014. Στην περίπτωση της Λαϊκής Δημοκρατίας του Κονγκό στο πρώτο διάστημα έγιναν 25.535 αιτήσεις ασύλου και στο δεύτερο διάστημα 34.739. Το γεγονός ότι οι περισσότερες χώρες παραμένουν ίδιες αποκαλύπτει μακροχρόνιες συγκρούσεις, πολιτική αστάθεια και εθνοτικό διχασμό.

Όσον αφορά τους πολίτες που φτάνουν στην Ελλάδα, στην αρχή της προσφυγικής κρίσης, το 2015 η πλειονότητα ήταν πολίτες από την Συρία, το Αφγανιστάν και το Ιράκ και οι περιοχές στις οποίες έφταναν ήταν κυρίως η Λέσβος, η Χίος, η Σάμος, η Λέρος, το Αγαθονήσι, η Κάλυμνος, η Κως, η Σύμη και η Τήλος (Σπυροπούλου & Χριστοδούλου, 2016). Σύμφωνα με το Operational Data Portal της UNHCR, για το έτος 2023 μέχρι τον Σεπτέμβριο οι περισσότερες αφιχθέντες στην Μεσόγειο προέρχονται από την Παλαιστίνη, το Αφγανιστάν, τη Σομαλία, την Συρία, την Ερυθραία και έκτη στην κατάταξη βρίσκεται η Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό με 521 ανθρώπους. Το σύνολο των προσφύγων και των αιτούντων άσυλο από τη ΛΔΚ για το 2023 μέχρι τον Απρίλιο υπολογίζονται σε 1.049.391 με αιτήσεις κυρίως σε χώρες της Αφρικής.

Μέρος Β: Μεθοδολογία έρευνας

Σκοπός της έρευνας

Αφορμή της παρούσας έρευνας αποτελεί το γεγονός ότι στη Λέσβο, κυρίως στην περιοχή της Ερεσού, υπάρχουν αρκετοί Έλληνες που μιλούν λινγκάλα, μία από τις τέσσερις επίσημες γλώσσας της Λαϊκής Δημοκρατίας του Κονγκό. Αυτό συμβαίνει διότι αρκετοί Έλληνες από την περιοχή μετανάστευσαν στην Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό κυρίως από το 1936 μέχρι το 1962 όταν και έφυγαν λόγω της επικινδυνότητας κατά την επανάσταση. Πολλά χρόνια αργότερα, η διεθνής αύξηση της κινητικότητας πληθυσμών, οδηγεί πολλούς ανθρώπους από την Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό ως αιτούντες διεθνή προστασία στην Ελλάδα και συγκεκριμένα στο νησί της Λέσβου.

Σκοπός της παρούσας έρευνας είναι να συλλέξει τις άγνωστες σε πολλούς εμπειρίες των Ελλήνων που ήδη από τον 19ο αιώνα μετανάστευσαν στην καρδιά της Αφρικής αναζητώντας μία καλύτερη ζωή και να συνδιαλλαγεί με το παρόν, με τους ανθρώπους που φτάνουν από τη Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό στην Ελλάδα ως αιτούντες διεθνή προστασία. Επιχειρείται να γίνει εξέταση των διομαδικών σχέσεων, της Θεωρίας της Επαφής και του ρόλου της γνώσης κοινής γλώσσας στις σχέσεις αλληλεπίδρασης των Ελλήνων που είχαν μεταναστεύσει στο παρελθόν στο Κονγκό και των αιτούντων άσυλο από το Κονγκό στη Λέσβο.

Σημαντικότητα έρευνας

Μολονότι η ελληνική διασπορά και η συμβολή της στο Ελληνικό κράτος έχει μελετηθεί πολύ κατά το παρελθόν, δεν ισχύει το ίδιο για την ελληνική διασπορά στην Αφρική και ειδικότερα στη Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό, που αποτελεί την 3^η μεγαλύτερη παρουσία ελληνισμού στην Αφρική μετά τη Νότια Αφρική και την Αίγυπτο. Η παρούσα έρευνα είναι σημαντική όχι μόνο γιατί επιχειρεί να συλλέξει και να φωτίσει τις ιστορίες των Ελλήνων οικονομικών μεταναστών στην ΛΔΚ, αλλά και γιατί επιχειρεί να εξετάσει αν η γνώσεις και τα βιώματα αυτής της εμπειρίας επηρεάζουν θετικά ή αρνητικά την αλληλεπίδραση που ενδεχομένως έχουν στο παρόν με αιτούντες διεθνή προστασία από την ΛΔΚ στη Λέσβο.

Ερευνητικές Υποθέσεις

Έπειτα από ανασκόπηση του θέματος προς μελέτη προέκυψαν οι παρακάτω ερευνητικές υποθέσεις, οι οποίες θα επιβεβαιωθούν ή θα απορριφθούν κατά την ανάλυση των ποιοτικών δεδομένων.

1. Η εμπειρία των Ελλήνων μεταναστών στη ΛΔΚ επηρεάζει θετικά την εικόνα και την αλληλεπίδραση με τους αιτούντες διεθνή προστασία από τη ΛΔΚ στην Ελλάδα
2. Η γνώση της κοινής γλώσσας βοηθά στην αλληλεπίδραση και την ένταξη των ατόμων στην κοινωνία

Ερευνητικά ερωτήματα

Τα ερευνητικά ερωτήματα εξυπηρετούν τις στοχεύσεις της έρευνας και αποτυπώνονται μέσα από τις ερωτήσεις του πρωτόκολλου συνέντευξης επίσης:

1. Η εμπειρία των Ελλήνων μεταναστών από τη Λέσβο στο Κονγκό επηρεάζει θετικά την εικόνα και τις σχέσεις αλληλεπίδρασης που δημιουργούν με αιτούντες άσυλο από το Κονγκό στην Λέσβο;
2. Συνδέεται η γνώση της εθνικής γλώσσας του Κονγκό (από τους Έλληνες και τους Κονγκολέζους) με την άρση της απόστασης μεταξύ διαφορετικών ομάδων και επιδρά θετικά γενικά αλλά και στην αλληλεπίδραση / ένταξη των αιτούντων διεθνή προστασία στην κοινωνία υποδοχής της Λέσβου;

Ερευνητική στρατηγική

Στην παρούσα έρευνα θα αξιοποιηθεί η ποιοτική μέθοδος, καθώς επιδιώκουμε να διερευνήσουμε ένα ζήτημα σε βάθος και να μάθουμε τα βιώματα και τις απόψεις ατόμων. Σύμφωνα με τους Bryman και Bell (2011) με την ποιοτική έρευνα ο ερευνητής έχει τη δυνατότητα να έρθει σε επαφή με τους συμμετέχοντες και να καταγράψει τις απόψεις τους, τα δεδομένα είναι πλούσια και σε βάθος και το πλαίσιο φυσικό. Επίσης, δίνει τη δυνατότητα εκτενούς περιγραφής συναισθημάτων, γνώμης, βιωμάτων και εμπειριών, ενώ παράλληλα ο ερευνητής ερμηνεύει τις πράξεις τους (Ισαρη & Πουρκός, 2015). Σύμφωνα με τον Bryman (2016), η ποιοτική έρευνα δίνει έμφαση στις λέξεις κατά τη συλλογή και ανάλυση των δεδομένων.

Μέθοδος-εργαλείο

Στη συγκεκριμένη έρευνα θα αξιοποιηθεί η μέθοδος της ημιδομημένης συνέντευξης κατά πρόσωπο. Πιο συγκεκριμένα, ένα μέρος της συνέντευξης θα έχει τη μορφή εξιστόρησης προσωπικών γεγονότων σε βίντεο ή μαγνητοφώνηση, όπου ο ερωτώμενος ζητείται να ανακαλέσει στη μνήμη του βιώματα από το παρελθόν του και να εκφράσει τις σκέψεις του γι' αυτά (Bryman, 2017). Στο δεύτερο μέρος της συνέντευξης ο συμμετέχοντας θα κληθεί να σχολιάσει γεγονότα και καταστάσεις της ζωής στο πρόσφατο παρελθόν και στο παρόν που έχουν να κάνουν με την αλληλεπίδραση με άλλα κοινωνικά υποκείμενα.

Ο οδηγός συνέντευξης αποτελείται από προκαθορισμένες ερωτήσεις, αλλά ο ερευνητής έχει τη δυνατότητα να προβεί σε επιπλέον ερωτήσεις με βάση τις απαντήσεις του συμμετέχοντα, με σκοπό την κατανόηση σε βάθος του θέματος προς συζήτηση. Έχουν δημιουργηθεί δύο οδηγοί συνέντευξης με βάση τις δύο κατηγορίες του δείγματος, οι οποίοι αποτελούνται από τέσσερις θεματικούς άξονες έκαστος. Ο οδηγός συνέντευξης που απευθύνεται στους αιτούντες άσυλο έχει μεταφραστεί στα αγγλικά και τα γαλλικά από διαπιστευμένο διερμηνέα με σκοπό την αποτελεσματικότερη και ουσιαστικότερη επικοινωνία.

Δείγμα

Το δείγμα της έρευνας, το τμήμα δηλαδή του πληθυσμού προς μελέτη, θα επιλεγεί με μη πιθανοτική δειγματοληψία – δειγματοληψία της χιονοστιβάδας, κατά την οποία ο μελετητής έρχεται αρχικά σε επαφή με μία μικρή ομάδα ατόμων που έχει σχέση με το προς έρευνα θέμα και στη συνέχεια τους αξιοποιεί για να έρθει σε επαφή με περισσότερους.

Στην συγκεκριμένη περίπτωση, οι συνεντευξιαζόμενοι θα ανήκουν σε δύο κατηγορίες:

1. Έλληνες οικονομικοί μετανάστες στη Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό, τώρα διαμένουν στη Λέσβο και γνωρίζουν μία από τις εθνικγλώσσες της χώρας (Παράρτημα)
2. Αιτούντες διεθνή προστασία με καταγωγή από τη Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό που βρίσκονται στη Λέσβο (Παράρτημα)

Συλλογή δεδομένων

Για τη συλλογή των ποιοτικών δεδομένων διενεργήθηκαν τηλεφωνικές επικοινωνίες με ανθρώπους που τηρούσαν τα κριτήρια της έρευνας και με ανθρώπους που ενδεχομένως γνώριζαν επιπλέον άτομα που τηρούσαν τα κριτήρια της έρευνας. Κατά την πρώτη τηλεφωνική επικοινωνία παρουσιάστηκε ο σκοπός και το θέμα της έρευνας και σε αυτούς που συμφώνησαν να συμμετέχουν προφορικά, απεστάλη ηλεκτρονικά το έντυπο συναίνεσης, στο οποίο αναφέρονται με σαφήνεια το θέμα, ο σκοπός και η διασφάλιση της ανωνυμίας των συμμετεχόντων (Παράρτημα). Έπειτα, με βάση τη διαθεσιμότητα των συμμετεχόντων κανονίστηκαν ραντεβού για την διεξαγωγή των συνεντεύξεων.

Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν από τον Νοέμβριο του 2023 έως τον Ιανουάριο του 2024. Με βάση τις προτιμήσεις και τις ρεαλιστικές ανάγκες των συμμετεχόντων, οι συνεντεύξεις διενεργήθηκαν διά ζώσης ή εξ αποστάσεως τηλεφωνικά ή μέσω εφαρμογών. Οι διά ζώσης συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν στην Μυτιλήνη, και τα χωριά Πλαγιά και Ερεσός της Λέσβου. Η καταγραφή έγινε

μέσω εφαρμογής κινητού τηλεφώνου. Η μέση διάρκεια των συνεντεύξεων ήταν τα 45 λεπτά, με την μεγαλύτερη ωστόσο να διαρκεί 4,5 ώρες και την συντομότερη 8 λεπτά. Η συντομότερη συνέντευξη μολονότι απαντά στα κομβικά ερωτήματα του οδηγού συνέντευξης αποτέλεσε την αφορμή για περαιτέρω εμπλουτισμό του ερωτηματολογίου και την προσθήκη ενός επιπλέον συνεντευξιαζόμενου στην κατηγορία.

Τα ποιοτικά δεδομένα μπορούν να έχουν πολλές και διαφορετικές μορφές, όπως οπτικοακουστική μορφή, βίντεο, φωτογραφία, ηχογράφηση. Ωστόσο, συνηθέστερη μορφή μετασχηματισμού και παρουσίασης των ποιοτικών δεδομένων αποτελεί το κείμενο. Τα δεδομένα σε μορφή κειμένου προέρχονται από τις συνεντεύξεις σε βάθος, από σημειώσεις από το πεδίο, από απομαγνητοφωνήσεις. Στην παρούσα έρευνα τα ποιοτικά δεδομένα προέρχονται από συνεντεύξεις, οι οποίες έχουν ηχογραφηθεί και απομαγνητοφωνηθεί, με εξαίρεση μία συνέντευξη σε μορφή βίντεο, η οποία έχει επίσης απομαγνητοφωνηθεί.

Ανάλυση δεδομένων

Η ανάλυση των ποιοτικών δεδομένων που συλλέχθηκαν στο ερευνητικό πεδίο αποτελεί το στάδιο που περιλαμβάνει όλες τις διαδικασίες νοηματοδότησης, κατηγοριοποίησης, θεωρητικοποίησης του ποιοτικού υλικού με στόχο τον έλεγχο τυχόν υποθέσεων, την απάντηση των αρχικών και μετέπειτα ερευνητικών ερωτημάτων και τα συμπεράσματα του ερευνητικού εγχειρήματος (Ιωσηφίδης, 2017).

Η ανάλυση των ποιοτικών δεδομένων ακολουθεί τρεις αλληλεξαρτώμενες διαδικασίες, οι οποίες λαμβάνουν χώρα πριν, κατά τη διάρκεια και μετά τη συλλογή του υλικού. Η πρώτη διαδικασία είναι ο περιορισμός των δεδομένων, όπου ο ερευνητής σύμφωνα με την κρίση του περιορίζει τα δεδομένα σε αυτά που είναι καταλληλότερα να απαντήσουν τα ερευνητικά ερωτήματα και να οδηγήσουν σε αποτελεσματική ερμηνεία και κατανόηση του θέματος. Η δεύτερη διαδικασία είναι η παρουσίαση των δεδομένων μέσα από διαδικασίες και τεχνικές με στόχο την οργάνωση του υλικού με τρόπο ώστε να είναι δυνατή η περαιτέρω επεξεργασία και ανάλυση του. Σε αυτό το στάδιο περιλαμβάνονται τρόποι οργάνωσης του υλικού όπως συνόψεις δεδομένων, εκτεταμένες περιλήψεις, αρχειοθέτηση, καταλογογράφηση, διαγραμματική παρουσίαση, παρουσίαση σε πίνακες, δίκτυα κ.α. Τέλος, η τρίτη διαδικασία είναι ο έλεγχος και η απόδοση νοήματος στα δεδομένα, όπου ο ερευνητής δημιουργεί ερμηνευτικό και θεωρητικό πλαίσιο ώστε να απαντήσει στα ερευνητικά ερωτήματα και να κατανοήσει τα υπό έρευνα φαινόμενα, διαδικασίες και συμπεριφορές (Ιωσηφίδης, 2017).

Για την ανάλυση των δεδομένων της έρευνας θα χρησιμοποιηθεί η προσέγγιση της θεματικής ανάλυσης, δηλαδή η απόσπαση βασικών θεματικών μοτίβων από το σύνολο των δεδομένων. Σύμφωνα με τον Bryman (2017) θεματικό μοτίβο είναι μία κατηγορία την οποία προσδιορίζει ο αναλυτής μέσα από τα δεδομένα του, συνδέεται με το επίκεντρο της έρευνας, βασίζεται σε κωδικούς που προκύπτουν από τις

απομαγνητοφωνήσεις και τις σημειώσεις του ερευνητή και προσφέρει τη βάση για μία θεωρητική κατανόηση των δεδομένων που μπορεί να αποτελέσει συνεισφορά στην βιβλιογραφία του εξεταζόμενου θέματος.

Μια γενική στρατηγική για την υποστήριξη της θεματικής ανάλυσης των ποιοτικών δεδομένων αποτελεί το «Framework». Αυτή η προσέγγιση έχει στόχο να παρέχει ένα πλαίσιο στην θεματική ανάλυση των ποιοτικών δεδομένων και να προσφέρει έναν τρόπο διαχείρισης των δεδομένων και των θεματικών μοτίβων. Δεν υποδεικνύει στον αναλυτή πώς να εντοπίσει τα μοτίβα, αλλά αντανακλά την αντίληψη του για τα θέματα και τις ιδέες που εμφανίζονται επανειλημμένα στα δεδομένα. Στην ουσία πρόκειται για την κατασκευή ενός ευρετηρίου κεντρικών θεματικών μοτίβων και επιμέρους θεματικών μοτίβων, τα οποία προκύπτουν μέσα από τις ενδελεχείς αναγνώσεις των απομαγνητοφωνήσεων και των σημειώσεων πεδίου που απαρτίζουν τα δεδομένα.

Κατά την αναζήτηση των θεματικών μοτίβων, σύμφωνα με τους Ryan και Bernard (2003, όπ. αναφ. στο Bryman, 2017) συνίσταται η αναζήτηση των ακόλουθων: επαναλήψεις, επιχώριες κατηγορίες ή τυπολογίες, μεταφορές και αναλογίες, μεταβάσεις, ομοιότητες και διαφορές, γλωσσικοί σύνδεσμοι, δεδομένα που λείπουν, υλικό που συνδέεται με την θεωρία. Τέλος, στο Bryman (2017) καταγράφονται οι κατευθυντήριες αρχές της θεματικής ανάλυσης και τα στάδια της ως εξής: μελέτη του υλικού, κωδικοποίηση του υλικού, μετατροπή των κωδικών σε θεματικά μοτίβα, αξιολόγηση και ονομασία των θεματικών μοτίβων, εξέταση της σύνδεσης και αλληλουχίας των εννοιών, συγγραφή του τελικού κειμένου με σύνδεση με την σχετική βιβλιογραφία.

Δυσκολίες έρευνας

Στην παρούσα ενότητα σταχυολογούνται οι δυσκολίες και τα προβλήματα που προέκυψαν κατά το σχεδιασμό και τη διεξαγωγή της έρευνας. Αρχικά, η ελλιπής βιβλιογραφία για την ελληνική διασπορά στην Αφρική και ειδικά για την ελληνική διασπορά στην Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό. Τη δεδομένη χρονική στιγμή, δυσκολία εύρεσης αιτούντων άσυλο από τη ΛΔΚ που να έχουν ζήσει μεγάλο διάστημα στη Λέσβο, ώστε να έχουν αλληλεπίδραση με την τοπική κοινωνία και να έχουν συναντήσει Έλληνες που ομιλούν τις εθνικές γλώσσες της χώρας τους. Πολλοί Έλληνες συμμετέχοντες δήλωσαν ότι θα συμμετέχουν αλλά ανέβαλαν τη συνέντευξη πολλάκις με αποτέλεσμα να καθυστερεί η διεξαγωγή της έρευνας. Μία συνέντευξη στην πρώτη κατηγορία ήταν πολύ σύντομη και μία συνεντευξιαζόμενη από την δεύτερη κατηγορία δεν ήταν εξαρχής αιτούσα άσυλο, με αποτέλεσμα να προσθέσω δύο επιπλέον συνεντευξιαζόμενους, έναν για κάθε κατηγορία. Για όσους συμμετέχοντες δεν μιλούν ελληνικά ή αγγλικά, η γλώσσα αποτέλεσε εμπόδιο, το οποίο προσπελάστηκε με την χρήση διαπιστευμένου διερμηνέα.

Ηθική και δεοντολογία

Τα ζητήματα ηθικής και δεοντολογίας αποτελούν οργανικό μέρος της ερευνητικής διαδικασίας και έχουν ιδιαίτερη βαρύτητα ιδίως στην ποιοτική έρευνα λόγω της άμεσης επαφής και της μακροχρόνιας εμπλοκής του ερευνητή/της ερευνήτριας με πτυχές της ζωής των συμμετεχόντων. Τα δεδομένα της έρευνας πρέπει να συγκεντρωθούν με βάση τις ηθικές επιταγές, με ευαισθησία απέναντι στα άτομα, στους πληθυσμούς που μελετώνται και στους χώρους έρευνας (Creswell, 2016). Στην ποιοτική έρευνα τα ζητήματα ηθικής και δεοντολογίας σχετίζονται με τα μέσα που χρησιμοποιεί ο ερευνητής/η ερευνήτρια για να επιτύχει τους σκοπούς της έρευνας. Τα μέσα που χρησιμοποιούνται πρέπει να είναι γενικά, κοινωνικά και επιστημονικά παραδεκτά και ενδεδειγμένα και να κατέχουν την συναίνεση των συμμετεχόντων (Ιωσηφίδης, 2017).

Τα πιο σημαντικά ζητήματα ηθικής και δεοντολογίας στην ποιοτική έρευνα είναι η εμπιστευτικότητα και η ανωνυμία, η εντιμότητα και η εμπιστοσύνη, η προστασία από τυχόν κινδύνους, η πληροφορημένη συναίνεση, η πρόσβαση στα αποτελέσματα της έρευνας και η χρήση των αποτελεσμάτων της έρευνας (Ιωσηφίδης, 2017). Για να επιτευχθούν τα παραπάνω στην παρούσα έρευνα συντάχθηκε έντυπο συναίνεσης για τους συμμετέχοντες, όπου περιγράφονται με σαφήνεια ο σκοπός, το θέμα, οι μέθοδοι συλλογής των στοιχείων, οι χρήσεις των ερευνητικών αποτελεσμάτων και ευρημάτων της έρευνας και τα δικαιώματα των συμμετεχόντων. Μάλιστα, το έντυπο συναίνεσης μεταφράστηκε στις γλώσσες των συμμετεχόντων από διαπιστευμένο διερμηνέα (Παράρτημα). Μερικοί από τους συμμετέχοντες, έχοντας ενημερωθεί με σαφήνεια για τα παραπάνω, επέλεξαν να διατηρήσουν την επωνυμία τους, που για λόγους προστασίας δεν χρησιμοποιείται στο κείμενο της εργασίας. Η συναίνεση δόθηκε από όλους τους συμμετέχοντες στην αρχή της συνέντευξης προφορικά όπου και έχει ηχογραφηθεί και γραπτώς στις περιπτώσεις που αυτό ήταν εφικτό.

Αποτελέσματα

Σε αυτό το κεφάλαιο θα πραγματοποιηθεί η ανάλυση των ποιοτικών δεδομένων που συλλέχθηκαν στο ερευνητικό πεδίο με σκοπό να δοθούν απαντήσεις στα ερευνητικά ερωτήματα. Στην πρώτη ενότητα θα γίνει θεματική ανάλυση των δεδομένων που προέκυψαν από τις συνεντεύξεις με Έλληνες που ήταν οικονομικοί μετανάστες στη Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό στο παρελθόν και τώρα διαμένουν στη Λέσβο, με σκοπό να αποτυπωθούν οι βιωματικές εμπειρίες των ατόμων στο Κονγκό αλλά και η αλληλεπίδραση που ενδεχομένως υπάρχει με αιτούντες διεθνή προστασία από τη ΛΔΚ στη Λέσβο. Στη δεύτερη ενότητα θα γίνει θεματική ανάλυση των δεδομένων που προέκυψαν από τις συνεντεύξεις με αιτούντες διεθνή προστασία

από τη ΛΔΚ στη Λέσβο με σκοπό να αποτυπωθούν οι βιωματικές εμπειρίες των ατόμων κατά το προσφυγικό ταξίδι και η αλληλεπίδραση που ενδεχομένως υπάρχει με Έλληνες που διαμένουν τώρα στη Λέσβο, αλλά ήταν οικονομικοί μετανάστες στη ΛΔΚ στο παρελθόν. Διενεργήθηκαν συνολικά 10 συνεντεύξεις, 4 από την πρώτη κατηγορία (Έλληνες) και 6 από την δεύτερη κατηγορία (ΛΔΚ).

Οικονομικοί μετανάστες από την Λέσβο στη Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό

Προσωπικά στοιχεία

Από τους 4 συμμετέχοντες από την Ελλάδα, οι 3 ήταν άντρες και η μία γυναίκα, με ένα εύρος ηλικίας από τα 50 έως τα 84 έτη. Ωστόσο, ο ένας συμμετέχοντας αναφέρεται και στην εμπειρία του πατέρα του σχετικά με τη μετανάστευση στο Κονγκό. Τρεις από τους τέσσερις συμμετέχοντες έχουν γεννηθεί στο Κονγκό και επίσης δύο από τους τέσσερις συμμετέχοντες προέρχονται από μεικτές σχέσεις/γάμους με ανθρώπους από το Κονγκό. Όσον αφορά την εκπαίδευση των συμμετεχόντων, μία συμμετέχουσα δεν ανέφερε, ένας συμμετέχοντας έχει κάνει σπουδές επιπέδου μεταπτυχιακού διπλώματος, ένας συμμετέχοντας ήταν μόνιμος υπαξιωματικός στο πολεμικό ναυτικό και ένας φοίτησε στο Comboni College στο Σουδάν χωρίς να το ολοκληρώσει.

Η μεταναστευτική εμπειρία

Αιτίες

Όλοι οι συμμετέχοντες αναφέρουν ως αιτία της μετάβασης τους στο Κονγκό τον εργασιακό και οικονομικό τομέα, επομένως αυτό-προσδιορίζονται ως οικονομικοί μετανάστες εκτός από έναν συμμετέχοντα που αναφέρει μεν για τον ίδιο οικονομικό λόγο, για τον πατέρα του δε την αποφυγή στράτευσης κατά την εμπλοκή της Κύπρου το 1974.

Σχετικά με τους οικονομικούς λόγους, οι συμμετέχοντες αναφέρουν τα ακόλουθα. Η Συμμετέχουσα 1 αναφέρει «Δεν υπήρχαν δουλειές τότε εδώ». Ο Συμμετέχοντας 4 αναφέρει «Πήγαμε για να δουλέψουμε στην Αφρική, οι Έλληνες πήγαμε για να δουλέψουμε διότι η Ελλάδα τότε δεν είχε δουλειές, αυτό ήταν η αιτία». Ωστόσο, ο Συμμετέχοντας 4, επειδή έφυγε ανήλικος από την Ελλάδα με βίζα για σπουδές στο Σουδάν, στην αρχή φοίτησε υποχρεωτικά στο σχολείο και στην συνέχεια μεταπήδησε στο Κονγκό για να εργαστεί με σκοπό να υποστηρίξει την οικογένεια του στην Ελλάδα «Δεν τελείωσα το σχολείο. Προβιβάστηκα πρώτη τάξη Γυμνασίου, αλλά ήθελα να δουλέψω γιατί είχα φτωχή οικογένεια εδώ πέρα, θα τους βοηθούσα...Στο Σουδάν δεν μου επιτρεπόταν να δουλέψω γιατί είχα βίζα μαθητή, μόλις έληξε η βίζα, πήγα στο Κονγκό και δούλεψα».

Από την άλλη πλευρά, ο Συμμετέχοντας 3 παραθέτει για τον πατέρα του διαφορετική αιτία μετανάστευσης. Μετέβη αρχικά στο Σουδάν και έπειτα στο Κονγκό προς αποφυγήν συμμετοχής στην στρατιωτική θητεία κατά τα γεγονότα της Κύπρου το 1974 .

Ο πατέρας μου έφυγε το 1974 με τα γεγονότα της Κύπρου, διότι ήταν η ηλικία του να παρουσιαστεί στο στρατό και ο παππούς μου αποφάσισε να μην τον στείλει γιατί γνώριζε, υποψιαζόταν ότι είναι όλα πουλημένα στην Κύπρο, δεν ήθελε να τον στείλει να σκοτωθεί, με αποτέλεσμα να του κλείσει ένα εισιτήριο μέσα σε μία νύχτα και να τον στείλει συγκεκριμένα στο Σουδάν, όπου ήταν ο αδερφός του παππού μου...Αργότερα βέβαια, με κάποια γεγονότα που υπήρχανε, έφυγε και πήγε στο Κονγκό. Η τοποθεσία που ζούσε στο Κονγκό, ήταν ανάμεσα στα σύνορα Κονγκό, Ουγκάντα και Σουδάν γιατί η κατάσταση ήταν ρευστή, οπότε είχε διεξόδους διαφυγής σε αυτά τα τρία κράτη ανάλογα που γίνονταν φασαρίες.

Πέρα από την προσωπική ιστορία της οικογένειας του, ο Συμμετέχοντας 3 κάνει λόγο για ένα γενικότερο ‘κύμα’ ανθρώπων από την Κύπρο που επηρεάστηκαν από τα γεγονότα του 1974 και αναζήτησαν καλύτερη τύχη στην Αφρική «*Το 1974 υπήρχε ένα κύμα από την Κύπρο προς την Αφρική λόγω των γεγονότων που έγιναν στην Κύπρο και όσοι γνώριζαν ότι υπάρχει κάποιος Έλληνας ή γνωρίζανε οι Έλληνες ότι έρχονταν Κύπριοι, υπήρχε μία βοήθεια σε αυτούς τους ανθρώπους*».

Ακόμη, οι συμμετέχοντες αναφέρουν ότι και το 2009 λόγω της οικονομικής κρίσης άνθρωποι από την Ελλάδα μεταβαίνουν στο Κονγκό. Δύο από τους συμμετέχοντες μετέβησαν στο Κονγκό εκείνη την περίοδο για να αναζητήσουν καλύτερες εργασιακές και οικονομικές ευκαιρίες. Ο Συμμετέχοντας 3 αναφέρει «*ήταν η οικονομική κρίση στην Ελλάδα και πήγα να δω μήπως είναι κάτι καλύτερο εκεί. Έμεινα μόνο 7 μήνες το 2012, γιατί είδα πως δεν υπήρχε κάτι το οποίο θα μπορούσε να προχωρήσει*». Ο Συμμετέχοντας 2, ο οποίος γεννήθηκε επίσης στο Κονγκό και διέμεινε εκεί τα τέσσερα πρώτα χρόνια της ζωής του, επέστρεψε το 2011 και διέμεινε εκεί για δέκα χρόνια, μέχρι το 2021 αναφέρει «*Εγώ πήγα στο Κονγκό το 2011 λόγω της κρίσης, μόλις είχε αρχίσει η κρίση, μου πρότειναν μία δουλειά*».

Το ταξίδι

Το ταξίδι πραγματοποιείται διαφορετικά με βάση τη χρονική περίοδο, επομένως γίνεται αναφορά σε μέσα όπως άλογα, τρένα, ποταμόπλοια και αεροπλάνα. Όλοι οι συμμετέχοντες της παρούσας έρευνας ταξίδεψαν αεροπορικώς, ωστόσο αναφέρουν και άλλους τρόπους με τους οποίους είχαν ταξιδέψει παλαιότερα οι συγγενείς τους ή γνωστοί τους. Συγκεκριμένα, ο Συμμετέχοντας 4 ταξίδεψε το 1955 αεροπορικώς από Αθήνα για Χαρτούμ, καθώς τα πρώτα πέντε χρόνια διέμεινε στο Σουδάν. Ωστόσο, αναφέρει σχετικά με τους πρώτους Έλληνες που είχαν πάει στο Κονγκό όπως υπολογίζεται μεταξύ 1850 με 1890 «*Οι Έλληνες ήτανε από το 1890 και μπορεί και πιο μπροστά στο Κονγκό, διότι όπως είχα μάθει δύο Έλληνες είχαν φτάσει από Αίγυπτο, Σουδάν με άλογα στο Ισύρο που λεγόταν Πόλις τότε γύρω στο 1850, δεν θυμάμαι τα*

ονόματα τους». Αναφέρει, επίσης, για τρεις θείους του που ταξίδεψαν το 1912, 1917 και 1922 και είχαν μεταβεί στην Αφρική επίσης για οικονομικούς λόγους «οι προηγούμενες γενιές...πήγαιναν με βαπόρια μέσω Σμύρνης στην Αλεξάνδρεια, και από Αλεξάνδρεια με το τρένο στο Σουδάν στο Χαρτούμ και από εκεί με ποταμόπλοιο 15 μέρες μέσα στον ποταμό για να φτάσεις στο τόπο που θέλεις να πας».

Ο Συμμετέχοντας 3 αναφέρει για τον πατέρα του ο οποίος μετέβη στο Σουδάν το 1974 και από εκεί αργότερα στο Κονγκό «Ο πατέρας μου πήγε αεροπορικώς από Αθήνα, υπήρχε τότε απευθείας πτήση για Σουδάν από Αθήνα και είχε φύγει με την Air Sudan κατευθείαν για το Χαρτούμ».

Η πρώτη περίοδος και ο Συνδετικός κρίκος

Σε όλες τις περιπτώσεις παρατηρείται ότι υπήρχε κάποιο μέλος της οικογένειας ή κάποιος μακρινός συγγενής ή άτομο από το ίδιο μέρος καταγωγής ως σημείο αναφοράς και αφορμής για το ταξίδι. Αυτός ο συνδετικός κρίκος φαίνεται να επηρεάζει θετικά την απόφαση προς μετανάστευση. Η Συμμετέχουσα 1 αναφέρει «είχε πάει ο μεγάλος αδερφός του μπαμπά μου και πήγε και ο μπαμπάς μου...είχαν πάει ήδη κάποιοι από εδώ, από το χωριό (Ερεσός), και πήγανε και αυτοί». Ο Συμμετέχοντας 4 αναφέρει «Είχα συγγενείς στο Νότιο Σουδάν, είχα ήδη οικογένεια, τρία αδέρφια του πατέρα μου ήταν εγκατεστημένοι από το 1890...ήταν εκεί πέρα εγκατεστημένοι, είχανε δουλειές. Ένας από αυτούς με πήρε στο Σουδάν».

Ο Συμμετέχοντας 3 επίσης αναφέρει «Ήταν ο αδερφός του παππού μου στο Σουδάν, για οικονομικούς λόγους γιατί ήταν 12 αδέρφια και τότε η Ελλάδα δεν είχε δουλειές, δεν είχε διεξόδους, από εκεί ξεκίνησε το θέμα της Αφρικής για την οικογένεια». Ακόμα προσθέτει για την οικογένεια του που έπαιξε τον ίδιο υποστηρικτικό ρόλο αργότερα «ο πατέρας μου είχε βοηθήσει πολύ κόσμο όταν έφυγε το 1974 από την Κύπρο και ήρθε στην Αφρική, τους είχε βοηθήσει, να τους έχει στη δουλειά του, να τους κάνει προϊσταμένους στις φυτείες καφέ που είχε».

Οι συμμετέχοντες αναφέρουν ότι η μετάβαση και η πρώτη περίοδος ήταν ομαλές, καθώς υπήρχαν ήδη συγγενείς εκεί και ένα διαμορφωμένο πλαίσιο. Ο Συμμετέχοντας 3 αναφέρει για τον πατέρα του

Η πρώτη περίοδος για τον πατέρα μου δεν ήταν τόσο δύσκολη με την έννοια ότι ήταν ήδη ο θείος του εκεί, ο αδερφός του παππού μου, οπότε υπήρχε μία βάση...Στην πορεία βέβαια όταν έφυγε από το Σουδάν και πήγε στο Κονγκό και είχε γνωρίσει τη μητέρα μου τα πράγματα ήταν πολύ πιο εύκολα για εκείνον γιατί είχε γνωρίσει μία κοπέλα ήταν ντόπια, οπότε του άνοιγαν πιο εύκολα οι πόρτες ώστε να μπορέσει να κινηθεί.

Η ζωή στο Κονγκό

Διαμονή

Οι συμμετέχοντες αναφέρουν πως οι μετανάστες πρώτης γενιάς δεν έμεναν τόσο σε αστικά κέντρα, αλλά κυρίως στα δάση. Η Συμμετέχουσα 1 αναφέρει «Μέναμε μέσα στο δάσος, δεν υπήρχε πόλη, δεν είχε πολλούς λευκούς οπότε αναγκαστικά η παρέα μου ήταν και τα μαυράκια». Ο Συμμετέχοντας 4 επίσης αναφέρει «στη ζούγκλα μείναμε, σπίτι πολυτελείας που είχαν οι Βέλγοι κάνει για τα κτήματα που επέβλεπα εγώ, με μηχανή ηλεκτρικό απέξω, πετρέλαιο, ψυγείο, οι μαύροι ήταν δίπλα μου. Σπιτάκια οι εργάτες, καμιά 500 εργάτες. Επέβλεπα 2 κτήματα του Μομπούτου του στρατηγού». Ο Συμμετέχοντας 2 αναφέρει για την πρώτα χρόνια της ζωής του που έμενε με την οικογένεια του στο Κονγκό «Στην επαρχία, οι περισσότεροι Έλληνες που έφυγαν από την Ελλάδα πήγαιναν και δούλευαν στην επαρχία, δεν ήταν στην πρωτεύουσα, λίγοι ήταν αυτοί στην πρωτεύουσα, οι περισσότεροι δούλευαν σε κτήματα». Οι Συμμετέχοντες 2 και 3 που μετέβησαν στο Κονγκό για δεύτερη φορά ως ενήλικες ανάμεσα στο 2011-2021 διέμειναν και εργάστηκαν στην πρωτεύουσα την Κινσάσα.

Ασχολίες

Οι συμμετέχοντες με βάση την χρονική περίοδο στην οποία αναφέρονται, περιγράφουν παρόμοιες επαγγελματικές ασχολίες, οι οποίες σχετίζονται κυρίως με το εμπόριο παλιότερα και με την εστίαση τα τελευταία χρόνια. Για παράδειγμα η Συμμετέχουσα 1 αναφέρει για τον πατέρα της που ήταν μετανάστης πρώτης γενιάς ότι «είχε γενικό εμπόριο και είχε καφέδες, είχε καφεδοκτήματα». Ο Συμμετέχοντας 4 έχει δουλέψει σε διάφορες χώρες, στο Κονγκό, το Σουδάν, στη Ζάμπια, την Ζιμπάμπουε (Ροδεσία) στο εμπόριο σε διευθυντικές θέσεις και ως υπεύθυνος σε κτήματα, όπως στα κτήματα του προέδρου Μομπούτου «έκανα αγορές καφέ στο εσωτερικό του Κονγκό. Γι' αυτό ξέρω όλο το Κονγκό από το Βορρά στο Νότο. Δούλεψα καλά. Σε ένα μήνα μπόρεσα να βγάλω όσα χρόνια δούλεψα σε διάφορα μέρη, στο Κονγκό κέρδισα σε ένα μήνα πολλά χρήματα». Οι συμμετέχοντες 2 και 3 που μετέβησαν στο Κονγκό το διάστημα 2011-2021 εργάστηκαν κυρίως στην εστίαση. Συγκεκριμένα, ο Συμμετέχοντας 3 αναφέρει «στο κομμάτι του αεροπορικού catering ως διευθυντής».

Η εκπαίδευση και η εκμάθηση γλωσσών

Η εκπαίδευση των συμμετεχόντων κατά την παραμονή τους στο Κονγκό (Σουδάν για έναν συμμετέχοντα κατά τα σχολικά χρόνια), πάλι διαφοροποιείται με βάση την εποχή που έζησαν εκεί και για τους τρεις από τους τέσσερις αποτελεί αιτία για την επιστροφή στην Ελλάδα. Μόνο ο Συμμετέχοντας 4 πήγε σχολείο στο Σουδάν καθώς έφυγε από την Ελλάδα το 1955 με βίζα μαθητή για το σκοπό αυτό. Κάνει μία εκτενή περιγραφή του σχολείου

Εγώ πήγα στην Αφρική 15 ετών το 1955 στο Σουδάν, στο Χαρτούμ με βίζα μαθητή σε καθολικό αγγλικό σχολείο, στο Comboni College, ήταν αναγνωρισμένο από την Οξφόρδη της Αγγλίας...ήταν primary and secondary και

boarding house. Εγώ έμεινα εσώκλειστος στο σχολείο...πολύ αυστηρό σχολείο...400 παιδιά εσώκλειστα, Έλληνες, πολλοί ντόπιοι Σουδανοί, το 90% των πλουσίων τα παιδιά γιατί ήταν ακριβό σχολείο. Πρώτα πληρώναμε το μήνα 16-17 λίρες Αγγλίας το 1955. Εδώ ζούσες ένα χρόνο με αυτά τα χρήματα. Να φανταστείς, έφυγα από το χωριό τούτο εδώ πέρα χωρίς να ξέρω πολλά πράγματα στο χωριό το 1955...πήγαινα πρώτη γυμνασίου στο Πλωμάρι. Η μάθηση δεν ήταν εδώ, τα μάτια μου τα άνοιξα στο καθολικό σχολείο, έμαθα γράμματα. δεν ήξερα μαθηματικά, τίποτα που έφυγα, πρόσθεση μόνο. Εκεί πέρα έγινα πρώτος στην τάξη, νομίζεις άνοιξε το κεφάλι μου; τα σχολεία αυτά τα ξένα έχουν εκπαίδευση διαφορετική...Υπήρχε τάξη, νοσοκομείο, σινεμά, στην Πλαγιά δεν υπήρχε ούτε τηλεόραση, τίποτα, εκεί στο σχολείο όλα τα πράγματα υπήρχαν το 1955. Τσάι το πρωί στην αίθουσα. Άμα γυρίσαμε από το σχολείο είχε Study Room, ο καθένας στο γραφείο του. Τότε γραφείο που να είχαμε εδώ πέρα...Το σχολείο, Comboni College, έτσι ονομάζεται από έναν παπά ο οποίος πήγε στο Χαρτούμ το 1890. Και έκανε το πρώτο σχολείο για τους μαύρους, για να μορφώσει τους μαύρους. Βγάζαν την Οξφόρδη, από την Αγγλία ερχόντουσαν τα γραπτά. Εάν πετυχαίνανε, εγώ έχω φίλους από το σχολείο που είναι διευθυντές σε τράπεζες στην Αφρική μάλιστα, συγγενή έναν διευθυντή της Coca Cola...Το σχολείο αυτό που είχε πρόοδο μεγάλη εγώ δεν το έβαλα, δεν συνέχισα. Ήθελα να δουλέψω.

Ο Συμμετέχοντας 4 αναφέρει πως μολονότι το σχολείο ήταν καθολικό, δεν γινόταν προσπάθεια προσηλυτισμού των μαθητών, παρά μόνον αυστηρή παρακολούθηση του προγράμματος.

Όλοι οι μαύροι εκεί πέρα, τα παιδιά των πλουσίων, υπουργών και αυτών δεν πήγαιναν σε σχολείο μουσουλμανικό, πήγαιναν στο χριστιανικό σχολείο...Να πηγαίνεις 9 μήνες εκκλησία κάθε πρωί υποχρεωτικώς, αλλά δεν μου είπε κανένας να αλλάζω να γίνω ο καθολικός, δεν μας το είπανε, 90% των παιδιών ήταν μουσουλμάνοι μέσα, αλλά ούτε έγινε κανένας καθολικός.

Για τους υπόλοιπους τρεις συμμετέχοντες που είχαν γεννηθεί και ζήσει τα πρώτα χρόνια της ζωής τους στο Κονγκό, η φοίτηση στο σχολείο συνδέεται με την επιστροφή στην Ελλάδα, ακόμη και αν πήγαν κάποια χρόνια σχολείο εκεί. Η Συμμετέχουσα 1 πήγε επίσης εσώκλειστη, αλλά σε ελληνικό δημοτικό σχολείο «Πήγα σε ελληνικό σχολείο εσώκλειστη σε μία πόλη που δεν ήταν στο μέρος που μέναμε εμείς». Επίσης, η Συμμετέχουσα 1 αναφέρει «Επέστρεψα το 1972 γιατί έπρεπε να πάω σε ένα άλλο σχολείο εδώ στην Ελλάδα, γιατί εκεί είχε μόνο δημοτικό». Ο Συμμετέχοντας 3 αναφέρει επίσης «Πήγα ας το πούμε σε ένα τύπου σχολείο γαλλικό, προ νήπιο, πρώτη δημοτικού, το οποίο ήταν υπό την επίβλεψη της καθολικής εκκλησίας, πήγα για 2 χρόνια και μετά ήρθα Ελλάδα».

Επομένως, βλέπουμε ότι οι Συμμετέχοντες 1 και 4 που πήγαν σχολείο στο Κονγκό και στο Σουδάν αντίστοιχα ήταν εσώκλειστοι, ο Συμμετέχοντας 3 πήγε δύο χρόνια σε γαλλικό σχολείο υπό την επίβλεψη της Καθολικής Εκκλησίας και έπειτα επέστρεψε στην Ελλάδα και ο Συμμετέχοντας 2 επέστρεψε στην Ελλάδα σε ηλικία 7 ετών για το σχολείο.

Όλοι οι συμμετέχοντες έχουν επιλεγεί με κριτήριο να ομιλούν μία από τις εθνικές γλώσσες του Κονγκό, τις οποίες έμαθαν μέσα από την αλληλεπίδραση με τους ανθρώπους και όχι σε κάποιο σχολείο. Η Συμμετέχουσα 1 αναφέρει «*Μίλαγα και γαλλικά και σουαχίλι, αλλά τώρα τα έχω ξεχάσει, τα έμαθα πρακτικά*». Ο Συμμετέχοντας 3 αναφέρει «*Στο σπίτι θυμάμαι μιλούσαμε την τοπική διάλεκτο που μιλούσε η μητέρα μου λινγκάλα και ελληνικά, δηλαδή ο πατέρας μου προσπαθούσε να μιλάει ελληνικά και έτσι γνώριζα ελληνικά πριν έρθω στην Ελλάδα. Μιλάω ακόμα λινγκάλα*». Τα γαλλικά που αποτελούν την επίσημη γλώσσα του Κονγκό μπορούσαν να την μάθουν και στο σχολείο «*Τα ελληνικά και τα λινγκάλα τα έμαθα μέσα από τη χρήση, τα γαλλικά τα οποία μιλούσα αλλά όταν ήρθα στην Ελλάδα τα ξέχασα...δεν ξέρω για ποιο λόγο, όταν πήγα σχολείο και κάναμε γαλλικά είχα μία άρνηση προς αυτή τη γλώσσα*». Ο Συμμετέχοντας 2 αναφέρει κάτι παρόμοιο για τα γαλλικά και για τα λινγκάλα πως τα έμαθε αναγκαστικά «*Τα γαλλικά δεν μου άρεσαν και δεν τα έμαθα ποτέ. Τα λινγκάλα τα έμαθα αναγκαστικά, με τη χρήση όχι σε κάποιο σχολείο αφού έπρεπε να συνεννοηθώ και είναι εύκολα, είναι πολύ πιο εύκολα*». Δεν υπάρχει κάτι στα ευρήματα των συνεντεύξεων που να επιβεβαιώνει την σύνδεση της άρνησης των δύο συμμετεχόντων με τα γαλλικά με την αντίστοιχη άρνηση για τα γαλλικά ανθρώπων από το Κονγκό λόγω της αποικιοκρατίας.

Ασφάλεια

Το θέμα της ασφάλειας και των τραυματικών βιωμάτων, διαφοροποιείται ως προς τα ποιοτικά χαρακτηριστικά με βάση το διάστημα που έμειναν εκεί οι συμμετέχοντες, το οποίο ξεκινάει από το 1955 έως το 2021, επομένως έχουν βιώσει διαφορετικές συνθήκες. Ωστόσο, σε όλες τις περιπτώσεις και τις χρονικές στιγμές, γίνονται αναφορές για επικινδυνότητα.

Ο Συμμετέχοντας 4 ο οποίος ήταν στο Κονγκό 1955-1973, επομένως στα χρόνια της ανεξαρτησίας και των επαναστάσεων, αναφέρει

Όταν επαναστατούσαν δεν υπήρχε ασφάλεια. Έγιναν πολλές επαναστάσεις, πρώτη το 1964. Στο χωριό που ήμουνα είχε καμιά σαρανταριά Ευρωπαίους, Βέλγους, τους καθарίσανε, καλόγριες, τις καθарίσανε. Αυτές οι γυναίκες ήταν νοσοκόμες στο νοσοκομείο. Παπάδες, Ιταλοί και Ολλανδικής καταγωγής. Τους σκοτώσανε. Φυλές οι οποίες ήρθαν από κάτω από κεντρικό Κονγκό. Σκότωσαν και τους μαύρους, οι οποίοι συνεργάζονταν με τους λευκούς στις δουλειές...με την ανεξαρτησία βάζανε στις θέσεις μαύρους, ο Γενικός Διευθυντής Ευρωπαίος, ο δεύτερος μαύρος. Όλους αυτούς τους σκοτώσανε μπροστά μας τότε που έγινε η επανάσταση του 1964. Μόλις ήρθε στο χωριό ένα τάγμα από μαύρους και

ρώτησαν ποιοι είναι συνεργάτες λευκών. Μας κάλεσαν όλο το χωριό μπροστά στη σημαία. Δέσιμο τα χέρια ανάποδα με λάστιχο σαμπρέλα. Και βάλανε παιδιά 12 και 15 και 20 χρονών με αυτόματα και τους καθάρισαν μπροστά μου μπροστά μας. Εγώ θυμάμαι όταν γύρισα στο σπίτι, δεν πατούσα στη γη... Τότε ήμουνα 24 χρονών, σπαρταρούσαν τα πτώματα όπως σφάζεις έναν πετεινό, μια κότα και με την αφήσεις με το κόψιμο λαιμού. Οι άνθρωποι αυτοί δεν έφταιζαν σε τίποτα, δουλεύανε στην εταιρεία, ήταν μαύροι έξυπνοι, οι οποίοι συνεργάζονταν με τις εταιρίες. Ήταν άξιοι στη δουλειά. Λοιπόν, εγώ είδα αυτή την κατάσταση και είπα θα φύγω και πήγα δίπλα στο Σουδάν το 1964.

Ο Συμμετέχοντας 3 που διέμεινε στην ενήλικη ζωή 7 μήνες στη Κινσάσα το 2012 αναφέρει ότι αισθανόταν ασφάλεια κατά την παραμονή του και πως δεν αντιμετώπισε κάποιο τραυματικό γεγονός. Ωστόσο, ο Συμμετέχοντας 2 που έμεινε το διάστημα 2011-2021, αναφέρει πως η ασφάλεια εξαρτάται από το σημείο που βρίσκεσαι, εντός της Ελληνικής κοινότητας στην Κινσάσα είναι ασφαλές ενώ στις περιοχές που ονομάζονται 'κόκκινες ζώνες' είναι εξαιρετικά επικίνδυνα. Κάποια χαρακτηριστικά αποσπάσματα σχετικά με την ασφάλεια από τον Συμμετέχοντα 2

Από το πρωί μέχρι τις 20:00 ένιωθα ασφαλής, από τις 20:00 και μετά δεν ένιωθα ασφαλής, από αυτά που έβλεπα και αυτά που άκουγα. Όταν έφευγε ο ήλιος ήταν καλό εάν είσαι ξένος να μη βγαίνεις πολύ έξω, υπήρχε ο φόβος. Εμένα προσωπικά μια φορά μου έτυχε να μου επιτεθούν 5-6 άτομα... Χάλασε το αυτοκίνητο σε κεντρικό δρόμο, 21:00 δεν είναι πολύ αργά... ακούω ζαφνικά μπαμ και σπάει το τζάμι του συνοδηγού, μπαίνουν μέσα, βάζει τη μασέτα στο λαιμό και άρχισε να την τραβάει, κι εγώ να τη σπρώχνω μπροστά... έβαλα το χέρι μου έπιασα τα λεφτά και τα πετάω, σκορπίσανε, αυτό με έσωσε, βγήκαν έξω να μαζέψουν τα λεφτά. Αυτό πρέπει να έγινε το 2016-2017, δηλαδή στα 5-6 χρόνια που ήμουν εκεί.

Ακόμη, περιγράφει την ασφάλεια που παρέχεται σε μέλη της ελληνικής κοινότητας όταν διαμένουν εντός της «μένουν εντός της ελληνικής κοινότητας που παρέχει ασφάλεια, εκεί παρέχουν σπίτι επιπλωμένο με φύλαξη, με σεκιούριτι, αστυνομία. Υπάρχει ένα πλαίσιο».

Ακόμα, ο Συμμετέχοντας 2 κάνει αναφορά στην οργάνωση Κουλούνα καθώς βρέθηκε σε περιοχές στην Κινσάσα που ονομάζονται 'κόκκινες ζώνες' «είναι κόκκινη ζώνη εδώ, ήταν όλοι με τα αυτόματα... Είδα στο δρόμο κορίτσια με φουσκωμένες κοιλιές, δεν θα ήταν πάνω από 10 χρονών... νόμιζα ότι είναι άρρωστες. Οι αστυνομικοί... μου είπαν ότι ήταν έγκυος, 9-10 ετών, είναι τα παιδιά που έχουνε βιάσει».

Διομαδικές σχέσεις

Αλληλεπίδραση με την κοινωνία υποδοχής

Οι συμμετέχοντες αναφέρουν ότι οι σχέσεις των Ελλήνων μεταναστών με τον ντόπιο πληθυσμό χαρακτηρίζονται ως πολύ θετικές. Η Συμμετέχουσα 1 αναφέρει «Οι σχέσεις των Ελλήνων και των Κογκολέζων ήταν πάρα πολύ καλές, πάρα πολύ καλές,

είχα παιδιά φίλους, με τα αφρικανάκια ήμασταν φίλοι». Ο Συμμετέχοντας 3 αναφέρει «στο χωριό θυμάμαι δεν έβλεπαν τους Έλληνες σαν αποικιοκράτες, διότι η ελληνική κοινότητα βοηθούσε τους ντόπιους, δεν ήταν τα αφεντικά να το πω έτσι. Υπήρχαν καλές σχέσεις, πολύ θετικές. Μέχρι σήμερα, αν πεις ότι είσαι Έλληνας, σε αντιμετωπίζουν πολύ θετικά». Ακόμη προσθέτει «Ο θεός μου που μένει εκεί χρόνια, είναι ένα με τους ντόπιους, δεν υπάρχει διαφορά, δεν υπήρχε αυτό να τους βλέπουν σαν αποικιοκράτες ή σαν ανθρώπους που πήγαν και τους πήραν τις δουλειές τους να το πούμε έτσι απλά».

Ο Συμμετέχοντας 4 επιβεβαιώνει τα παραπάνω, φωτίζοντας μία επιπλέον πτυχή σχετικά με τις σχέσεις με τους αντάρτες *«Δεν υπήρξε καμία ρατσιστική σχέση. Οι Έλληνες με τους μαύρους έχουμε καλές σχέσεις, μόνο με τους αντάρτες αυτοί που το 1964, οι οποίοι ήταν άνθρωποι αγράμματοι, ήρθαν από τις ζούγκλες. Οι αρχηγοί τους είχαν μια τοπική μόρφωση και επαναστατήσανε».*

Οι απόψεις σχετικά με τη συμμετοχή σε τοπικές εορτές διαφοροποιούνται καθώς κάποιοι συμμετέχοντες αναφέρουν ότι υπάρχει συνάφεια εορτών, κάποιοι ότι πήγαιναν σε κάποιες κατεξοχήν τοπικές και κάποιοι πως δεν ακολουθούσαν καθόλου. Ο Συμμετέχοντας 4 αναφέρει *«Εκεί είναι καθολικοί έχουν μεγάλη γιορτή τα Χριστούγεννα και την Πρωτοχρονιά και την ημέρα της ανεξαρτησίας τους, 30 Ιουνίου» και κάνει λόγο για μία κατεξοχήν τοπική εορτή «Μερικές φορές πήγαινα σε 'νουκάρες', σε χορούς των μαύρων, χορεύουν με γυναίκες, πηγαίναμε εμείς νεολαία...πηγαίναμε για κορίτσια, αυτή ήταν η δουλειά μας μεταξύ μας».*

Αντίθετα, ο Συμμετέχοντας 3 αναφέρει ότι στην δική του οικογένεια ακολουθούσαν μόνο τις ελληνικές παραδόσεις, μολονότι η μητέρα του καταγόταν από το Κονγκό

Κυρίως ήμασταν με τις ελληνικές παραδόσεις, δηλαδή θυμάμαι στο σπίτι μου δεν είχαμε ποτέ κάτι το οποίο να είναι τοπικό, είχαμε τα Χριστούγεννα, το Πάσχα, γιορτάζαμε όπως γιορτάζαμε στην Ελλάδα, να βάλουμε τον οβελία όλοι μαζί...οπότε οι παραδόσεις και τα ήθη ήταν κυρίως ελληνικά, τοπικά καθόλου...Η θρησκεία δεν απείχε πολύ γιατί η μητέρα μου είναι καθολική, οπότε δεν ξεφύγαμε να πω ότι είχαμε κάποιες παραδόσεις με μάγους και τέτοια, καμία σχέση. Και εκτός αυτού η μητέρα μου για εκείνα τα χρόνια και τις συμπεριφορές ατόμων, θεωρώ και πιστεύω ότι ήταν μακριά για την εποχή της.

Ο Συμμετέχοντας 2 αναφέρει πως μολονότι είχε επαφές με την τοπική κοινωνία λόγω εργασίας και προσωπικών σχέσεων, δεν ήθελε να ακολουθεί τις συνήθειες της

Ακολουθούσα τον ελληνικό τρόπο ζωής 100%, δεν ήθελα να έχω καμία σχέση με τρόπο ζωής των Κονγκολέζων, πήγαινα στην ελληνική κοινότητα, η παρέα μου ήταν με Έλληνες, γι' αυτό και δεν έμαθα καλά τη γλώσσα και δεν έμαθα καθόλου τα γαλλικά, γιατί κάθε μέρα μιλούσα ελληνικά. Ενώ, όσο έκανα παρέα με Κονγκολέζους, με Κονγκολέζες για να το πω καλύτερα, δεν ήθελα καμία σχέση με τις συνήθειες τους, μακριά από εμένα γιατί από αυτά τα λίγα που έβλεπα κάθε μέρα, μου φαινόταν ότι αυτοί οι άνθρωποι, ότι παθαίνουν θέλουν και το

παθαίνουν. Είναι απρόσεκτοι, είναι η κουλτούρα τους τέτοια...δεν μπορούσα να ακολουθήσω το φαγητό τους, εκτός από ένα, δύο φαγητά από το 100 που φτιάχνουν...επί την επίβλεψη, δηλαδή από την αρχή που θα αρχίσει να μαγειρεύει όποια ή όποιος μαγειρεύει...να δω πως θα το πλύνει, με τι νερό θα το πλύνει, με τι νερό θα το βράσει, αν έχει πλύνει τα χέρια του, αν, αν, αν. Και γι' αυτό στα 10 χρόνια δεν έπαθα μαλάρια, όλοι οι Έλληνες έστω μία δυο φορές έχουν πάθει. Σηκωνόμουν το πρωί, το πρώτο πράγμα που έκανα ήταν να βάλω αντικονουπικό, με κορόιδευαν, αλλά εγώ από 2011-2021 δεν έπαθα ούτε τύφο ούτε μαλάρια...Είχα επαφή, κάθε μέρα είχαμε επαφή, κάθε μέρα λόγω της δουλειάς... Κοιτάζτε με τους Έλληνες οι Κονγκολέζοι δεν είχανε τόσο πρόβλημα, με τους Έλληνες σαν Έλληνες, δεν είχαν πρόβλημα γιατί οι Έλληνες δεν τους κάνανε αυτά που κάνανε οι Βέλγοι ή οι Γάλλοι, οι Βέλγοι κυρίως. Οι Έλληνες πήγαν εκεί φτωχοί να δουλέψουνε, τους βάλανε οι Βέλγοι στα χωράφια να είναι επιστάτες. Δεν το είχανε αυτό οι Έλληνες να είναι επιτακτικοί. Δεν το είχαν τόσο πολύ και δεν είχαν οι Έλληνες τόσο πρόβλημα, ούτε οι Κονγκολέζοι με τους Έλληνες, με τους λευκούς, έχουν γενικά με τους λευκούς.

Όσον αφορά τις προσωπικές σχέσεις Ελλήνων μεταναστών με ντόπιους από το Κονγκό, ο Συμμετέχοντας 2 και 4 αναφέρουν ότι οι άντρες Έλληνες ήταν πολύ συνηθισμένο να έχουν σχέσεις και παιδιά με γυναίκες από το Κονγκό, αλλά δεν ισχύει το ίδιο με γυναίκες από την Ελλάδα με άντρες από το Κονγκό.

Ο Συμμετέχοντας 4 αναφέρει πως την περίοδο που διέμενε ο ίδιος στο Κονγκό η κατάσταση ήταν έτσι, διότι δεν υπήρχαν γυναίκες μόνες που να πήγαιναν στο Κονγκό από την Ελλάδα, σε αντίθεση με τους άντρες που έφευγαν κυρίως μόνοι τους με προορισμό την Αφρική

Ναι, μονάχα άντρες, άσπρες, που να βρεθούν άσπρες. Μονάχα οι άντρες, πως να στο πω, δηλαδή είσαι αναγκασμένος στην Αφρική όταν ζεις σε χωριά. Γιατί υπάρχουν και αρρώστιες, όχι ΣΜΝ, άλλες μαλάρια, τύφος, άμα σε πιάσει μαλάρια, ήμουν 20 χρονών θα πεθάνεις, πυρετό μια εβδομάδα, έλιωνες πάνω στο κρεβάτι. Αναγκαστικά παντρευόμαστε, όχι παντρευόμαστε, παίρναμε μια κοπέλα εκεί πέρα για συντροφιά.

Αντίθετα, ο Συμμετέχοντας 2 σχολιάζει τον κοινωνικό και έμφυλο παράγοντα των σχέσεων

Εξαρτάται αν είσαι γυναίκα ή άντρας που θα κάνεις παρέα με Κονγκολέζους, είναι και αυτό. Είναι δύσκολο, κοιτάξε θα πουν αυτή τώρα πήγε με τον μαύρο εκεί πέρα, ποιος ξέρει τι συμβαίνει και τέτοια. Ενώ αν πάω εγώ, αν πάει ένας άσπρος με μια μαύρη δεν θα πουν κάτι...Ε ναι φυσιολογικό, με τι θα πας; αφού είναι όλοι μαύροι, με ποιον θα πας; Γιατί καμιά φορά λένε καλά εσύ πήγες με μαύρη; Ε με τι ήθελες να πάω, στην Αφρική πήγα, άμα πήγαινα στην Κίνα, θα

ήταν Κινέζα, αν πήγαινα στη Ρωσία, Ρωσίδα, ε τι να κάνω;...όλοι οι Έλληνες έχουν αφήσει από ένα παιδί.

Τέλος, ο Συμμετέχοντας 4 αναφέρει για τα παιδιά που προκύπταν από τις σχέσεις μεταξύ Ευρωπαίων μεταναστών και ανθρώπων από το Κονγκό

Πολλοί Έλληνες πήραν τα παιδιά τους, τα φέραν εδώ πέρα, ενώ οι Πορτογάλοι, οι Βέλγοι (δεν τα έφεραν), άμα πας στα χωριά βλέπεις κοπέλες άσπρες σαν εσένα. Τους αφήσανε οι γονείς τους, πήγαν άλλοι στο Βέλγιο, στην Πορτογαλία και τα παιδιά μέινουμε στην Αφρική. Αίγοι είναι οι Έλληνες οι οποίοι άφησαν τα παιδιά, και έχουν κάνει πολλά πολλά παιδιά. Να στο Πλωμάρι άμα πας, έχει ένα σωρό, στην Αθήνα, πολλοί φέρναν τα παιδιά τους εδώ πέρα.

Η ελληνική κοινότητα

Οργανωμένες ελληνικές κοινότητες υπήρχαν στο Λουμπουμπάσι και στην Κινσάσα, επομένως δεν υπήρχαν σε όλες τις περιοχές που έζησαν οι συμμετέχοντες. Ο Συμμετέχοντας 1 αναφέρει «Δεν ήταν η Κοινότητα εκεί, ήταν ένα χωριό η Άμπα που ήτανε Κύπριοι πολλοί οικογένειες και ήταν και 3-4 οικογένειες Έλληνες».

Το ίδιο χωριό στο Κονγκό σχολιάζει και ο Συμμετέχοντας 3 «το χωριό που μεγάλωσα και γεννήθηκα είχε γύρω στις 15 ελληνικές οικογένειες. Όταν λέω ελληνικές οικογένειες, μιλάω που είχαν γνωρίσει γυναίκες από εκεί, μία μόνο ήταν οικογένεια που ήταν εντελώς ελληνική, δηλαδή και ο άντρας και η γυναίκα ήταν από Ελλάδα».

Ο Συμμετέχοντας 3 αναφέρει για τις σχέσεις Ελλήνων με άλλες κοινότητες πως οι Έλληνες συναναστρέφονται κυρίως μεταξύ τους στα πλαίσια της ελληνικής κοινότητας και διατυπώνει και μία συγκριτική άποψη σχετικά τον πατριωτισμό των παιδιών που γεννιούνται από μεικτούς γάμους στο Κονγκό

οι Έλληνες είναι πιο κλειστοί στον ξένο τόπο, είναι πιο ανοιχτοί με τους Έλληνες, βέβαια θα συναναστραφούν κοινωνικά αλλά μέχρι εκεί, γι' αυτό υπάρχει και η ελληνική κοινότητα, όπου υπάρχουν και τα παιδιά τα οποία είναι από Έλληνες και ντόπιους γονείς, όπου τα παιδιά μιλούν καλύτερα ελληνικά από τα παιδιά που είναι στην Ελλάδα και είναι πολύ πιο πατριώτες από τα παιδιά που είναι στην Ελλάδα.

Ο Συμμετέχοντας 2 περιγράφει και αναφέρει ειδικά για την ελληνική κοινότητα

Στην Κινσάσα, στο Λουμπουμπάσι και στο Κισαγκάνι. Η μεγαλύτερη είναι στο Λουμπουμπάσι, παρόλο που είναι η δεύτερη μεγαλύτερη πόλη του Κονγκό...Εκεί λοιπόν είναι ένας χώρος, μια πλατεία φανταστείτε και έχει στη μέση εκκλησία, σχολεία (κάποτε είχε 400 παιδιά Ελληνόπουλα) και εστιατόριο το ελληνικό, γήπεδο μπάσκετ, γήπεδο ποδοσφαίρου και ακριβώς πιο δίπλα η

πρεσβεία...Μπορούσες να πας κάθε μέρα, τις γιορτές έχει γλέντι, μαζεύονται όλοι οι Έλληνες. Μπορεί να μην είναι μόνο Έλληνες, να είναι και κάποιοι από το Κονγκό, ο Δήμαρχος, ο Νομάρχης κτλ. Ή μπορεί να είναι καλεσμένοι και άλλοι κοντά στην ελληνική Ορθόδοξη Εκκλησία, επειδή η ελληνική είναι πιο μεγάλη, καλεί τους Ρώσους, τους Σέρβους, τους Ιταλούς, τους Αιγύπτιους Κόπτες που είναι χριστιανοί το Πάσχα, τα Χριστούγεννα ο ένας καλεί τον άλλον στην Κοινότητα.

Διακρίσεις

Οι δηλώσεις των συμμετεχόντων συνάδουν ότι έχουν αισθανθεί έντονες διακρίσεις στην Ελλάδα και λιγότερο ή σχεδόν καθόλου στο Κονγκό. Ο Συμμετέχοντας 3 αναφέρει σχετικά με αντιμετώπιση διακρίσεων ή ρατσισμού «*Στο Κονγκό δεν αντιμετώπισα, μία ουδέτερη στάση. Στην Ελλάδα, ναι. Ένα παράδειγμα, νοίκιαζα σπίτι, έπαιρνα τηλέφωνό μου έλεγαν υπάρχει το σπίτι και όταν πήγαινα να το δω μου έλεγαν ότι ενοικιάστηκε. Όταν έβγαινα έξω, έπαιρνα τηλέφωνο και έλεγαν είναι διαθέσιμο».*

Σχετικά με ρατσιστικά βιώματα στην Ελλάδα ο Συμμετέχοντας 4 συνδέει τις ρατσιστικές συμπεριφορές με την έλλειψη παιδείας και εκπαίδευσης

Ρατσισμός υπάρχει εδώ, η Ελλάδα είναι ρατσιστική χώρα, άσε τι λένε υπερασπίζονται τους μαύρους, ψέματα είναι, η θεωρία είναι ότι είναι ρατσιστική χώρα...Ενώ στην Αφρική δεν ένιωσα ρατσισμό από τους μαύρους. Σου λέει είσαι λευκός τελείωσε, είμαστε λευκοί τελείωσε και ο μαύρος είσαι Αφρικανός τέλος. Ενώ εδώ πέρα, μπορεί η εξουσία, το κράτος να λέει, αλλά ο κόσμος. Έλα ρώτησέ τον (τον γιο του) αν υπάρχει ρατσισμός, αλλά δεν έτυχε να ήμουν εγώ μπροστά να ακούσω τέτοιο πράγμα, γιατί ξέρω ποιοι αγράμματοι θα το πούνε. Θα το πει κάποιος σαν κι εμένα; θα επιτεθείς έτσι για ρατσισμό; Όχι γιατί ξέρεις γράμματα.

Ο Συμμετέχοντας 2 δίνει δύο παραδείγματα σχετικά με τις εκδηλώσεις ρατσισμού που έχει αισθανθεί στην Ελλάδα, κυρίως σε αστικά κέντρα και όχι σε επαρχιακές περιοχές.

Μπορεί όχι εδώ στην επαρχία, στη Μυτιλήνη. Στην πόλη, στην Αθήνα αισθάνθηκα έντονα τον ρατσισμό έντονα και πολλές φορές. Κοίτα τώρα τα πράγματα έχουν αλλάξει. Έλειπα 10 χρόνια και ήρθα και είναι διαφορετικά τα πράγματα. Εδώ πολύ έντονα, ειδικά από την αστυνομία. Ειδικά από την αστυνομία. Όταν ήμουν στο Ναυτικό, έμπαινα, έβγαινα, δεν φόραγα στολή, ήμουν υπό-αξιωματικός, έμενα στην Κυψέλη κοντά στα δικαστήρια, στην Ευελπίδων. Και επειδή δεν υπήρχαν κινητά είχαμε δώσει στην υπηρεσία, στο πλοίο δηλαδή, το τηλέφωνο του κοντινού αστυνομικού τμήματος. Ήταν υποχρεωμένη η αστυνομία, αν συμβεί οτιδήποτε να σε πάει και στην υπηρεσία σου. Εγώ ήμουν σε μάχιμο πλοίο, 2-3 φορές την εβδομάδα τη νύχτα, χτυπούσε η πόρτα. Βγαίνανε από τα μπαλκόνια επάνω και βλέπανε το περιπολικό με το φάρο να ανάβει, εγώ να

μπαίνω στο περιπολικό μέσα. Μετά από κάποιες φορές ήρθε ο διαχειριστής και λέει δεν έχω πρόβλημα, αλλά ξέρεις μάζεψαν υπογραφές, πρέπει να βρεις ένα σπίτι άλλο να μείνεις, εδώ η πολυκατοικία δεν σε θέλει. Έβαλα τη στολή μου την άλλη ημέρα το πρωί και λέω θα φύγω σύντομα, αλλά πες σε αυτούς τους κυρίους εδώ, η αστυνομία που έρχεται πρέπει να με πάει στην υπηρεσία μου, διότι ή πρέπει να πάω μόνος μου αν έχω μέσον, αλλά εγώ δεν είχα μέσον, ήμουν νέος.

Το χειρότερο περιστατικό είναι ότι ήμουν με ένα ξάδερφο μου σε ένα φανάρι στην Αθήνα, κάποιος μας έκανε μια χειρονομία. Στο επόμενο φανάρι, πάλι την ίδια χειρονομία...και του λέει ο ξάδελφός μου, άμα στο κάνουμε εμείς να δεις...στο επόμενο φανάρι βλέπω έχει βγει έξω με πιστόλι και προσπαθεί να περάσει για να έρθει. 13:00 ώρα το μεσημέρι βάζει το πιστόλι στο κεφάλι, με κατεβάζει κάτω και με αρχίζουν στο ζύλο 4-5 άτομα...ψάξανε την τσέπη του ξαδέρφου μου και είδαν το όνομά του και λέει βλακεία έκανες πάμε να φύγουμε...πρόλαβα και πήρα τα νούμερα, όχι τα γράμματα, τους αριθμούς μόνο. Πάω στην αστυνομία, μόλις είπα τα νούμερα και το χρώμα του αυτοκινήτου και τη μάρκα κατάλαβαν αμέσως ποιοι είναι, αλλά αρχίσανε εντάξει ότι έγινε έγινε, ξέχασε το, πρέπει να πας στο αστυνομικό τμήμα της περιοχής. Πήγα στο ένα αστυνομικό τμήμα, όχι εδώ πήγαινε στο άλλο, όλοι ξέρανε, το είχαν βρει ήδη, ήταν της ασφάλειας, ήταν αστυνομικοί αυτοί που με χτύπησαν...δεν είχα πει σε κανέναν ότι είμαι στρατιωτικός οπότε μετά από μια εβδομάδα κουράστηκα το είχα βάλει πείσμα πήγα στον κυβερνήτη και είπα αυτό μου συνέβη. Δέκα λεπτά χρειάστηκαν για να βρουν ποιος είναι...μια εβδομάδα τον ανακρίνανε. Και είπε αυτός από τη στιγμή που πήραμε το σήμα και μπορείτε να κάνετε ΕΔΕ, δηλαδή να τον κυνηγήσω των αστυνομικών ασφαλίτες και τι θα γινότανε; Πρόβλημα θα είχα στην Αθήνα να με βρει πουθενά να έχω άλλα. Δεν θέλω να κινήσω απλά θέλω να μάθω για ποιο λόγο το έκανε, τι του έκανα εγώ; Τον ενόχλησα; και είπε ότι ανήκει στη Χρυσή Αυγή και δεν θέλει τους ξένους, δεν θέλει τους κόκκινους μαύρους.

Ακόμη, ο Συμμετέχοντας 2 αναφέρει πως καθώς είναι μισός Έλληνας, μισός Κονγκολέζος, έχει δεχθεί απορριπτικά σχόλια και ρατσιστικές συμπεριφορές και από τις δύο κοινότητες

Μπορεί να τσακώθηκα με κάποιον (στην Ελλάδα) και να πει άντε ρε γύρνα στην πατρίδα σου, να πας από εκεί που ήρθες, να πας στην πατρίδα σου, εδώ τώρα έτσι, δεν ξέρει ο άλλος ότι εγώ έχω πάει σχολείο εδώ, ο πατέρας μου είναι Έλληνας, έχω πάει στρατό, ήμουν μόνιμος στο πολεμικό ναυτικό. Ήμουν στη φρεγάτα Έλλη, ήμουνα στη φρεγάτα Λήμνος, ήμουν με τον Βλαχάκο που έπεσε στα Ίμια, ήταν διευθυντής μου. Τι να κάτσω να του εξηγήσω αυτού του ανθρώπου που λέει γύρνα στην πατρίδα σου. Ποια πατρίδα μου; Εφόσον ο πατέρα μου είναι Έλληνας και ήρθα εδώ τεσσάρων χρονών. Και τώρα φτάνουμε στο Κονγκό και τσακώνομαι με έναν Κονγκολέζο και λέει άμα σου αρέσει, άμα δεν σου αρέσει να πας στην πατρίδα σου, να φύγεις από εδώ, να πας στην πατρίδα σου. Κι εγώ έχω διαβατήριο του Ζαΐρ από όταν έφυγα, τι να κάτσω να εξηγήσω, η μητέρα μου

εμένα είναι Κονγκολέζα. Έχω γεννηθεί στην επαρχία, στο Κονγκό, στην Άμπα, του λέω το διαβατήριό μου εδώ βλέπεις τι γράφει, είναι Ζαΐρ και γράφει ότι γεννήθηκα στην Άμπα.

Επίσης, ο Συμμετέχοντας 2 αναφέρει σχετικά με την χρήση των όρων «λευκός και μαύρος» ως χαρακτηρισμοί προς ανθρώπους

Τώρα εγώ που είμαι μελαμψός, για τον Κονγκολέζο δεν είμαι μελαμψός, είμαι άσπρος. Όταν πήγα εκεί νόμιζα ότι με κοροϊδεύουν...Καμιά φορά λέει κάποιος ότι (οι λευκοί) είναι ρατσιστές, εγώ τους έλεγα εσείς είσαστε ρατσιστές και μου λέγανε οι πιο παλιοί μην μπαίνεις σε αυτή τη διαδικασία να τους εξηγήσεις, δεν το καταλαβαίνουν, δεν θέλουν να το καταλαβαίνουν. Εγώ όμως επέμενα, γιατί εγώ αν φωνάζω κάποιον Κονγκολέζο πρέπει να του πω «κύριε να σας πω», ενώ ο Κονγκολέζος λέει «άσπρε να σου πω» σε φωνάζει άσπρε στα γαλλικά ή στα λινγκάλα. Λέω γιατί με φωνάζεις άσπρο; εγώ σε φώναζα μαύρο; Θα έχεις φασαρίες (αν φωνάζεις μαύρε). Ωραία και εγώ από αύριο θα σου λέω μαύρε έλα εδώ. Το πες αυτό, είναι ρατσιστικό. Μην τυχόν και τον πεις τέτοιο (μαύρο), είναι πρόβλημα. Εκείνος όμως μπορεί να σε πει. Δεν είναι κακό για εκείνον, δεν είναι κακό να σε φωνάζει λευκό, είναι φυσιολογικό, δεν είναι ρατσιστικό.

Ο Συμμετέχοντας 2 φωτίζει και κάποιες άλλες πτυχές σχετικά με τον εργασιακό τομέα και τις απολαβές με βάση την καταγωγή του εργαζόμενου, δηλαδή αν κατάγεται από το Κονγκό, αν είναι μισός Κονγκολέζος μισός Ευρωπαίος και αν είναι μόνο Ευρωπαίος. Οι διακρίσεις αυτές δεν προέρχονται από την χώρα υποδοχής, αλλά από τους επιχειρηματίες που προέρχονται από Ευρωπαϊκές χώρες;

Όλοι οι Έλληνες, Ευρωπαίοι γενικώς, που δουλεύουν σαν υπάλληλοι στο Κονγκό, δεν ξέρω σε άλλα μέρη της Αφρικής, που δουλεύουν σε εταιρείες ξένων συμφερόντων ή ελληνικές εταιρείες, παίρνουν το μισθό τους που είναι αρκετά καλός σαν Ευρωπαίος, έχουν το σπίτι, την φύλαξη δηλαδή σεκιούριτι, κατά 99% σου πληρώνει ρεύμα, νερό και γίνεται έτσι τα παραχωρεί εταιρεία...εγώ δούλευα σε ελληνική εταιρεία, κανονικά έπρεπε να παίρνω τα ίδια χρήματα με 'εσένα', αλλά επειδή είμαι μισός Έλληνας μισός Κονγκολέζος, ήταν και μισά μισά τα ευεργετήματα. Όλα ήταν μισά. Μισός μισθός από εσένα. Δηλαδή ήξερα εγώ ότι παίρνει 3000 κάποιος και είναι πληρωμένο το σπίτι του, το ρεύμα, το νερό, έχει φύλαξη και σοφέρ και αυτοκίνητο. Εγώ είχα 1.500 δολάρια, είχα οδηγό και αυτοκίνητο, δεν είχα σπίτι να μου το πληρώνει ή να μου παρέχουν σπίτι είναι μου πληρώνουν το ενοίκιο. Δεν είχα φύλαξη. Οι εργοδότες ήταν Έλληνες δισεκατομμυριούχος. Ο Κονγκολέζος ακόμα λιγότερα λεφτά. Επίσης, δεν θα είχε την ίδια θέση με έναν Έλληνα/Ευρωπαίο...Καμιά σχέση τα λεφτά των λευκών.

Τέλος, ο Συμμετέχοντας 4 αναφέρει σχετικά με διακρίσεις και ρατσισμό στο Κονγκό πως δεν γίνονταν αποδέκτες, αλλά υπάρχει κυρίως ανάμεσα στους ίδιους τους Κονγκολέζους «εγώ και Σουδανέζα είχα και Κονγκολέζα γυναίκα, θέλεις να

μείνεις μείνε, θέλεις να φύγεις φύγε...δεν υπήρξε καμία ρατσιστική σχέση. Οι φυλές των μαύρων έχουν ρατσιστικές σχέσεις, οι βόρειοι Κονγκολέζοι είναι πιο σκούροι, ενώ στην Κινσάσα είναι κόκκινοι και δεν χωνεύονται».

Η Υπόθεση της Επαφής

Σχετικά με την Υπόθεση της Επαφής, όταν οι Συμμετέχοντες έχουν να σχολιάσουν αυτή καθαυτή τη θεωρία, σχολιάζουν την θετική έκβαση της, κάτι που ωστόσο δεν διαφαίνεται σε άλλα παραδείγματα που αναφέρουν στον υπόλοιπο κορμό της έρευνας. Ο Συμμετέχοντας 3 αναφέρει «*όταν δεν γνωρίζεις κάτι και κρατάς μία απόσταση θεωρείς ότι είναι κακό, οπότε τα στερεότυπα, παραμένουν και μεγαλώνουν. Αν όμως πλησιάσεις τον άλλο και μιλήσεις, τα στερεότυπα μειώνονται*». Ο Συμμετέχοντας 4 αναφέρει «*Είναι καλύτερα να έχεις επαφή με τον κόσμο παρά να μένεις μακριά του...εγώ γνώρισα ανθρώπους στη Ρουάντα, στην Ουγκάντα, στην Κένυα*».

Ο Συμμετέχοντας 2 σχολιάζει ότι η θεωρία μπορεί να έχει γενικά θετικά αποτελέσματα, ωστόσο στη δική του περίπτωση η στενή αλληλεπίδραση σε επίπεδο δημιουργίας οικογενειακών δεσμών με την τοπική κοινότητα είχε ως αποτέλεσμα αρνητικές συνδηλώσεις

Εμένα η επαφή με έκανε να έχω περισσότερες αρνητικές εικόνες, με βάση τις εμπειρίες μου όμως. Άλλοι παλιοί δεν έχουν αρνητικές εικόνες. Έχω ένα φίλο που είναι εκεί, δεν έχει αρνητικές εικόνες, περνάει καλά. Πριν πάω στην Αφρική, είχα ακούσει διάφορα. Όταν πήγα στην Αφρική το 80% ήταν αλήθεια. Είναι πολύ μακριά (οι άνθρωποι). Ειδικά αν είναι αν είναι θέμα οικονομικό, 'τα δικά μου δικά μου και τα δικά σου δικά μου'. Στην επαρχία, είναι ακριβώς τα αντίθετα και καλοί άνθρωποι και ήσυχοι, οι άνθρωποι που είναι στο δάσος. Όλοι στα χωριά είναι πιο αγνοί, πιο ήσυχοι. Κάθε φορά που έβγαινα από την πόλη για να πάω κάπου έβλεπα ότι είναι διαφορετικοί άνθρωποι. Δεν υπάρχει περίπτωση στην πόλη μέσα να ζητήσεις κάτι μια βοήθεια και να μην σου πει πόσα θα μου δώσεις. Μόνο έναν άνθρωπο θυμάμαι από την επαρχία που με είχε βοηθήσει χωρίς να ζητήσει αντάλλαγμα. Δεν υπάρχει αυτό στο Κονγκό.

Η επιστροφή/παλινόστηση

Αιτίες

Οι αιτίες επιστροφής των συμμετεχόντων αλλά και μελών της οικογένειας τους που ενδεχομένως αναφέρουν, διαφέρουν με βάση τη χρονική περίοδο και την ηλικία των συμμετεχόντων. Παραδείγματος χάριν, η Συμμετέχουσα 1 αναφέρει για τους γονείς της «*Τους έδωξαν τους γονείς μου δύο φορές, το 1964 και το 1984 λόγω των πολέμων και των αναταραχών που γίνονταν και σήμερα γίνονται. Εγώ καλά ήμουν, από ότι θυμάμαι. Εμένα μου άρεσε εκεί*». Για την επιστροφή της ίδιας αναφέρει «*Επέστρεψα το 1972 γιατί έπρεπε να πάω σε ένα άλλο σχολείο εδώ στην Ελλάδα, γιατί εκεί είχε μόνο δημοτικό*».

Ο Συμμετέχοντας 3 αναφέρει για την πρώτη επιστροφή της οικογένειας του στην Ελλάδα, όταν ήταν μικρός

Ήταν απόφαση του πατέρα μου, ήταν το όνειρο του να επιστρέψει στην Ελλάδα, ήταν οι γονείς του εδώ και ουσιαστικά γι' αυτό. Έβλεπε επίσης την κατάσταση ότι δεν ήταν σταθερή, ήταν και ο λόγος που πήρε την απόφαση να επιστρέψουμε όλη η οικογένεια στην Ελλάδα. Πρώτα ήρθα εγώ, και μετά οι υπόλοιποι. Η μητέρα μου από τη μία ήταν χαρούμενη που ήμασταν όλοι μαζί, από την άλλη έχασε τους συγγενείς της. Πήγε μία φορά αφότου φύγαμε...Τη δεύτερη φορά το 2012, επέστρεψα επειδή δεν υπήρχε κάποια καλή προοπτική, έπρεπε να έχεις ένα πολύ καλό budget για να μπορείς να ξεκινήσεις κάτι.

Ο Συμμετέχοντας 3 σχολιάζει σχετικά με το αν η έκρυθμη κατάσταση επηρέασε την απόφαση του να επιστρέψει το 2012

Όχι, οι διαμάχες αυτές είναι στα σύνορα, στο βορειοανατολικό κομμάτι, όπου είναι το σημείο που γεννήθηκα και μεγάλωσα εκεί, γι' αυτό και χάσαμε την περιουσία μας. Στο υπόλοιπο Κονγκό δεν υπάρχει φασαρία ή ανταρτοπόλεμος, αυτό είναι βορειοανατολικά και έχει να κάνει καθαρά για θέματα ορυχείων, γι' αυτό έχουν μπει μέσα από Ουγκάντα, Ρουάντα, διάφοροι αντάρτες και σκοτώνουν τον απλό κόσμο. Στην πρωτεύουσα υπάρχει βία όπως και στην Αθήνα, όπως και σε κάθε τόπο, υπάρχουν κάποια σημεία που δεν πας στην νύχτα. Τα αποφεύγεις, δεν πας για προβλήματα, αλλά περπατάς, δεν έχεις κάτι να φοβηθείς.

Ωστόσο, ο Συμμετέχοντας 2 αλλά και η βιβλιογραφία παρουσιάζουν αυξημένα επίπεδα βίας στην πρωτεύουσα την Κινσάσα, όπως και σε όλη την επικράτεια του Κονγκό και γίνεται λόγος για ασφάλεια εντός της Ελληνικής Κοινότητας.

Διατήρηση σύνδεσης με Κονγκό

Τρεις από τους τέσσερις συμμετέχοντες αναφέρουν ότι οι ίδιοι και οι οικογένειες τους έχουν ακόμη σχέσεις με το Κονγκό. Συγκεκριμένα, ο Συμμετέχοντας 3 αναφέρει «Υπάρχουν τα ξαδέρφια μου είναι εκεί, αλλά οι επιχειρήσεις δεν υπάρχουν πια, οπότε αν πάμε είναι καθαρά θέμα τουρισμού, να δούμε ανθρώπους». Ο Συμμετέχοντας 4 αναφέρει το ίδιο «έχω συγγενείς μισούς μίσους, πατέρας Έλληνας, μάνα Αφρικανή, διότι οι θείοι μου παντρευτήκανε ντόπιους μαύρους από εκεί πέρα, από την Αφρική, όπως εγώ παραδείγματος χάρη».

Ο Συμμετέχοντας 2 πέρα από τους συγγενείς που εξακολουθεί να έχει στην χώρα αναφέρει πως θα ήθελε να ξανά πάει είτε για επίσκεψη, είτε για εργασία με όρους αυτή τη φορά, αναφέροντας ωστόσο την επικινδυνότητα που έχει ευρύτερα στην Κινσάσα και την ασφάλεια που παρέχει η Ελληνική Κοινότητα

Θέλω να ξαναπάω για μια εβδομάδα. Έτσι για βόλτα και να γυρίσω, χωρίς όμως παιδί χωρίς κανέναν. Γιατί την θεωρώ επικίνδυνη χώρα...10 χρόνια έμαθα και έπαθα...θα πήγαινα πίσω εάν μου πρόσφερε κάποιος μια δουλειά. Με τα ίδια λεφτά που παίρνουν οι Ευρωπαίοι, εφόσον είχα κλειστό συμβόλαιο για δύο χρόνια...θα πήγαινα γιατί τώρα μετά από 10 χρόνια ξέρω πού να περπατήσω. Θα πήγαινα με την κόρη μου μόνο εφόσον είχαμε σπίτι μέσα στην ελληνική κοινότητα. Αλλά και πάλι όχι, όχι, όχι, δεν θα πήγαινα μαζί της, γιατί θα μου δημιουργούσαν πρόβλημα οι συγγενείς της μητέρας της, αν το μάθαιναν ότι είναι εκεί. Θα μου έστελνε κάποιον αστυνομικό, κάποιο πολιτικό, κάποιος θα με ενοχλούσε κάθε λίγο και λιγάκι. Θα μπορούσα να βάλω την Κοινότητα μπροστά, η Κοινότητα έχει δύναμη και θα τελείωνε, αλλά για ποιο λόγο να ρισκάρω; ασχολούνται με φάρμακα, δηλητήρια, με χειραψία μπορεί να σε ταξιδέψεις (πεθάνεις).

Διασπορά

Ο Συμμετέχοντας 3 σχολιάζοντας τις Διασπορές, τις διαχωρίζει σε καλές και κακές. Ωστόσο, γίνονται αρκετές γενικεύσεις καθώς όλες οι κακές διασπορές έρχονται να επιβάλλουν πράγματα ή οι Έλληνες όπου πήγαν δημιούργησαν.

Εξαρτάται τον λαό, δηλαδή αν κάποιος έχει διασπορά, και είναι διασπορά που πάει και προκόβει και δημιουργεί πολιτισμό, ήθη και έθιμα είναι καλά, αν όμως είναι διασπορά εγκληματιών, πχ χρησιμοποιούν τον όρο πόλεμος στην Συρία και μέσα σε αυτούς όλους έρχονται από Αφγανιστάν, από... αυτοί οι άνθρωποι δεν δημιουργούν πολιτισμό, δεν έρχονται να δημιουργήσουν πολιτισμό, έρχονται να επιβάλλουν αυτά που δεν θέλουν στη χώρα τους, να τα επιβάλλουν σε άλλη χώρα. Αυτό είναι κακό. Οι Έλληνες όπου πήγαν σεβαστήκαν τους νόμους του κράτους, κρατώντας τα ήθη και τα έθιμα τους. Εδώ συμβαίνει το εξής, δεν θέλουν να σεβαστούν τους νόμους του κράτους, της Ελλάδας, αλλά θέλουν να επιβάλουν ότι θέλουν να φοράνε και μαντήλες οι γυναίκες, να είναι σκεπασμένο το πρόσωπο, είναι κάτι όμως το οποίο δεν ήθελες στη χώρα σου και γι' αυτό έφυγες. Οπότε η διασπορά αν είναι καλή και δημιουργεί πολιτισμό και προϋποθέσεις για πολιτισμό για κουλτούρα ναί.

Ο Συμμετέχοντας 2 σχολιάζει τον όρο Διασπορά θετικά, ωστόσο αναφέρει κάποιους παραμέτρους, όπως ότι η ελληνική διασπορά στο Κονγκό δεν λαμβάνει την ίδια εκτίμηση, όπως άλλες διασπορές σε χώρες του δυτικού κόσμου και πως αναπόφευκτα υπήρχαν μορφές εκμετάλλευσης, τις οποίες δεν αναλύει

Έγινε κάποια εκμετάλλευση, βέβαια και έγινε, είτε το θέλανε είτε όχι, εκμεταλλεύτηκαν κάποιες καταστάσεις...Αλλά ότι είναι παραγκωνισμένοι ναί, καμιά σχέση ο Έλληνας του Κονγκό τώρα. Γιατί παλιά, το 1970, 1980 όταν έλεγε κάποιος ότι ήρθε από το Κονγκό ήτανε μεγάλη υπόθεση. Ήταν μεγάλη υπόθεση, τώρα δεν είναι. Η κατάσταση της χώρας στην ουσία κάπως έχει επηρεάσει.

Η εμπειρία του προσφυγικού στη Λέσβο

Πρόσληψη προσφυγικού φαινομένου

Οι περισσότεροι από τους συμμετέχοντες, οι τρεις από τους τέσσερις, αναφέρουν ότι οι άνθρωποι από το Κονγκό δεν έχουν λόγο να έρχονται στην Ελλάδα. Ενώ, η Συμμετέχουσα 1 τοποθετείται ουδέτερα προς θετικά «εγώ δεν έχω πρόβλημα κανένα, δηλαδή δεν έχω κανένα θέμα και στην Αθήνα συναντούσα πολλές φορές ανθρώπους και χαιρόμουν». Επίσης όσον αφορά τους κινδύνους που διατρέχουν η Συμμετέχουσα 1 αναφέρει «άνθρωποι είναι τους λυπάμαι, δεν φεύγει κάποιος από την χώρα του έτσι στα καλά καθούμενα».

Ο Συμμετέχοντας 4 αναφέρει

Κακώς έρχονται εδώ, κακώς έρχονται, έχουνε πολύ ωραία χώρα, πλούσια. Μα πώς είναι δυνατόν αυτοί οι άνθρωποι να έρχονται, τους φέρνουνε οι Τούρκοι και οι κυβερνήσεις...Τους φέρνουνε οι Τούρκοι επίτηδες, το Κονγκό είναι πολύ μακριά. Απέχει από εδώ 6-5.000 χιλιόμετρα. Οι Σαχάριανς έρχονται με τα πόδια μέχρι τη Λιβύη, από τη Νιγηρία, αυτά τα αφρικανικά κράτη που είναι μετά...το Σουδάν που έχει επανάσταση τώρα, πάνε στη Λιβύη και είναι εύκολο να έρθουν στην Ευρώπη. Οι Κονγκολέζοι τι δουλειά έχουν να έρθουν; ούτε τους κυνηγάει κανείς, ούτε έχει επανάσταση. Βεβαίως μπορεί να είναι αλισβερίσι, δεν υπάρχει εξουσία και αυτοί που κυβερνάνε με χρήμα, δηλαδή για να εξυπηρετηθείς πρέπει να πληρώσεις. Τον αστυνόμο πρέπει να τον πληρώσεις, δεν υπάρχει σύστημα, αυτή είναι η αστυνομία τους. Οι Κονγκολέζοι ακόμα δεν βρήκαν το δρόμο τους και κακώς έρχονται εδώ πέρα, να κάνουν τι; αυτοί που έρχονται θέλουν να πάνε στο Βέλγιο, όχι να καθίσουν στην Ελλάδα. Αν είναι γυναίκες πάνε για σεξ στο Βέλγιο, διότι όλες οι Κονγκολέζες θα σου πω είναι μονάχα για σεξ, δεν είναι για άλλη δουλειά, και πάνε να δουλέψουν; τι δουλειά ξέρουν; Τι δουλειά έχουν και έρχονται; έχουν χώρα που ζύλο να βάλεις θα βγει κλαδί, λοιπόν γιατί έρχεσαι στη Μυτιλήνη; για να κάνεις τι; Να κάνεις τι; μείνε στη χώρα σου και δούλεψε; Δεν θέλουν να δουλέψουν...αλλά δεν εκμεταλλεύονται τον τόπο τους. Αυτό είναι, δεν έχουν ανάγκη αυτοί να έρθουν εδώ πέρα. Μπορεί να φυτέψει. Αγόραζα καφέδες, από τους μαύρους σε χωριά. Σε συζητήσεις που είχαμε μαζί τους, τους έλεγα γιατί ρε παιδί μου δεν βάζεις τον γιο σου να κάνετε 1 εκτάριο, 10 στρέμματα να κάνετε περιουσία, ξέρεις 10 στρέμματα άμα τα είχε Έλληνας εδώ πέρα και μου λέει η πολλή δουλειά τρώει το αφεντικό, κατάλαβες άλλη νοοτροπία των ανθρώπων αυτών.

Ο Συμμετέχων 3 παραθέτει περισσότερες πτυχές του προσφυγικού ζητήματος με βάση την εμπειρία του και την συναναστροφή του με Κονγκολέζους που φτάνουν στην Κύπρο

Καταρχήν, διαφωνώ με τον τρόπο που έρχονται, γιατί είναι μία χώρα που δεν έχει πόλεμο, πέρα από τα βόρεια ανατολικά σύνορα, και εκμεταλλεύονται ότι στο

βορειοανατολικό κομμάτι υπάρχουν κάποιες εχθροπραξίες κτλ.(δηλ αν υπάρχει πόλεμος σε ένα κομμάτι δε επηρεάζεται όλη η χώρα;) Και γιατί λέω διαφωνώ με τον τρόπο που έρχονται, απλά χρησιμοποιούν τον τρόπο που τους δίνεται από την Τουρκία να πάνε χωρίς βίζα (αυτό ισχύει; Οι συμμετέχοντες είπαν χρειάζεται βίζα) και μετά προσπαθούν να μπουκάρουν παράνομα σε μία Ευρωπαϊκή χώρα για να πάνε να καταλήξουν στο Βέλγιο ή στη Γαλλία, ενώ θα μπορούσαν με όλα αυτά τα χρήματα που ξοδεύουν για αυτή την επικίνδυνη διαδρομή, όπως έχω πει και σε πολλούς εδώ στη Κύπρο, να τα χρησιμοποιήσουν πληρώνοντας για Βίζα, πληρώνοντας κανονικά το εισιτήριο, και αντί να πετάζουν με την Turkish Airlines να πετάζουν με την Air France, να πάνε εκεί που θέλουν απευθείας, και με λιγότερα λεφτά (αυτό δεν γίνεται). Αυτό γίνεται άνετα, απλά υπάρχει ένα δίκτυο, το οποίο τους εκμεταλλεύεται, τους λέει πρέπει να πάνε μέσω Τουρκίας χωρίς βίζα οπότε θεωρούν ότι γλιτώνουν αυτά τα λεφτά, αλλά κανείς δεν τους έχει εξηγήσει ότι μετά δεν μπορούν να πάνε Ευρώπη, και γι' αυτό γίνεται αυτό που γίνεται. Όλο αυτό είναι ένα κύκλωμα που στηρίζεται από κάποιους, αν θέλουν να το εξαρθρώσουν, μπορούν να το εξαρθρώσουν άμεσα γιατί οι τουρκικές αερογραμμές και η τουρκική κυβέρνηση σε όλη την Αφρική έχει πει ελάτε στην Τουρκία χωρίς βίζα. Αυτοί οι άνθρωποι όμως φεύγουν, όχι για να πάνε στην Τουρκία, φεύγουν με σκοπό να πάνε στην Ευρώπη και νομίζοντας ότι χωρίς Βίζα πάνε στην Τουρκία, μετά είναι εύκολο να πάρουν μία πτήση να πάνε στην Ευρώπη, γιατί γλιτώνουν τα λεφτά της βίζας, αλλά κανείς δεν τους εξηγεί ότι φτάνοντας στην Τουρκία πρέπει να βγάλεις βίζα που έπρεπε να είχες βγάλει στο Κονγκό ή στην Ρουάντα ή δεν ξέρω που για να πας στο Βέλγιο ή στη Γαλλία. Και εδώ επειδή ζω στην Κύπρο είναι ακόμα χειρότερο, γιατί τους λένε να πάνε στην Κωνσταντινούπολη και επειδή έχουν κλείσει οι δίοδοι στη Λέσβο και στη Κω και τέλος πάντων στα νησιά και δεν είναι τόσο εύκολο να περάσουν, τους στέλνουν από την Κωνσταντινούπολη με αεροπλάνο στη Βόρεια Κύπρο που δεν έχει αναγνωριστεί από κανένα κράτος πέρα από την Τουρκία και το βράδυ τους πάνε σε κάτι χωράφια και τους παρατάνε και τους λένε τρέξτε από εκεί είναι η Ευρώπη. Κανείς όμως δεν τους έχει πει ότι όταν θα έρθουν στην Κύπρο είναι εγκλωβισμένοι εδώ. Και μιλώντας με κάποιον που ήρθε από εκεί, του λέω γιατί ήρθες εδώ; Από αυτό το κανάλι και δεν πήγες απευθείας, πόσα λεφτά έχεις δώσει μέχρι τώρα και μου λέει 10.000 δολάρια. Έδωσες 10.000 δολάρια όταν το εισιτήριο για να πας απευθείας από την Κινσάσα στο Βέλγιο είναι 1.400 δολάρια πήγαινε έλα και έχεις άλλα 400-500 ευρώ που είναι η βίζα σου, άρα σου έμειναν άλλα 8.000 δολάρια που τα έδωσες σε διακινητές και έχεις εγκλωβιστεί εδώ, δεν έχεις φτάσει εκεί που ήταν να πας. Βέβαια όταν το καταλαβαίνουν είναι αργά, γι' αυτό σου λέω είναι θέμα κάποιων οργανισμών, κάποιων κυβερνήσεων, δεν γίνεται να το ξέρω εγώ και να μην το ξέρουν αυτοί, αυτό που σου περιγράφω. Για κάποιο λόγο γίνονται όλα αυτά και τα αφήνουν να γίνονται. Η Turkish Airlines κάνει το εξής, έχει φθηνότερα εισιτήρια, οπότε σου λέει ο άλλος γιατί να δώσω 1.200-1.400, θα δώσω 800, δεν χρειάζομαι και βίζα, οπότε γλιτώνω λεφτά. Από εκεί ξεκινάει, είναι το τυράκι. Μετά πέφτουν στην φάκα.

Ο Συμμετέχοντας 2 μολονότι αναφέρει ως αρνητικά της εμπειρίας του την έλλειψη ασφάλειας και την εγκληματικότητα στην Κινσάσα όπου έζησε ο ίδιος και εν γένει στο Κονγκό, αναφέρει

Αυτοί που έρχονται εδώ από το Κονγκό, δεν έχουν καμία σχέση που λένε ότι είναι πρόσφυγες, και λένε ότι έχει πόλεμο και είναι κυνηγημένοι. Για μένα το 90% αυτοί που έρχονται εδώ είναι οικονομικοί μετανάστες... Δεν έχουν καμία σχέση με αυτούς τους κακομοίρηδες που τώρα που μιλάμε στα σύνορα που είναι το αντάρτικο και τους σκοτώνουν, βιασμοί και πολλά άλλα κακά, αυτοί οι άνθρωποι δυστυχώς δεν μπορούν να έρθουν εδώ δεν έχουν τα χρήματα, δεν έχουν το μέσο. Αυτοί όντως θέλουν βοήθεια, αλλά αυτοί που έρχονται εδώ πέρα και αυτές, μολονότι εμείς βοηθάμε, δίνουμε ρούχα κτλ. Τους λέω σε μένα μη μου λέτε ψέματα. Πείτε εκεί που πάτε στα γραφεία και σας ρωτάνε, γιατί εγώ ξέρω. Από τη στιγμή που ήρθες από την Κινσάσα, τέλος, σημαίνει πήρες το αεροπλανάκι, πλήρωσες το εισιτήριο στην Turkish, η Turkish δεν θέλει να έρθει με άδειο αεροπλάνο, δεν την ενδιαφέρει να πας στην Τουρκία. Μπορεί να σε χρειάζεται κιόλας για εργατικά χέρια, γιατί δουλεύουν για 200-250 δολάρια, αλλά ξέρει ότι εσύ θα έρθεις στην Τουρκία για να φύγεις. Οπότε δεν την ενδιαφέρει την Τουρκία, θα γεμίσει το αεροπλάνο, γιατί έχει εκατοντάδες αεροπλάνα, άδεια θα έρθουν από την Αφρική; Πάει από την Τουρκία Ελλάδα φτάνει σε Κινσάσα γεμάτο και γυρνάει γεμάτο.

Ο Συμμετέχοντας 2 σχολιάζει σχετικά με τους ανθρώπους που φτάνουν από τη Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό στην Ελλάδα

Για μένα είναι ευκατάστατοι εφόσον έχεις 7 χιλιάρικα στην τσέπη σου. Θα μπορούσε Να πάρει ένα ταξί... βέβαια είναι επικίνδυνα... βλέπουν την τηλεόραση ή το Βέλγιο. Τη Γαλλία παίρνουν τηλέφωνο, μιλάνε ότι εδώ αυτοί που φύγανε περνάνε καλά, επιδόματα και ξεσηκώνονται να φύγουν... Δεν σε πειράζει κανένας αυτά που λένε εδώ το ακούω ότι είμαι κυνηγημένος από λόγω πολιτικών. Δεν σε ενοχλεί... Αυτοί οι κακομοίρηδες που είναι στα σύνορα που σκοτώνονται, δεν μπορούν να έρθουνε και πώς να έρθουνε, δεν έχουν όντως λεφτά, δεν έχουν στον ήλιο μοίρα, δεν μπορούν ούτε στην πρωτεύουσα να πάνε, πως θα έρθουν στην Ελλάδα; Αυτοί που έρχονται είναι οικονομημένοι το 95% και μπορεί να είναι και ένας φουκαράς κυνηγημένος όντως... Αλλά οι περισσότεροι το 90% είναι οικονομικοί μετανάστες. Ο σκοπός τους είναι να φτάσουν στο Βέλγιο. Ούτε καν στη Γερμανία... οι Κονγκολέζοι τους ρήμαζαν οι Βέλγοι, που θα πας; Στο Βέλγιο... θα πάρω επιδόματα... Μου έχουν πει περιστατικά, ότι έχουν φτάσει και τους έχουν γυρίσει πίσω, μου έχουν πει ότι τους έχουν κλέψει τα πράγματά τους. Δεν ξέρω αν αληθεύει, ότι μπήκε το λιμενικό, έσκισε τις βάρκες, και τους πήραν λεφτά, κινητά και όλα... συνεννοούνται με τους Τούρκους, υπάρχει συνεννόηση το ελληνικό λιμενικό με τους Τούρκους.

Χαρακτηριστικό είναι ότι οι Συμμετέχοντες 2 και 3 κάνουν αναφορά σε κύκλωμα με πιθανά θύματα εμπορίας ανθρώπων, με βάση τον ορισμό που δίνει η οργάνωση A21 «εμπορία ανθρώπων είναι η παράνομη διακίνηση των ανθρώπων με τη χρήση βίας, απειλών ή άλλων εξαναγκαστικών μέσων με σκοπό συνήθως τη σεξουαλική ή εργασιακή τους εκμετάλλευση» (<https://www.a21.org/greece>). Αναφέρουν πως όταν άνθρωποι φτάνουν στην Βόρεια Κύπρο οι διακινητές στην Τουρκία έχουν δημιουργήσει ένα σύστημα για να λάβουν όσο το δυνατόν περισσότερα λεφτά κατά το διάστημα της παραμονής των ανθρώπων εκεί, το οποίο και τροποποιούν κατά το δοκούν. Ο Συμμετέχοντας 2 αναφέρει

Τους λένε ότι υπάρχουν οι 2 λύσεις. Η μένεις εδώ να βρεις κάποια δουλειά ή γυρνάς πίσω στην πατρίδα σου...θα περάσουμε την Παρασκευή (στην Ευρώπη). Μετά από 2 εβδομάδες αναμονής, την ώρα που περνάνε τα άτομα, προσποιούνται ότι κάτι γίνεται και λένε σε κάποιους εσείς μείνετε πίσω και γυρνάτε πίσω μαζί μας....Αυτές τις κοπέλες που έχουν φάει τα λεφτά τους όλα και δεν έχουν λεφτά, τους βγάζουν αυτοί ένα κοντύλι 1000 ευρώ και εφόσον δεν έχεις πια λεφτά, μπορείς να δουλέψεις εδώ...ξέρουμε ένα παππού εδώ ο οποίος θέλει βοήθεια στο σπίτι, να σκουπίζεις, να μαγειρεύεις και πληρώνει 50 ευρώ την ημέρα... από αυτά τα 50 ευρώ τα 10 είναι δικά σου και τα 40 είναι δικά μας. Για να φτάσουμε να κλείσουμε την τιμή που μας χρωστάς. Και όταν πάει εκεί διαπιστώνει ότι ο παππούς θέλει και άλλα πράγματα. Και αναλόγως όταν τους έρχεται το κέφι αυτών ότι θα σε αφήσουν να φύγεις και να πας στις ελεύθερες περιοχές όπου δεν φεύγεις και πότε.

Οικειότητα

Οι περισσότεροι συμμετέχοντες αναφέρουν ότι αισθάνονται οικεία με τους ανθρώπους που έρχονται από τη Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό στη Λέσβο. Μάλιστα, η Συμμετέχουσα 1 τους εντάσσει στην έσω-ομάδα της καθώς τους αναφέρει ως «δικούς μας». Συγκεκριμένα, λέει «Να σου πω την αλήθεια με τους δικούς μας, δηλαδή εκεί που έμενα εγώ, με το Κονγκό, ναι (αισθάνομαι οικεία), αλλά δεν έχω αναπτύξει διαπροσωπικές σχέσεις».

Από την άλλη μεριά, ο Συμμετέχων 3 δηλώνει πως δεν αισθάνεται οικεία μαζί τους, όχι λόγω του άγνωστου και του ανοίκειου, αλλά απεναντίας επειδή δεν ταιριάζει με τα χαρακτηριστικά που τους προσδίδει. Συγκεκριμένα, αναφέρει

Οικεία όχι, γιατί ενώ είναι καλά παιδιά, ενώ είναι καλοί άνθρωποι, ο τρόπος σκέψης τους είναι λίγο μακριά από το δικό μου εντάζει, εγώ έχω μεγαλώσει στην Ευρώπη και έχω διαφορετικό τρόπο σκέψης, για κάποια πράγματα. Εκείνοι, πολλές φορές αρνούνται να ακούσουν, δηλαδή όταν τους είπα ότι το πιο απλό για τον τρόπο που ήρθαν, λένε εεε ναι εντάζει εσύ ξέρεις, αλλά δεν κάνουν κάτι να το διορθώσουν πχ να πουν στους άλλους παιδιά σταματήστε μην έρχεστε από εδώ, πηγαίνετε κατευθείαν από εκεί. Δεν ξέρω γιατί το κάνουν, οπότε δεν υπάρχει σημείο επικοινωνίας. Προσπάθησα να βοηθήσω κάποιους να βρουν δουλειά,

αλλά είναι και λίγο λίγο τεμπέληδες, γι' αυτό θέλουν να πάνε Βέλγιο για να παίρνουν επιδόματα, τους έχουν ενημερώσει όσοι έχουν καταφέρει και έχουν πάει εκεί, ότι το κράτος δίνει επιδόματα.

Ο Συμμετέχοντας 4 αναφέρει σχετικά με το αν αισθάνεται οικεία «Ναι, ναι βεβαίως, λέμε για διάφορα μέρη, ακόμα και για φυτά που δεν υπάρχουν εδώ. Εδώ στο κτήμα έχω πάι-πάι».

Ο Συμμετέχοντας 2 αναφέρει ότι μόλις άνθρωποι από το Κονγκό αντιλαμβάνονται ότι γνωρίζει λινγκάλα «φοβούνται γιατί αναρωτιούνται γιατί γνωρίζω λινγκάλα ή υπάρχουν κάποιοι που χαίρονται. Διαπροσωπικές σχέσεις δεν προλαβαίνεις γιατί εφόσον έρχονται εδώ και μετά από λίγο καιρό φεύγουν».

Η γνώση της κοινής γλώσσας

Μολονότι δεν αισθάνονται οικεία όλοι οι συμμετέχοντες με τους ανθρώπους από το Κονγκό, αναφέρουν ότι αισθάνονται όλοι χαρά που μπορούν να επικοινωνήσουν μαζί τους σε γλώσσες του Κονγκό και ανάγουν την γλώσσα ως ένα εργαλείο που μπορεί να προσδώσει εμπιστοσύνη μεταξύ των χρηστών. Η Συμμετέχουσα 1 αναφέρει σχετικά «Χαίρομαι, χαίρομαι, άμα τα ακούσω τα θυμάμαι, αλλά από μόνη μου τα έχω ξεχάσει γιατί έχουν περάσει πάρα πολλά χρόνια και άμα δεν τα χρησιμοποιείς ξέρεις τα ξεχνάς». Ο Συμμετέχοντας 3 προσθέτει τον παράγοντα της εμπιστοσύνης, καθώς τα άτομα τείνουν να εμπιστεύονται τους ομόγλωσσους τους, ακόμη και αν δεν υπάρχουν ουσιαστικοί λόγοι περί αυτού «Αισθάνομαι άνετα, αισθάνομαι καλά, γιατί μπορώ να τους βοηθήσω και να καταλάβουν ότι μιλάω τη γλώσσα τους, άρα δεν είμαι κάποιος που πάει να τους ξεγελάσει».

Αξιολόγηση εμπειρίας

Οι Συμμετέχοντες 1, 2 και 4 αξιολογούν θετικά την εμπειρία τους, ενώ ο Συμμετέχοντας 3 δεν χαρακτηρίζει τόσο την εμπειρία του, όσο δίνει μια γενικότερη εκτίμηση για την κατάσταση στο Κονγκό.

Η Συμμετέχουσα 1 αναφέρει «Έχω αναμνήσεις, σαν παιδί μου άρεσε πάρα πολύ...Τώρα έχουν αλλάξει πάρα πολύ τα πράγματα, ο τόπος μας εκεί είναι διαφορετικός...Πολλοί συγγενείς μου ήταν εκεί και καμιά φορά άμα συναντιόνται εδώ, λένε, αχ ναι αυτό το θυμάμαι, ναι αυτό σημαίνει αυτό».

Ο Συμμετέχοντας 3 αναφέρει «Το πιο σημαντικό θετικό είναι μία οικονομία η οποία δεν ξέρω σε πόσα χρόνια αλλά κάποια στιγμή θα ανθίσει, γιατί μιλάμε για πάρα πολύ πλούσιο κράτος. Το αρνητικό ότι υπάρχει πολύ μεγάλη πορνεία σε μικρή ηλικία, για θέμα διαβίωσης».

Ο Συμμετέχοντας 4 αναφέρει σχετικά με την εμπειρία του:

Εγώ να σου πω είμαι ευχαριστημένος με τη ζωή που πέρασα από 15 χρονών στην Αφρική. Είμαι ευχαριστημένος...αν και έφυγα ζημιωμένος, γιατί ιδιωτικοποιήσανε, είχα μια περιουσία εκεί πέρα, τα πήρανε...Πάλι αναπτύχθηκα, ήρθα στην Ελλάδα, ξαναγύρισα στο Κονγκό, πάλι αναπτύχθηκα, δούλεψα, όχι πλούτη, τέλος πάντων πολύ καλά η οικογένειά μου. Τους βοήθησα. Δεν έχω παράπονο από την Αφρική, μπορώ να σου πω έζησα καλύτερα από την Ελλάδα. Το Κονγκό και το Σουδάν και την Ζάμπια και τη Ροδέσια που σου είπα δούλεψα ένα χρόνο. Το αρνητικό ήταν η εθνικοποίηση που έγινε, κακώς έγινε. Τη χώρα την πήγε πίσω, το Κονγκό πήγε πίσω με την εθνικοποίηση, διότι ενώ ήταν ήρεμα τα πράγματα, δουλεύανε οι Ευρωπαίοι με τους μαύρους, με τους Αφρικανούς στις δουλειές τους...τόρα τα μέρη αυτά έχουν αδειάσει, τα χωριά...Τώρα δεν βλέπεις κανέναν, κανέναν, κανέναν δεν υπάρχει. Αυτή είναι η Αφρική. Την έζησαν με το κουτάλι που λένε, περιπέτειες, παντρείες, χωρίσματα και καταλήξαμε στην κυρία από δω. Παντρευτήκαμε στην Αφρική, στην καθολική εκκλησία με ιερέα Έλληνα Ορθόδοξο. Ο Παπάς, ο δικός μου πήγε ανατολικά από την Αγία Τράπεζα των Καθολικών. Με τυμπανοκρουσίες οι μαύροι, καλεσμένοι οι μαύροι.

Τέλος, ο Συμμετέχοντας 2 αναφέρει σχετικά με την εμπειρία του:

Πέρασα καλά δεν μπορώ να πω, δεν θυμάμαι πως πέρασαν 10 χρόνια, γιατί μιλούσαμε με τους γονείς μου 2-3 φορές την ημέρα, στην δουλειά, στο σπίτι, οπότε δεν μου έλειπαν, άλλα πράγματα μπορεί να μου έλειψαν. Δεν είναι όπως παλιά που μιλούσαν με τη φωνή, με ασύρματους και μέσω ραδιοφώνου, Ελλάς ράδιο κτλ. Τώρα με τα μέσα τον βλέπεις τον άλλον και δεν σου λείπει και τόσο πολύ. Θετικό είναι η κόρη μου. Το αρνητικό στο Κονγκό η καθαριότητα, ο φόβος το βράδυ, μετά τις 21:00-22:00 δεν μπορείς να βγεις ούτε μόνη, ούτε μόνος, ούτε με παρέα, άμα το κάνεις ότι πάθεις είναι δική σου ευθύνη. Η εγκληματικότητα. Λίγο οι άνθρωποι, τους έμαθα μετά σιγά σιγά, όσο δεν τους ήξερα ήμουν αρνητικός. Να πω και άλλο αρνητικό η δικαιοσύνη, ο στρατός, οι πολιτικοί.

Αιτούντες διεθνή προστασία από τη Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό στη Λέσβο

Προσωπικά στοιχεία

Από τους 6 συμμετέχοντες από την Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό, οι 5 ήταν άντρες και η 1 γυναίκα, με ένα εύρος ηλικίας που κυμαίνεται από τα 23 έως τα 52 έτη. Όσον αφορά την εκπαίδευση των συμμετεχόντων, από τους 6 αιτούντες άσυλο, ένας κατέχει διδακτορικό δίπλωμα, ένας κάνει σπουδές επιπέδου μεταπτυχιακού, ένας κατέχει βασικό πτυχίο, ένας κατέχει πτυχίο από τεχνικό κολλέγιο, ένας κάνει σπουδές βασικού πτυχίου και η μία συμμετέχουσα δεν έχει ολοκληρώσει το σχολείο. Για έναν συμμετέχοντα έγινε χρήση διαπιστευμένου διερμηνεία γαλλικών-λινγκάλα, με τρεις

συμμετέχοντες η συνέντευξη έγινε στα αγγλικά και με έναν συμμετέχοντα η συνέντευξη έγινε στα ελληνικά.

Η προσφυγική εμπειρία

Αιτίες

Οι περισσότεροι συμμετέχοντες από τη Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό αναφέρουν πως αναγκάστηκαν να φύγουν από την χώρα τους για πολιτικούς λόγους και εξαιτίας του καθεστώτος, ωστόσο σε μικρότερη συχνότητα αναφέρονται οικογενειακοί/προσωπικοί και οικονομικοί λόγοι. Ειδικά, τέσσερις συμμετέχοντες (1,2,3,5) αναφέρουν πως αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την χώρα εξαιτίας πολιτικών λόγων και του καθεστώτος. Ένας συμμετέχοντας (4) αναφέρει ότι αποφάσισε να φύγει πρωτίστως για οικονομικούς λόγους καθώς επιθυμούσε να σπουδάσει σε συνδυασμό με την πολιτική κατάσταση στην χώρα και το καθεστώς. Τέλος, μία συμμετέχουσα (6) δήλωσε ότι έφυγε από την χώρα πρωτίστως λόγω οικογενειακών/προσωπικών προβλημάτων.

Πιο συγκεκριμένα, οι Συμμετέχοντες 1,2,3 και 5 αναφέρουν πως το καθεστώς είναι δικτατορικό και σχολιάζουν γεγονότα που επιβεβαιώνονται από τη βιβλιογραφία. Ο Συμμετέχοντας 1 αναφέρει «*It was very hard decision, because the situation forced me to leave the country, but it was not in my plan to let my family far away of me*». Ο Συμμετέχοντας 2 αναφέρει

I had to leave my country by force...The problem started after the elections, because of the result...they put a lot of secret police and police to kill people...they arrest many people, they killed many people...because they were looking for us, for me, as many people were killed, the situation was terrible and of course it was forced I had to leave my country. The regime of DRC is dictators. The regime is very bad because they didn't give freedom to people to speak out and freedom to protest, they want everybody to accept them, they want everybody to be behind them, to accept whatever they want to do...so this is what we call dictatorship regime. Because also when he (Josef Kabila) finished the second time, he was thinking to change the constitution and to be again for third time in the power.

Οι παραπάνω Συμμετέχοντες 1 και 2 αναφέρονται στα γεγονότα και στις διαδηλώσεις από το 2016 έως το 2019 που είχαν στόχο την απομάκρυνση του Joseph Kabila από την προεδρία της χώρας, την απελευθέρωση των πολιτικών κρατούμενων, την τοποθέτηση του προέδρου της αντιπολίτευσης ως πρωθυπουργού της χώρας, την διεξαγωγή δίκαιων εκλογών για νέο πρόεδρο (Shairani, 2019). Η οξύτατη πολιτική ένταση ξέσπασε μετά την έκδηλη πρόθεση του προέδρου Kabila να παραμείνει στην εξουσία μετά την λήξη της θητείας του τον Δεκέμβριο του 2016 και οδήγησε σε πολύνεκρες συγκρούσεις μεταξύ αστυνομίας και πολιτικών διαδηλωτών με δεκάδες νεκρούς (News European Parliament, 2016).

Οι Συμμετέχοντες 3 και 5 αναφέρονται στο ίδιο θέμα, όχι όμως το έτος 2016 όπως οι προαναφερθέντες, αλλά αργότερα, το 2018, όταν η Καθολική Εκκλησία ηγήθηκε της έκκλησης για την παραίτηση του προέδρου. Η θανατηφόρα καταστολή έχει ενταθεί, καθώς χιλιάδες άνθρωποι έχουν σκοτωθεί και περίπου 600 είχαν συλληφθεί, ανάμεσα τους ιερείς και μοναχές και πολλοί από τους κρατούμενους υπέστησαν σωματική βία. Οι εκκλησίες περικυκλώνονταν κατά τη διάρκεια ή μετά από την λειτουργία και οι δυνάμεις ασφαλείας έκαναν χρήση δακρυγόνων καθώς επίσης χτυπούσαν τους ανθρώπους στους δρόμους (Moog & Wembi, 2018·DR Congo Protests, 2018). Οι επίσκοποι μέσα από διακήρυξη τους κάλεσαν τον Kabila να απελευθερώσει τους πολιτικούς κρατούμενους, να επιτρέψει την επιστροφή των εξόριστων ηγετών της αντιπολίτευσης, να ανοίξει τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης και να μεταρρυθμίσει την εθνική εκλογική επιτροπή (Burke, 2018). Σύμφωνα με τον Florence Marchal (όπ. αναφ. στο Moog & Wembi, 2018) οι συλλήψεις είχαν επεκταθεί σε ολόκληρη την χώρα και όχι μόνο στην πρωτεύουσα την Κινσάσα.

Ο Συμμετέχοντας 3 αναφέρει σχετικά με τα παραπάνω

I decided to leave my country after a pacific demonstration against the... dictatorial regime, a demonstration organised by the Catholic Church during which I had almost lost my life followed the torture and the kidnapping of which today I unfortunately keep a superficial and secret disabled person. So I would say I had been forced to live my country because I had a life, a lot of ambitions for my country but as you know life prevails because I knew deeply that with my actions to awake people general to the right that the regime I mean the government unfortunately wanted my life. The president didn't want to live let's say the chair, to stay without organising elections, and some opposite political parts that pushed a little bit so unfortunately he organised the elections, and I say unfortunately because it was not democratic, because it was not expressed the needs of the population, it was like a deal between one big leader of the opposite political part who is the president right now, so he did the deal with the previous president to control everything. So, I would say it is still the same system until now.

Ο Συμμετέχοντας 3 αναφέρει ότι το σύστημα είναι ίδιο μέχρι τώρα, διότι μολονότι ο Felix Tshisekedi, ο τωρινός Πρόεδρος της χώρας ήταν η κύρια φωνή της αντιπολίτευσης την περίοδο αυτών των ταραχών, η εκλογή του έγινε με βάση μία συμφωνία με τον Kabila, διένυσαν μία περίοδο άβουλης και αντιπαραγωγικής συμμαχίας και πάλι οι σχέσεις τους δοκιμάστηκαν και δοκιμάζονται ακόμα για την εξουσία (Gavin, 2020). Ο Tshisekedi δήλωνε σε συνέντευξη του στη The Guardian το 2018 «ο Kabila δεν έχει πρόθεση να εγκαταλείψει την εξουσία...η στρατηγική του είναι να σκορπίσει χάος σε ολόκληρη τη χώρα και μετά να καθυστερήσει τις εκλογές επειδή θα ισχυριστεί ότι υπάρχει υπερβολική βία» (Burke, 2018).

Ο Συμμετέχοντας 4 αναφέρει τους πολιτικούς λόγους και το καθεστώς, αλλά ως πρώτη αιτία που αναγκάστηκε να φύγει από τη χώρα του αναφέρει τον οικονομικό παράγοντα που στεκόταν εμπόδιο στο όνειρο του να σπουδάσει. Χαρακτηριστικό

είναι ότι ο εν λόγω Συμμετέχοντας έφυγε από τη χώρα του και έφτασε στην Ελλάδα όσο ήταν ανήλικος

Ο λόγος που έφυγα από την χώρα μου ήταν ότι ...εγώ ήθελα πάρα πολύ να σπουδάσω, αλλά για να σπουδάσεις στη χώρα μου πρέπει να έχεις πολλά χρήματα. Δηλαδή εγώ έχω 6 αδέρφια και αν σπούδαζα εγώ, αυτό θα σήμαινε ότι τα αδέρφια μου δεν θα πήγαιναν σχολείο και εγώ δεν το ήθελα αυτό. Για αυτό το λόγο, όταν άκουσα ότι στην Ευρώπη, δηλαδή οι άνθρωποι εδώ δεν πληρώνουν για τις σπουδές, γι' αυτό προσπάθησα εγώ με τους γονείς μου να βρούμε μία λύση για εμένα να φύγω από την χώρα για να μπορέσω να σπουδάσω εδώ στην Ευρώπη, δηλαδή αυτός ήταν ο λόγος γιατί εγώ έφυγα από την χώρα μου. Ήτανε και η δυσκολία της ζωής, δηλαδή στο Κονγκό, ο πατέρας μου δούλευε σε μία εταιρία της κυβέρνησης και εκείνη δεν τους πλήρωσε για 17 μήνες... Αυτό ήταν το καθεστώς της χώρας ήταν αυτό που με οδήγησε και με ανάγκασε να φύγω από τη χώρα μου....

Τέλος, η Συμμετέχουσα 6 αναφέρει πως αναγκάστηκε να φύγει για οικογενειακούς/προσωπικούς λόγους πρωτίστως και πως η κατάσταση στη χώρα επηρέασε την απόφαση της αυτή *«The problem I left is the personal and also the situation at the country, the way people still killing in my country and all the time you live with so much afraid»*.

Το ταξίδι

Όλοι οι συμμετέχοντες αναφέρουν ότι ξεκίνησαν το ταξίδι τους νόμιμα από την χώρα τους τη Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό για την Τουρκία έχοντας βίζα (για την Τουρκία), διαβατήριο και ταξιδεύοντας με αεροπλάνο. Όπως αναφέρουν δεν γνώριζαν ότι η συνέχεια του ταξιδιού δεν συνεχίζεται με το ίδιο τρόπο. Δύο συμμετέχοντες αναφέρουν ότι εξαπατήθηκαν από τους ανθρώπους που γνώρισαν στην Τουρκία και νόμιζαν ήταν οι υπεύθυνοι για το ταξίδι τους

Because they lied, they lied to me, to us, to all of us. They showed us the picture it will be like this and I didn't know also the people they are called smuggler and he just bring me in one place and he told me wait here someone will come to pick up you...these people they take the passports we had use to travel with many lies.

Ο Συμμετέχοντας 1 αναφέρει ότι οι διακινητές, που έμαθε μεταγενέστερα τι είναι, παίρνουν τα νομιμοποιητικά έγγραφα από ανθρώπους που βρίσκονται σε αδιέξοδο στην Τουρκία με διάφορες προφάσεις ενώ προσποιούνται ότι θα τους βοηθήσουν να βρεθούν σε καλύτερη κατάσταση.

Επίσης, όλοι οι συμμετέχοντες αναφέρονται στο ταξίδι από την Τουρκία στην Ελλάδα ως κάτι πολύ επικίνδυνο, κάτι που μπορεί να έχει ως αντίτιμο την ίδια τη

ζωή, καθώς επίσης δεν είχαν εμπειρία από θάλασσα και δεν γνώριζαν να κολυμπούν.
Ο Συμμετέχοντας 1 αναφέρει

It was the first time in my life to be in the sea...we spend two days in the forest without food and they told us you have to go to Greece...The first time we tried it was very hard, we had a ship break in the sea. It was very bad experience. After, they arrested us and they bring us to the prison. You feel like finish the life, I feel like I lost my life, because when we had ship break I even pray, my last pray, to say good bye to my mom and my family. So, I feel like I am not existing in this world.

Ο Συμμετέχοντας 2 επίσης αναφέρει σχετικά με το ταξίδι

The trip was very hard, to cross the sea. I was not calm because it was the first time to see the sea, it was too much big and I feel too much afraid to cross, I was much traumatised to cross the sea, this was a very big challenge for me. It was very hard decision, because when you arrive in the sea I saw the boat and everybody tried to jump in and I didn't have the choice, I have to follow them because if I don't follow them I will be alone in the forest and I just said if I am going to die, I will die.

Ο Συμμετέχοντας 3 επίσης αναφέρει σχετικά με το ταξίδι

...I took a visa, a normal visa from Congo to Turkey, with my real name... The passage was very dangerous because it was crossing a sea...while crossing you have to say yourself «it's either life either death» but you need to do it, because you don't have other option, you cannot cross a big sea with a small unfluted boat, a plastic one which is very dangerous, but still you have to....

Ο Συμμετέχοντας 4, ο οποίος ήταν ανήλικος το διάστημα εκείνο, αναφέρει

δοκίμασα ξανά και μας πήραν ξανά στην φυλακή, μετά από 7 δοκιμασίες μπήκα στην Ελλάδα...Όλες τις φορές που δοκίμασα ήταν πάρα πολύ επικίνδυνο γιατί ήξερα άτομα που πέθαναν σε αυτό το δρόμο και για να μπορέσω να έρθω από εκεί πρέπει να ήμουνα πολύ γενναίος. Ήταν πάρα πολύ δύσκολα γιατί πήγα και ήξερα μπορώ να πεθάνω σε αυτό το δρόμο αλλά όταν το δοκίμασα ξανά δηλαδή την πρώτη φορά ήμουν πάρα πολύ φοβισμένος... όταν μας πήραν φυλακή και βγήκα από αυτή την στιγμή δεν είχα φόβο καθόλου και είπα στο εαυτό μου ότι αν είναι να πεθάνω από αυτό το δρόμο θα πεθάνω, αλλά αν ήταν να περάσω και να μπω στην Ελλάδα θα γίνει και αυτό. Για αυτό προσπάθησα ξανά και ξανά, πολύ επικίνδυνο ήταν γιατί σε αυτό το δρόμο έχουμε μία βάρκα που δεν είναι πολύ καλή, είναι δηλαδή μπορεί και να γίνει κάτι και να σπάσει ξέρεις. Καθόλου, εγώ δεν ήξερα καθόλου να κολυμπάω. Ξέρεις, μερικές φορές όταν σκέφτομαι αυτές τις ημέρες που πέρασα λέω στον εαυτό μου ότι πρέπει να γίνω κάποιος στην ζωή

μου, ξέρεις γιατί πρέπει να κάνω κάτι για να ευχαριστώ τον εαυτό μου, γιατί ήταν μία πολύ άσχημη στιγμή, άσχημη στιγμή, δεν ήταν καλά.

Χαρακτηριστική είναι επίσης η φράση του Συμμετέχοντα 1 «*I am not afraid of anything anymore. I have already died the time I was crossing that sea. Whatever I experience now is extra life*».

Κάποιοι συμμετέχοντες δεν ήθελαν να σχολιάσουν το ταξίδι λόγω συναισθηματικού φόρτου.

Η Ελλάδα

Όλοι οι συμμετέχοντες αναφέρουν ότι δεν ήταν στο πλάνο τους να έρθουν στην Ελλάδα, οι περισσότεροι μάλιστα δηλώνουν ότι δεν είχαν σκεφτεί ποτέ αυτό το ενδεχόμενο. Ο Συμμετέχοντας 5 αναφέρει «*I didn't expect one day I would be in Greece*». Το πλάνο για τρεις από τους συμμετέχοντες ήταν να πάνε στην Τουρκία, όπου πίστευαν ότι θα είναι εντάξει εκεί, ωστόσο δεν ένιωθαν ασφαλείς από τις συνθήκες και αναγκάστηκαν να συνεχίσουν το ταξίδι τους και να φτάσουν εν τέλει στην Ελλάδα. Ο Συμμετέχοντας 1 αναφέρει

When I left, I didn't even know where I was going...I didn't have any plan, I didn't know I can arrive in Greece, but my thought as I was going to Turkey, everything it will be fine there. I arrived in Greece, because the place I was in Turkey, I had very bad experience.

Παρόμοια θέση αναφέρει και ο Συμμετέχοντας 2

I didn't think to come in Greece, but I had a thought to go to Turkey when I was in my country...But, when I arrived in Turkey the people in the same house I was living, they didn't have good behaviour to me and they motivated me to leave Turkey, because they told me in Turkey there is not justice and they don't like Christian people and it is not good, and they also kill people there. They didn't help me to think I should stay in Turkey. What they told me influenced me to leave Turkey to come to Greece. So, these people they pushed me really to feel afraid to stay in Turkey.

Η Συμμετέχουσα 6 επίσης αναφέρει «*First of all, it was not my plan to come here...When I left DRC the idea was to go to Turkey...In Turkey was very bad, in bad conditions, many things happened there, it was very bad, so I continued*». Άλλοι δύο Συμμετέχοντες αναφέρουν ότι έφυγαν με τέτοιο τρόπο λόγω των βασανιστηρίων που υπέστησαν από το καθεστώς, που δεν υπήρχε καν πλάνο για το που πάνε.

Ο Συμμετέχοντας 4, ο οποίος ήταν ανήλικος τότε, αναφέρει πως το πλάνο του ήταν να πάει αεροπορικώς στην Τουρκία και από εκεί στην Γαλλία επίσης

αεροπορικώς, κάτι που δεν ήταν εφικτό, ωστόσο εξαπατήθηκε από διακινητές οι οποίοι του είπαν ότι γίνεται

όταν έφυγα από την χώρα μου δεν ήξερα ότι θα φτάσω στην Ελλάδα. Το πλάνο ήταν να πάω από τη χώρα μου...με αεροπλάνο...μέχρι την Τουρκία και από εκεί να πάρω ένα αεροπλάνο και να πάω κατευθείαν στη Γαλλία... Αλλά όταν έφτασα στην Τουρκία αυτός ο άνθρωπος...που με πήρε εκεί και μου λέει ότι θα πάω σε μία άλλη πόλη για να μπορέσω να πάω στη Γαλλία...δεν μου είπε την αλήθεια, με κορόιδεψε και όταν έφτασα εκεί μου λέει αυτός ότι θα πάω με τη βάρκα στην Ελλάδα, εγώ δεν το ήξερα κανένας δεν μου είπε αυτό το πράγμα. Και μου λέει να μιλάω με αυτόν που με έστειλε εκεί, τον έπαιρνα τηλέφωνο αλλά αυτός δεν απαντούσε...Ήθελα να γυρίσω στο Κογκό, αλλά γνώρισα κάποιον εκεί που μου είπε «Κοίτα, εσύ για να φύγεις από το Κογκό και να έρθεις εδώ, οι γονείς σου πλήρωσαν πάρα πολλά χρήματα, τώρα αν εσύ γυρνάς πίσω αυτό θα σήμαινε πως όλα αυτά που έκαναν για να σπουδάσεις θα πήγαιναν τζάμπα» και μετά είπα εντάξει, αυτό που είναι να γίνει θα γίνει, θα προσπαθήσω να πάω στην Ελλάδα.

Ανεξάρτητα από το πλάνο που είχαν, όλοι οι Συμμετέχοντες που πέρασαν από την Τουρκία, ανέφεραν ότι δεν αισθάνθηκαν ασφαλείς να συνεχίσουν την παραμονή τους εκεί, ότι άνθρωποι τους παρότρυναν να συνεχίσουν το ταξίδι τους και ότι οι διακινητές τους εξαπάτησαν.

Η πρώτη περίοδος

Όλοι οι συμμετέχοντες αναφέρουν ότι η πρώτη περίοδος ήταν δύσκολη, κυρίως λόγω των συνθηκών στο ΚΥΤ της Μόριας. Κάποιοι από τους Συμμετέχοντες αναφέρουν ότι δεν είχαν φανταστεί καν πως μπορεί να είναι ένα κέντρο υποδοχής και ταυτοποίησης προσφύγων

We arrived in Moria camp and I felt again very bad, because when I saw Moria, I didn't expect that I would stay there and next day I asked them how am I going to take the boat to leave. People told me no, you will not leave. You will stay here. Because you are refugee. Yes, that was very, very, very hard moment, even if the conditions that was waiting us inside the camp was very bad (Συμμετέχοντες 1).

Η Συμμετέχουσα 6 είναι η μόνη που είχε εμπειρία από την πυρκαγιά στην Μόρια το Σεπτέμβριο του 2020 και έτσι είναι σε θέση να συγκρίνει τα δύο κέντρα

I stayed in refugee camps, in Moria and new Mavrovouni. I was at the fire at the old Moria. I came to Moria 2020. In Moria was very bad. The new camp was better than Moria, it was fine. The new camp has police and security but in Moria there was no security.

Ο Συμμετέχοντας 4 αναφέρει πως οι συνθήκες διαβίωσης στο ΚΥΤ της Μόριας ήταν τραυματικές, αλλά καθώς ήταν ανήλικος τότε μεταφέρθηκε σε ασφαλέστερες συνθήκες

για εμένα ήταν ένα τραύμα, ήμουν στο ένα καμπ και σε αυτό το καμπ έπρεπε όταν κάποιος ήθελε να πάει στην τουαλέτα, έπρεπε να πάει στην σειρά στην τουαλέτα, ήταν πάρα πολύ άσχημα, αλλά επειδή ήμουν ανήλικος τότε είχα τύχη μετά από 2 εβδομάδες που έμεινα σε αυτό το καμπ να πάω και να μείνω σε αυτή την οργάνωση που είχαν σπίτια για τα παιδιά τους ανήλικους στην πόλη και εκεί ήταν όλα μία χαρά.

Διομαδικές Σχέσεις

Η αλληλεπίδραση με την τοπική κοινωνία

Οι Συμμετέχοντες περιγράφουν ότι τα πρώτα χρόνια που βρίσκονταν στη Λέσβο και έμεναν στο ΚΥΤ της Μόριας, η αλληλεπίδραση με την τοπική κοινωνία ήταν πολύ δύσκολη, σχεδόν μηδενική. Ήταν δύσκολο να κατέβουν μόνοι τους στην πόλη, να επικοινωνήσουν με άλλους ανθρώπους, κάποια καταστήματα ακόμη και αν οι άνθρωποι είχαν χρήματα δεν τους δέχονταν και έπρεπε να χρησιμοποιούν διαφορετικά λεωφορεία από αυτά που χρησιμοποιούσε ο γενικός πληθυσμός της πόλης. Ο Συμμετέχοντας 1 αναφέρει

When I arrived, there was nothing at all. You couldn't even talk to people, people cannot talk to you...we were not interacting with people, even in Moria camp it was difficult to come to the town, because nobody talked to you, because we were only we the refugees... Even people on the road there were going around, when you come this way, they run away. It was very hard and bad experience also...I remember when I came in 2017, sometimes you go to the shop to buy the stuff and they don't want to sell to you. And in the bus, we had only one bus for refugees and you cannot enter another bus. Even on the road, you walk around, people will do like you smell.

Ο Συμμετέχοντας 3 επίσης αναφέρει

In the beginning it was not easy, being inside the camp and be accepted in the city and with the local population. We were facing a lot of discrimination, not from all the people but I would say from many of them...You can go to a shop and you can feel rejected, sometimes you cannot even buy, you have money but still it was a bit like feeling out of the system.

Οι Συμμετέχοντες αναφέρουν ως παράγοντες που επηρέασαν θετικά την αλληλεπίδραση με την τοπική κοινωνία την εκμάθηση γλωσσών όπως αγγλικά και ελληνικά, τις δραστηριότητες στην Μυτιλήνη από οργανισμούς που έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στο να βρίσκονται στο κέντρο της πόλης και όχι μόνο στα καμπ, την καθολική εκκλησία που βρίσκεται επίσης στο κέντρο και τα σταδιακά μικρά βήματα ένταξης. Η Συμμετέχουσα 6 αναφέρει «*Before, it was difficult, because I didn't speak English and it was very difficult to communicate with people, but now I can communicate with Greek people*». Ο Συμμετέχοντας 4 επίσης αναφέρει το ρόλο της γλώσσας «*όταν έμαθα τη γλώσσα οι άνθρωποι ήτανε λίγο πιο ανοικτοί, νομίζω είχα τύχη εγώ να επικοινωνώ με τους Έλληνες στη γλώσσα τους, αυτό ήταν βοηθητικό*».

Ο Συμμετέχοντας 2 αναφέρει πως γι' αυτόν ήταν εύκολη η αλληλεπίδραση με την τοπική κοινωνία καθώς ένας οργανισμός όπου έκανε μαθήματα ελληνικών αποτέλεσε τον συνδετικό κρίκο, ενώ υπήρχαν άλλοι άνθρωποι που μπορεί να πέρασαν και δύο χρόνια στο ΚΥΤ της Μόριας χωρίς να έχουν αλληλεπίδραση με την κοινωνία, ιδιαίτερα στα χρόνια της πανδημίας του COVID-19

It was easy, because it was with the organisation, they told me you can come here, there is school and after they told me again...there is choir...it was very easy to interact with people through the organisations. For me, I don't know for the others...so I started to come every time when I have Greek lesson because it was my willing to learn...The organisations have helped with the interaction with the locals. It was not easy to someone to come on his own to the town, because people were really stress and didn't have the thought to come in the city for coffee or for drink because they didn't know where to go, but there were people who passed all their time in the camp.

Ο Συμμετέχοντας 3 προσθέτει

It has been 6 years that I am in Greece and almost 5 years in the same island, so you are getting close to people, you are out of the camp, you are living in the city, you have learned one of the languages, for example English, so that means you can communicate because as you know the communication has the key. So, I would say the integration and also for me it was more the church which gave me a bit more close to not a lot of people.

Στις παραπάνω περιπτώσεις τις περισσότερες φορές χρειάστηκαν χρόνια για να επιτευχθεί η ένταξη στην κοινωνία, ωστόσο οι Συμμετέχοντες αναφέρουν ότι τα τελευταία χρόνια η κατάσταση έχει αλλάξει θετικά για τους ανθρώπους που φτάνουν και μένουν τώρα στο ΚΥΤ Μαυροβουνίου. Υπάρχει πλέον μία κανονικότητα στο να είναι οι αιτούντες άσυλο στην πόλη, να έχουν δραστηριότητες και να είναι μέρος της κοινωνίας. Όλη η κοινωνία έχει αλλάξει προς αυτή την κατεύθυνση, με ενδεχομένως ελάχιστες εξαιρέσεις. Ο Συμμετέχοντας 3 αναφέρει σχετικά «*it was a big change*

from the beginning until now, with the local community that opened a little bit». Ο Συμμετέχοντας 2 αναφέρει για το ίδιο θέμα

But, after some years, people start to learn what was happening, maybe there is some place, you can have some clothes, to have soap, to learn, so we start to spread the message to people and people started to become more open to come to the town, it was not like this but it was not easy for everybody.

Ο Συμμετέχοντας 1 αναφέρει σχετικά με τα παραπάνω

The situation had been changed a lot. There was very difficult time, now is a very big change, I can say 60% people in Mytilene, especially in Mytilene, have interacted with refugees, you came before, you could not walk, buy stuff, talk on the street...the things have changed, the things have changes a bit. But still, there are some very hard places that are very difficult for the refugees, especially for black people.

Θετική ή αρνητική αλληλεπίδραση λόγω της προσφυγικής εμπειρίας

Οι συμμετέχοντες αναφέρουν πως έχουν γίνει αποδέκτες θετικής ή αρνητικής συμπεριφοράς και αντιμετώπισης με βάση την εμπειρία τους αλλά και άλλα κριτήρια. Ο Συμμετέχοντας 3 αναφέρει «*The positive experience has one definition for me is the person that integrates you, that will give you a place in the society and create new good experiences*». Ο ίδιος Συμμετέχοντας αναφέρει σχετικά με αρνητική διάκριση

The second time it was during COVID-19, with my ex we were going for jogging and when we were coming back, they stopped us because it was almost 18:00, that time because of the curfew, the limit to be home was 18:00, so we were going a bit quickly. They stopped us and they only checked me, not her, and she was a bit like what is going? Why don't you check me? So, for some people to see you with Greek people is like you know, they are a bit surprised, but with time and for me it's better and better so, I do not give a lot of attention to these people.

Ο Συμμετέχοντας 1 αναφέρει για το ίδιο θέμα

I have experienced many times negative behaviour because of my experience and because I am black, for example in the begin I wasn't allowed to enter some places, such as coffees or bars, or at some services they didn't reply me to some questions, while my Greek girlfriend was going exactly after me and she was receiving answer at the same question I was doing. On the other hand, I have accepted many positive from Greek people, there are many families that after so

many years they call me their son and this is very big hope, to know the people after getting know us they trust and love us.

Ο Συμμετέχοντας 2 αναφέρει ότι η αλληλεπίδραση έχει κυρίως θετικό πρόσημο

Here in Greece, in Lesvos, I met very good people, we are together and they invite me to their house, they even give me the place to stay, they even invite me for dinner. We have very good connection with all of them. For example, I have many friends they are soldiers...Another guy, he is police officer at the police station, he has 3 children and he is very good with me. Sometime, he is with his car and he makes the noise pi pi pi to say hello to me. Someday he saw me that I was walking alone at the road and he stopped his car and picked up me until here in Mytilene. So you can see, there are many people are good, many people are bad, even the police and the soldiers some of them are good, some of them are bad, but I met good people on my way. He asks me all the time when am I going to play music, where, and all the time when I play music he is coming with civil clothes, you cannot understand, but me as I know he is military or police, I know. So they are coming also when we play music to visit us.

Παρόλα αυτά δίνει και δύο παραδείγματα αρνητικής αλληλεπίδρασης

Just one time, I went somewhere at Kayani and one guy was at a motor and he behaved bad, maybe he didn't know I can understand Greek and he was saying in Greek go back Africa, go back to your country. I was looking around me, I was alone, and I know he was talking about me. This was the first time since I was here but I never see something else.

Το δεύτερο παράδειγμα του Συμμετέχοντας 2 δεν έχει να κάνει με ατομική συμπεριφορά, αλλά με νόμους σχετικά με τους αιτούντες άσυλο σε συνάρτηση με την χώρα καταγωγής τους

The beginning they said that the camp was created only for Syrian and Afghan people and you African people, Congolese and other communities from all Africa you don't have place in the camp and when they changed the new law, they gave some privilege to some countries and some countries no. For example, some period for Somalia they gave the papers without interview, but for Congo they said you have the war only at the east of you country, but they never follow the political situation in my country, so this was not very good, just made some people to feel happy, some people no.

Αντιδράσεις στις σχέσεις αλληλεπίδρασης με ντόπιους

Οι συμμετέχοντες αναφέρουν πως οι σχέσεις αλληλεπίδρασης με ντόπιους, κυρίως οι προσωπικές σχέσεις ενίοτε χαρακτηρίζονται θετικά ή αρνητικά από τρίτους. Ο Συμμετέχοντας 1 αναφέρει θετικές και αρνητικές αντιδράσεις

I have observe people to react strange if they see me with my Greek girlfriend, once one guy was just looking intensive and another time while my girlfriend and I were sitting on the bench eating sweets, one old man passed and said in Greek 'go to hell'. But, on the other hand, I have experience also very positive reactions for my interaction with locals, people also make positive comments about my relationship and they wishes us the best and even one old Greek man...has proposed to be our best man.

Ο Συμμετέχοντας 3 λέει χαρακτηριστικά πως κυριαρχούν οι αρνητικές αντιδράσεις, καθώς έχει δεχτεί ευθείς επικρίσεις και σχολιασμούς

I would say that the negative mostly dominates, I am not be able to mention all of them because the list is really exhausted...I used to have a relationship with a Greek and I remember we went to a hotel in Mytilene and after a while they started to have an argument, I mean my ex with the owner...and I was like what is going on, can I help you? And she told me ok let's leave, we cannot stay here, why? Then, I understand myself that something maybe racism, and I told her don't worry what did he say? I know that he said I am black and she said yes, he did even mention 'are you going real to sleep with this guy all the night, really? Are you normal?'

Το αντίκτυπο της αλληλεπίδρασης με Έλληνες που ήταν στο Κονγκό

Όλοι οι Συμμετέχοντες στην παρούσα έρευνα είχαν επιλεγεί με κριτήριο να έχουν συναντήσει Έλληνες οι οποίοι ήταν μετανάστες στο Κονγκό και είχαν επικοινωνήσει μαζί τους σε μία από τις εθνικές γλώσσες του Κονγκό. Ακόμη, οι Συμμετέχοντες ανέφεραν ότι ακόμη και αν γνώριζαν ότι υπήρχε ελληνική κοινότητα στην χώρα τους, δεν περίμεναν να συναντήσουν Έλληνες στο νησί που να μιλούν την γλώσσα τους και ήταν μία μεγάλη έκπληξη για αυτούς. Συνήθως, οι πρώτες συναντήσεις γίνονταν είτε σε κάποιο δρόμο τυχαία όπου οι Έλληνες ξεκινούσαν την επικοινωνία είτε αν οι Έλληνες ήταν εργαζόμενοι σε κάποιο κέντρο προσφύγων. Συγκεκριμένα, ο Συμμετέχοντας 1 αναφέρει

I didn't think that some people of this island can be in my country, because in my country there are also some Greek people. I thought maybe they don't know about my country, because they don't know us. When I saw one man, the first I saw, he was speaking to me Lingala. It was surprise for all of us, we took him video, we brought him in the camp, we were very happy to listen that someone speaks our languages... and I started to think these people they have also

passed in my country. It was very good, emotional also, to see someone white to speak your language...it made me to feel happier and so much friendly and to feel that some people know the story of my country and to feel more security.

Ο Συμμετέχοντας 2 αναφέρει πως ένιωσε μεγάλη χαρά και άκουσε τις εμπειρίες του Έλληνα μετανάστη στο Κονγκό

I was very happy, I was very happy, because I was walking and someone touched me in the back and told me in Lingala hey my friend, where are you, where are you coming from and where are you going? And he told me he was in Congo for 30 years, he was living in Kisangani and he was speaking Lingala and Swahili. Because he had there big coffee filed and big company for coffee in that area.

Η Συμμετέχουσα 6 αναφέρει συγκεκριμένα «*I was like o my God do you speak Lingala? He said yes because I have one child with Congolese and I have been in Congo 11 years, so that's why I know very well Lingala*».

Ο τρόπος που συνέβη η προσέγγιση στον Συμμετέχοντα 3 επιβεβαιώνει ρητά τις θεωρίες σχετικά με την γνώση κοινών γλωσσών, καθώς ο Συμμετέχοντας αρχικά ένιωσε φόβο και καχυποψία, ενώ αμέσως μόλις κατάλαβε ότι ο συνομιλητής του μιλάει τη μητρική του γλώσσα ένιωσε αμέσως εμπιστοσύνη. Ο Συμμετέχοντας 3 αναφέρει

I was very surprised and very happy, I was at the road at LIDL going to the city on foot. He had a car, he told me to get in, I was a bit afraid because I don't know him and sorry to say but it was a white person...and he told me don't worry in Lingala, I was like do you speak lingala? Yes, I do, I was living in Congo for many years. I felt really like home, when he started to explain me about Congo, about Kinshasa, it was a very very good experience. When I met him, in the begin I was a bit afraid because I didn't know him, but when he started speaking in Lingala, I was like WOW, the white person speaks lingala (sorry to say white) and I was very happy and didn't think one second more I get inside the car and we started to discuss about life for long...I was very happy, we changed the phone number and we have a very good contact until now.

Όλοι οι συμμετέχοντες κάνουν λόγο για έκπληξη, χαρά, φιλικότητα, εμπιστοσύνη. Ωστόσο, όπως θα δούμε παρακάτω, ο Συμμετέχοντας 1 μολονότι χάρηκε και εξεπλάγην όπως όλοι ένιωσε επίσης «*hopeless*» με αφορμή τα λεγόμενα του Έλληνα που συνάντησε. Επομένως μολονότι στις περισσότερες περιπτώσεις το αποτέλεσμα ήταν θετικό, υπήρχε και ένα ποσοστό που προκάλεσε άγχος

He didn't give us hope, because he was asking us «why you came here, this country, this island there is nothing, you let money in your country and we told him we cannot, in our country they are killing us and he said no you have to fight and the president is only one person and the government is small, it is not in all the country, you are a lot, you need to know how to fight with them, you are here, here is difficult, you cannot find a job, we cannot give you anything». When we met him it was very important to ask some questions and all this he was describing us we felt happy but we took very true information and many people said we cannot stay in Greece. Yes it was like this, he didn't lie, he said the true but it was also really hopeless for us to see where you are life is difficult.

Παρόλα αυτά, μόνο ένας από τους έξι συμμετέχοντες αναφέρει ότι η αλληλεπίδραση με τους Έλληνες που γνώριζαν την εθνική του γλώσσα είχε πολύ σημαντικό αντίκτυπο στη ζωή του στην χώρα υποδοχής, καθώς του έδωσε το έναυσμα και αποτέλεσε πηγή κινητοποίησης για να μάθει την ελληνική γλώσσα και να ενταχθεί στην κοινωνία. Συγκεκριμένα ο Συμμετέχοντας 2 αναφέρει

It was very good and big impact for me, when I saw Greek people, locals speak my languages and it was also one of the motivations which brought my thoughts to say I can learn Greek...it was very good motivation for me to interact with these people and...It was very good way of integration for my life in Greece because there are many things, but I will say one, it was also Greek person who took me by hand to bring me at public school, to register me and to talk about me.

Ο Συμμετέχοντας 3 αναφέρει ότι θα μπορούσε να είχε μεγαλύτερο αντίκτυπο, εάν είχε συναντήσει νωρίτερα κάποιον Έλληνα που ήξερε λινγκάλα, καθώς βρισκόταν ήδη αρκετά χρόνια στην Ελλάδα όταν έγινε η πρώτη συνάντηση

I think it could play a lot, but for me it was not only the case because I just met him, I didn't meet him long time ago, but can you imagine for example if I met him many years ago or when I arrived in Greece, it could play a lot, it would have a positive aspect because there you feel more welcome, also you feel someone you can trust and share a lot with. So, it has an impact to see someone from the local community speaking your mother tongue or one of the language from Congo, it was very nice.

Οι Συμμετέχοντες 1 και 6 μολονότι αναφέρουν την εμπειρία ως θετική έκπληξη, δεν αναγνωρίζουν κάποιο ουσιαστικό αντίκτυπο στη ζωή τους στη χώρα υποδοχής

Not really, because most of these people they are not young, they are old, they have been working for years, but to interact with the society are more young

people and those people they don't know the story and it is not easy for them to accept us, to interact with them...by really hard way we try to interact with the society. It was a positive surprise...so you feel more happy and more hope, because people they know the story. They call you also in the road, sometime they tell you are you from Congo? Or they offer you coffee and it is very good impact. Some of them they share their stories, they try to explain the experience, what they were doing there, and I remember even one woman, she had created a company in the society, very big for African clothes...They were explaining me many things, what they were doing there.

Για την ελληνική κοινότητα στο Κονγκό

Τέσσερις από τους έξι συμμετέχοντες δήλωσαν ότι γνώριζαν ότι υπήρχε ελληνική κοινότητα στη χώρα τους και τους τομείς δραστηριοποίησης της. Ο Συμμετέχοντας 2 αναφέρει

The Greek community is big in Congo. Most of them came after the Second World War and they were working at the bakeries and at the restaurants...The Greek community was doing mostly fishing, farming in the province, they had big farms, plantation and working in the field. But, in Kinshasa...they had very big factories for the coffee and other stuff.

Ο Συμμετέχοντας 1 προσθέτει «*Greek people they are very strong in business in Congo...most of the companies for bread and restaurants are from Greek people*». Ο Συμμετέχοντας 3 φωτίζει την πτυχή της εκπαίδευσης και την παρουσία της Ορθόδοξης Εκκλησίας «*in my high school, I did philosophy...I was a bit curious to know about Greek in the high school...Also, If I can add one thing, the Greek Orthodox Church, which is also little bit around Congo in general*».

Ένας συμμετέχοντας αναφέρει ότι είχε αλληλεπίδραση με την ελληνική κοινότητα στο Κονγκό, ενώ ένας άλλος πως ήταν δύσκολο να επιτευχθεί αυτό. Συγκεκριμένα, ο Συμμετέχοντας 2 αναφέρει «*As I stayed close to one Greek bakery and...they were also married with Congolese people, they have children and...we grow up together with Greek children in my country, we were playing together and we were having some good moments*». Αντίθετα, ο Συμμετέχοντας 1 αναφέρει ότι είναι δύσκολη η προσέγγιση σε προσωπικό επίπεδο λόγω της έλλειψης ασφάλειας στην χώρα

In my country they (Greek people) are the boss, they put the employees and the employees are Congolese people and they work there. But is very difficult to meet them, because they are boss. It is not as it is here, like you know there is a community you go to meet there, because of insecurity, because of the situation.

They work there, they finish they go, even they put the manager Congolese people to manage for the security but they are doing their business there.

Οι σχέσεις των Ελλήνων που διαμένουν στο Κονγκό με τους ντόπιους σχολιάζονται ως θετικές από τους συμμετέχοντες, τόσο οι προσωπικές σχέσεις όσο οι σχέσεις εργασίας. Ο Συμμετέχοντας 1 αναφέρει

When you work with (Greeks), we never had bad things with someone works with Greek company, they pay them regarding the salary they have to pay them and you feel the life is a bit stable, there is very good interaction with Congolese people and good reputation, because they never create us a problem, they work and employ people, they save life of Congolese people by doing these business. You will see in most of the Greek bread companies, the mother goes every morning to take the bread to sell and it's very important what they do saves a lot of lives...Greece has a good reputation, they are out of massacre, out of the crime, out of the war is happening in my country, they are there just to be with population, with the society, to support the society to live, to have something to do during the day, some business, to employ them, this is what they do there.

Ο Συμμετέχοντας 3 αναφέρει ότι η Ελληνική παρουσία έχει μειωθεί λόγω της έκρυθμης κατάστασης στο Κονγκό τις τελευταίες δεκαετίες

According to what I know, nowadays the number of Greek has decreased in the DRC, but the Hellenic presence remains in the field of fishing, trade, transportation...When a country is not stable, the system is not stable, there is not democracy...It happened in 1991 if I am not wrong...the local community pushing other people from other countries who just came to invest and they start to stealing things, like civil war something like that. During that period, I am not sure but, a lot of investors they left Congo...You will not put a lot of money in the country that anytime can be a war and you can lose, I mean this can be one of the aspects, because of the war...The first time happened during the independence because they took all the property of the foreigners...it was a disaster in 1960, but that time it was more Belgium people that pushed out of Congo because they were the one colonised us, so it was not other countries.

Η Υπόθεση της Επαφής

Όπως φαίνεται στις απόψεις που παρατίθενται παρακάτω, όλοι οι συμμετέχοντες σχολιάζουν τις θετικές πτυχές της Υπόθεσης της Επαφής με άλλες ομάδες. Οι συμμετέχοντες αναφέρουν πως η επαφή μπορεί να δημιουργήσει εμπιστοσύνη, σύνδεση, κοινότητες, ενδυνάμωση στους ανθρώπους, μείωση των προκαταλήψεων και του ρατσισμού. Ακόμη, θέτουν ως παράγοντα αύξησης των

αρνητικών συναισθημάτων απέναντι σε διαφορετικές ομάδες τη στασιμότητα σε ένα μέρος και την έλλειψη ταξιδιών και γνώσης του ευρύτερου κόσμου.

Ο Συμμετέχοντας 3 αναφέρει χαρακτηριστικά *«for me, when we are in distance we have judgment and up close you have the reality. So for me definitely the contact reduces the stereotypes and in my opinion distance promote it»*. Ο Συμμετέχοντας 1 αναφέρει

The contact is very important and it helps, different people and different communities to be together. I can say by myself, before it was very difficult to meet together with Greek people and this is also in my country, you can see people from different small communities, they are vulnerable...but when people are coming together, when people are working together, different groups, vulnerable groups and different communities come together build more trust, connection, community and people to be more strong. So it's really decrease and destroy the discrimination and racism and stereotypes people are facing around the world.

Τέλος, ο Συμμετέχοντας 2 αναφέρει

It is very important to be together with different groups, as Greek and African people. Just the thing is some people they never travel, they are only on the island, they never be somewhere else and they refuse to be together with other people, because they have different thoughts in their minds about African people, about black people and they don't like, you can see even on person can destroy more people because he wants to go to say many bad things for other Greek people, and it is not very good because when we are not together, the groups are not together, we are not going to help, we cannot help each other, but when we are together, this group and that group, they can create many good things between people. Just the problem is for some of them who don't like us, don't like African people, and they are not very close to us and they don't like even to be with us. This is the problem.

Η Συμμετέχουσα 6 δηλώνει *«my opinion is that racism it will be less, if we are together, because we are humans, it will be good also to create something together, we can learn more.*

Ο όρος πρόσφυγας ως παράγοντας που καθορίζει τη νέα ζωή

Οι συμμετέχοντες αναφέρονται στο πως επηρεάζει τη νέα ζωή τους η ιδιότητα του πρόσφυγα. Αναφέρουν πως δεν είχαν σκεφτεί ποτέ πως θα μπορούσαν να αναγκαστούν να γίνουν πρόσφυγες αφήνοντας πίσω την ζωή τους, πως είναι ένα στίγμα που σε ακολουθεί και θέτει απλές καθημερινές δραστηριότητες σε δοκιμασίες.

Ο Συμμετέχοντας 1 αναφέρει πως το να είσαι πρόσφυγας είναι στίγμα που επιφέρει πολλούς περιορισμούς

I had never thought I could be a refugee, I had a normal life, studied at the university, I had done several works and the last one I was working at a bank. I didn't believe I can become a refugee in my life. It was very hard to start this life as refugee. I didn't know the limitations this would have in my life in freedom, work, and travel. But the stamps of refugee in your body it's not easy and you have to accept everything, food on line, toilet on line, everything you have to wait, you are depended, and it is very bad, very bad stamp. To be a refugee. The meaning that time was very bad, because I thought refugees can be also as slaves.

Ο Συμμετέχοντας 3 αναφέρει πως όλοι οι άνθρωποι μπορούν να θεωρούν πρόσφυγες σε αυτό τον κόσμο

For me, I would say, I know for sure that we are all refugees in one way or in other in this world, because no one will stay here forever. So, it is with the strong mind that I simplify these appellations which are not really smooth and not good for me, I don't really like it, but I see in a different way, like all of us, we are refugees somehow. I stayed in Moria for 6-7 months.

Ο Συμμετέχοντας 2 αναφέρει μεταξύ άλλων πως πολλοί χρησιμοποιούν τη λέξη για να προσβάλλουν

Refugee is someone who left his country because he was in dangerous, he flee to death to go to sick safety to another country to live. For me I can say the word of refugee is only using for the people who never travel around the world, because if someone has travel a lot will not have a time to use this word to call someone call refugee in negative way, but for people who never knew, who never travel, they will call you refugee. For example, in my country, there are many people also fleeing the war, they are coming to our country, we know they are refugees but we never call them refugees, we just call them foreigners because they are from another country. And also there are many people are coming there, who didn't flee the war, but they are there, we could call them refugees, but we don't really use this word, because we know they are just people, they are the foreigners, they are from other country, we don't call them refugees in bad way. But sometimes here, if people they don't understand they use this word as insult, like you refugee, you refugee they use it to insult you, but it is not very good, because they don't know, they know but they want just to insult you, if they want to insult you they use the word refugees. For other people they use this word because they are not well educated, they call you refugee, because some people are well educated they just take you as brother,

as sister and you are together with them. For me, I take it all normal, even you call me refugee, I know who I am myself. It's okay.

Ο Συμμετέχοντας 4 αναφέρει πως δεν του αρέσει η λέξη λόγω αυτών που έχει βιώσει, αλλά προσπάθησε να είναι ένας καλός πρόσφυγας στην κοινωνία «δεν μου αρέσει αυτή η λέξη πολύ...προσπάθησα να είμαι ένας καλός πρόσφυγας γιατί...ο πρόσφυγας είναι και ένας άνθρωπος που θέλει και μπορεί και να κάνει κάτι για την κοινωνία για παράδειγμα».

Ο όρος Διασπορά

Οι συμμετέχοντες σχολίασαν τον όρο διασπορά με βάση την εμπειρία τους και με βάση τις συνδηλώσεις που έχει ο όρος ιστορικά στην χώρα καταγωγής τους. Οι περισσότεροι κάνουν αναφορά στον ορισμό του όρου διασπορά. Επιπλέον, αναφέρουν ότι η διασπορά μπορεί να χαρακτηριστεί θετικά ή αρνητικά με βάση τις ενέργειες των ατόμων με σκοπό την βελτίωση της κατάστασης στην χώρα καταγωγής και τέλος θέτουν το ζήτημα αν οι πρόσφυγες, που θεωρούνται ευάλωτη ομάδα μπορούν ή όχι να θεωρηθούν διασπορά.

Συγκεκριμένα, ο Συμμετέχοντας 1 αναφέρει για τον όρο διασπορά τον θετικό αντίκτυπο που μπορεί να προσδώσει στην χώρα καταγωγής και θέτει τον προβληματισμό αν οι ευάλωτες ομάδες μπορούν να χαρακτηριστούν ως διασπορά

First of all diaspora is when someone is out of his country. I will describe the word diaspora in two ways, many people use it in a positive impact, as diaspora they are people to contribute at the development of their country. In the negative side, we cannot say, as we gave the definition of diaspora is someone of the country, the refugees they are not considered as diaspora in many contexts as for example people are in Libya are suffering, refugees are in different places, they don't consider them as diaspora, they consider them as refugees.

Ο Συμμετέχοντας 2 αναφέρεται επίσης στο θετικό αντίκτυπο που μπορεί να προσδώσει η διασπορά στην κατάσταση και στις συνθήκες που επικρατούν στην χώρα καταγωγής «*diaspora is something very good for the change of your country*».

Ο Συμμετέχοντας 3 σχολιάζει εκτενώς τον ίδιο παράγοντα

Most of us we are leaving our country because of political reasons or what is happening in our country. So, when we are here, we try to continue our fight, to speak out, because we have at least a little bit freedom to speak out about what is going in our countries. So I think there are those who fight from far to liberate the country, which is the main reason that we had mostly left our

countries and on the other side those who are corrupted by the regime, by the government, by the country to destroy the community so because I mean we have diaspora, we are fighting, we are trying to wake up our people in our country to tell them about the right, because we are here, we are a bit safe let's say. But it depends between us there are also some they are also corrupted but it depends on what you are doing as actions, to be qualified as a good diaspora, but it has a very good impact, in general.

Ενώ, η Συμμετέχουσα 6 αναφέρει πως εάν οι συνθήκες στην χώρα ήταν καλύτερες, θα έμενε εκεί «*If our country was better, we would stay there*».

Αξιολόγηση της Εμπειρίας

Ζητήθηκε από τους συμμετέχοντες να αναφέρουν αξιολογήσουν την εμπειρία τους. Στα θετικά αναφέρονται κυρίως στα επιτεύγματα που έχουν καταφέρει κατά τη διαμονή τους εδώ, όπως το να δημιουργήσουν κάποιον σύλλογο, να ξεκινήσουν σπουδές προπτυχιακές ή μεταπτυχιακές, να συνδεθούν με την ελληνική και άλλες κοινότητες. Είναι χαρακτηριστικό πως στα θετικά αναφέρουν για την Ελλάδα πως είναι η πρώτη χώρα που δεν έχουν ακούσει πυροβολισμούς και πως νιώθουν ψυχολογικά ασφαλείς. Στα αρνητικά αναφέρονται κυρίως στις εμπειρίες από το πέρασμα από την Τουρκία στην Ελλάδα, από τα κέντρα υποδοχής και ταυτοποίησης προσφύγων, στις χρονοβόρες διαδικασίες ολοκλήρωσης των υποθέσεων και νομιμοποίησης των αλλά και διακρίσεις εις μέρους τους.

Ο Συμμετέχοντας 1 αναφέρει ως αρνητικό την καθυστέρηση ολοκλήρωσης της υπόθεσης του και ως θετικό την ανταπόκριση της κοινωνίας στις δραστηριότητες του στην χώρα υποδοχής

I will start with the negative, there are a lot of negative things, but the one I will refer is that I still struggle as an asylum seeker. This is very negative impact for me because I cannot work, I am stuck after many years, I am limited for many things. The positive impact is that I am with RAD and what makes me happy, we celebrate the 5 years of my Cultural Club inside the municipality theatre, that was big positive and that day I felt that people, Greek people and international people love me, because people travelled from different countries, from France, Netherlands, Germany, from Athens, Thessaloniki, many people came here to celebrate the 5 years of existence of my Cultural Club and together with local community, the municipality, the police, they recognise my work and this is very big impact and this year is still big remark in my life.

Ο Συμμετέχοντας 2 αναφέρει πως σκέφτεται μόνο θετικά και πως αν δεν λειτουργούσε έτσι δεν θα μπορούσε να ανταπεξέλθει όλα αυτά τα χρόνια. Εκφράζει την επιθυμία του να παραμείνει στην Ελλάδα «*For me, I think only positive things,*

because if I didn't think positive I couldn't stay here...I want to stay in Greece, because I love Greece and I feel so much positive energy in Greece».

Ο Συμμετέχοντας 3 αναφέρει ως θετικό πως νιώθει ψυχική σταθερότητα στην Ελλάδα και ως αρνητικό την προσδοκία να αναζητά κανείς αποδοχή από όλο το κοινωνικό σύνολο, ακόμη και αν βρίσκεται στην χώρα του

If I have to speak about now, I feel very mental at home in Greece. It is possible to open all the doors, it is what I believe, to skip the obstacles of a new life here, a new system, new culture, a climate, with little bit of integration and keeping on your ambitions. I would say the most negative thing for me is to consider that we must be accepted by all, which creates sometimes disappointment to us, what I mean here is the fact that we need to understand is not easy that, even in our own country sometimes we are facing also a bit of discrimination. The positive aspect is my master is going now. I know that we need to be accepted, we need to be welcome, but still it's not easy.

Ο Συμμετέχοντας 4 αναφέρει ως θετικό τους ανθρώπους που τον υποστήριξαν να πραγματοποιήσει τα όνειρα του και μολονότι έχει αντιμετωπίσει πολλές αρνητικές εμπειρίες, προσπαθεί να τις αξιοποιεί ως μαθήματα

I left my country very young, I deal with a lot of challenges in order to be where I am now. I have met people who really helped me to reach my dreams and my goals for my life following the right path. I don't really complain about the negativity, there have been bad experiences, such as having to cross the Aegean Sea that requires a lot of courage. I almost lost my life when I was in the prison in Turkey, the police pushed me down in the stairs and I hit my head on the floor...there are more negative, they happened to make us really strong...That was the hard part of this journey.

Η Συμμετέχουσα 6 αναφέρει ως θετικό και αρνητικό τους ανθρώπους, σημειώνοντας πως κάποιοι της έχουν συμπεριφερθεί θετικά και κάποιοι αρνητικά

The Greek people, there are some of Greek people they are very strange, they look you like animal, even at the public services, I have faced this. One time at the bank at the hospital. So this is the negative. On the other hand, again the Greek people they are very free, if you are close to them, they are also close to you. I met a lot of, I have also many friends, so that's why I say this, they are also free but some of them they are not open. I wish to be together with all the people and feel free to talk, to do something, to create something, regardless the countries.

Συμπεράσματα

Σε αυτό το κεφάλαιο θα αποτυπωθούν τα κεντρικά συμπεράσματα της έρευνας, όπως αυτά προέκυψαν από την παραπάνω λεπτομερή έκθεση των αποτελεσμάτων με βάση το ερευνητικό και βιβλιογραφικό υλικό. Τα συμπεράσματα χωρίζονται σε ενότητες για την καλύτερη κατανόηση τους.

Αρχικά, μόνο ένα μικρό μέρος των ερευνητικών υποθέσεων επιβεβαιώθηκε με την διεξαγωγή της παρούσας έρευνας, ενώ ένα άλλο μέρος διαψεύστηκε. Πιο συγκεκριμένα, το πρώτο ερευνητικό ερώτημα, σχετικά με το αν η εμπειρία των Ελλήνων μεταναστών από τη Λέσβο στη Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό κατά το παρελθόν επιδρά θετικά στην εικόνα και στις σχέσεις αλληλεπίδρασης με τους αιτούντες άσυλο από τη Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό στη Λέσβο, επιβεβαιώθηκε μόνο σε μικρό ποσοστό. Οι περισσότεροι Έλληνες συμμετέχοντες (τρεις από τους τέσσερις) τείνουν να αναφέρονται με αρνητικό πρόσημο όσον αφορά την άφιξη των ανθρώπων από το Κονγκό στην Ελλάδα, ακόμη και αν αξιολογούν θετικά την εμπειρία τους στο Κονγκό. Όσον αφορά στις σχέσεις αλληλεπίδρασης, αυτές μπορεί να υπάρξουν αλλά επηρεάζονται και από το σύντομο διάστημα που ενδέχεται οι αιτούντες άσυλο να παραμείνουν στο νησί της Λέσβου. Όσον αφορά το δεύτερο ερευνητικό ερώτημα, ο ρόλος της γνώσης της κοινής γλώσσας στην κοινωνία υποδοχής - υπό τις συγκεκριμένες συνθήκες της παρούσας έρευνας όπου κοινή γλώσσας είναι τα λινγκάλα/σουαχίλι που γνωρίζουν λιγοστοί Έλληνες στη Λέσβο – σε έναν συμμετέχοντα έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην ένταξη του στην κοινωνία υποδοχής, αλλά οι υπόλοιποι πέντε συμμετέχοντες αναφέρουν κυρίως τον ενθουσιασμό και την εμπιστοσύνη ως πρώτες αντιδράσεις, χωρίς όμως ουσιαστικές επιπτώσεις στη ζωή τους ως αιτούντες άσυλο/πρόσφυγες.

Διομαδικές Σχέσεις

Έσω ομάδα-έξω ομάδα, στερεότυπα, προκαταλήψεις και διακρίσεις

Οι Έλληνες μετανάστες στο Κονγκό που συμμετείχαν στην έρευνα αναφέρουν ως αιτία της δικής τους μετανάστευσης προς το Κονγκό τη φτώχεια, τις καλύτερες προοπτικές ζωής και τον οικονομικό παράγοντα ως αποδεκτές αιτίες μετανάστευσης, περιγράφοντας πως «η Ελλάδα δεν είχε δουλειές, δεν είχε διεξόδους» (Συμμετέχοντας 4 Έλληνας). Ο Μαρκάκης (1998) αναφέρει ότι η Αφρική νότια της Σαχάρας, όντας αχαρτογράφητος προορισμός για τους Έλληνες, προσέλκυσε αρχικά μεμονωμένα άτομα με κίνητρο την αναζήτηση ευκαιριών κέρδους. Παρόλα αυτά, οι τρεις από τους τέσσερις Συμμετέχοντες δεν αναγνωρίζουν για τους ανθρώπους από το Κονγκό ότι τα προβλήματα που αντιμετωπίζει η χώρα, όπως οι δεκαετίες συγκρούσεις μεταξύ ένοπλων ομάδων, οι εκτεταμένες παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και τα καταστροφικά περιστατικά έμφυλης βίας που έχουν εκτοπίσει 6,1 εκατομμύρια ανθρώπους (UNHCR, Operational Portal: Refugee Situations · UNHCR, DR Congo emergency) ως επαρκείς αιτίες για να μεταναστεύσουν από το Κονγκό στην Ελλάδα.

Συγκεκριμένα, τρεις από τους τέσσερις συμμετέχοντες αναφέρουν πως οι άνθρωποι από το Κονγκό δεν έχουν επαρκείς λόγους να εγκαταλείπουν την χώρα τους. Ο Συμμετέχοντας 4 (Έλληνας) θίγει πως δεν θα έπρεπε να έρχονται γιατί έχουν όμορφη χώρα που πρέπει να εκμεταλλευτούν, το θέμα της απόστασης η οποία είναι ίδια με την απόσταση που διένυσαν οι ίδιοι ως μετανάστες και την οκνηρία

Κακώς έρχονται εδώ, κακώς έρχονται, έχουνε πολύ ωραία χώρα, πλούσια. Μα πώς είναι δυνατόν αυτοί οι άνθρωποι να έρχονται, τους φέρνουνε οι Τούρκοι και οι κυβερνήσεις...το Κονγκό είναι πολύ μακριά. Απέχει από εδώ 6-5.000 χιλιόμετρα...Οι Κονγκολέζοι τι δουλειά έχουν να έρθουν; ούτε τους κυνηγάει κανείς, ούτε έχει επανάσταση. Βεβαίως μπορεί να είναι αλισβερίσι, δεν υπάρχει εξουσία και αυτοί που κυβερνάνε με χρήμα, δηλαδή για να εξυπηρετηθείς πρέπει να πληρώσεις. Τον αστυνόμο πρέπει να τον πληρώσεις, δεν υπάρχει σύστημα...Αν είναι γυναίκες πάνε για σεξ στο Βέλγιο, διότι όλες οι Κονγκολέζες θα σου πω είναι μονάχα για σεξ, δεν είναι για άλλη δουλειά, και πάνε να δουλέψουν; τι δουλειά ξέρουν; Τι δουλειά έχουν και έρχονται; ...για να κάνεις τι; Να κάνεις τι; μείνε στη χώρα σου και δούλεψε; Δεν θέλουν να δουλέψουν...αλλά δεν εκμεταλλεύονται τον τόπο τους. Αυτό είναι, δεν έχουν ανάγκη αυτοί να έρθουν εδώ πέρα.

Επίσης, οι τρεις από τους τέσσερις συμμετέχοντες σχολιάζουν αρνητικά την έλευση των ανθρώπων από το Κονγκό στην Ελλάδα, μολονότι οι ίδιοι Συμμετέχοντες αναφέρουν κάποια από τα προβλήματα που αντιμετωπίζει η χώρα, σχετικά με το καθεστώς, με θέματα επικινδυνότητας, φτώχειας και διαβίωσης, όπως φαίνονται στα ακόλουθα παραθέματα «το αρνητικό ότι υπάρχει πολύ μεγάλη πορνεία σε μικρή ηλικία, για θέμα διαβίωσης», (ο πατέρας μου) «έβλεπε επίσης την κατάσταση ότι δεν ήταν σταθερή, ήταν και ο λόγος που πήρε την απόφαση να επιστρέψουμε όλη η οικογένεια στην Ελλάδα» (Συμμετέχοντας 3 Έλληνας),

Το αρνητικό στο Κονγκό η καθαριότητα, ο φόβος το βράδυ, μετά τις 21:00-22:00 δεν μπορείς να βγεις ούτε μόνη, ούτε μόνος, ούτε με παρέα, άμα το κάνεις ότι πάθεις είναι δική σου ευθύνη. Η εγκληματικότητα. Λίγο οι άνθρωποι, τους έμαθα μετά σιγά σιγά, όσο δεν τους ήξερα ήμουν αρνητικός. Να πω και άλλο αρνητικό η δικαιοσύνη, ο στρατός, οι πολιτικοί (Συμμετέχοντας 2 Έλληνας).

Ακόμη, γίνεται διάκριση υπέρ της έσω-ομάδας και γενικεύσεις με αρνητικό πρόσημο προς την έξω-ομάδα όπως φαίνεται στο ακόλουθο απόσπασμα. Τα λεγόμενα δεν μπορούν να τεκμηριωθούν και γίνεται φανερό η αντίθεση ανάμεσα στους Έλληνες που είναι θεμιτό να κρατούν τα ήθη και έθιμα τους, αλλά σχολιάζεται με καχυποψία οι «άλλοι» να κρατούν στοιχεία της κουλτούρας τους

Εξαρτάται τον λαό...αν όμως είναι διασπορά εγκληματιών, πχ χρησιμοποιούν τον όρο πόλεμος στην Συρία και μέσα σε αυτούς όλους έρχονται από

Αφγανιστάν... αυτοί οι άνθρωποι δεν δημιουργούν πολιτισμό, δεν έρχονται να δημιουργήσουν πολιτισμό, έρχονται να επιβάλλουν αυτά που δεν θέλουν στη χώρα τους, να τα επιβάλλουν σε άλλη χώρα. Αυτό είναι κακό. Οι Έλληνες όπου πήγαν σεβαστήκαν τους νόμους του κράτους, κρατώντας τα ήθη και τα έθιμα τους.

Τα παραπάνω μας οδηγούν στο συμπέρασμα πως υποβόσκει ένα είδους διάκρισης και γεννά ερωτήματα σχετικά με υποβόσκουσες μορφές που μπορεί να λάβει ο ρατσισμός ακόμη και από άτομα που έχουν στενούς δεσμούς με τους αποδέκτες του ρατσισμού. Παρακάτω γίνεται αναφορά σε διάφορες μορφές διακρίσεων που έχουν αντιμετωπίσει οι Συμμετέχοντες στην Ελλάδα και στο Κονγκό.

Η έλευση των Ελλήνων συνέπεσε με την εγκαθίδρυση της ευρωπαϊκής αποικιοκρατίας στην Αφρική, όπου αξιοποίησε ενδιάμεσους «μικρούς» λευκούς, όπως οι Έλληνες, ως μεσάζοντες μεταξύ ευρωπαϊκών εμπορικών οίκων και ιθαγενών πληθυσμών (Μεταξίδης & Akono Abina, 2023). Οι Ευρωπαίοι που βρέθηκαν στην Αφρική είχαν ως μοναδική εγγύηση το γεγονός ότι ήταν λευκοί και, ακριβώς για το λόγο αυτό, τους δόθηκαν από νωρίς ευκαιρίες απασχόλησης στους μεγάλους ευρωπαϊκούς εμπορικούς οίκους (Μαρκάκης 1998). Οι Έλληνες και εν γένει οι Ευρωπαίοι, ακόμη και αν δεν κατέχουν ακαδημαϊκά προσόντα, δεν κάνουν εργασίες χαμηλού κύρους στο Κονγκό *«In my country they (Greek people) are the boss»*. Ακόμη, οι απολαβές των Ελλήνων και εν γένει των Ευρωπαίων είναι μεγαλύτερες από των ντόπιων ακόμα και όταν κάνουν την ίδια εργασία και ρυθμίζονται με βάση την καταγωγή του εργαζόμενου, δηλαδή αν κατάγεται από το Κονγκό, αν είναι μισός Κονγκολέζος μισός Ευρωπαίος και αν είναι μόνο Ευρωπαίος

γώ δούλευα σε ελληνική εταιρεία, κανονικά έπρεπε να παίρνω τα ίδια χρήματα με 'εσένα', αλλά επειδή είμαι μισός Έλληνας μισός Κονγκολέζος, ήταν και μισά μισά τα ευεργετήματα. Όλα ήταν μισά. Μισός μισθός από εσένα. Δηλαδή ήξερα εγώ ότι παίρνει 3000 κάποιος και είναι πληρωμένο το σπίτι του, το ρεύμα, το νερό, έχει φύλαξη και σοφέρ και αυτοκίνητο. Εγώ είχα 1.500 δολάρια, είχα οδηγό και αυτοκίνητο, δεν είχα σπίτι να μου το πληρώνει ή να μου παρέχουν σπίτι είναι μου πληρώνουν το ενοίκιο.. Ο Κονγκολέζος ακόμα λιγότερα λεφτά. Επίσης, δεν θα είχε την ίδια θέση με έναν Έλληνα/Ευρωπαίο...Καμιά σχέση τα λεφτά των λευκών (Συμμετέχοντας 2).

Από την άλλη, οι περισσότεροι άνθρωποι από το Κονγκό, ακόμη και αν έχουν ακαδημαϊκή μόρφωση, είναι συνηθέστερο στην Ευρώπη να αξιοποιούνται σε τομείς όπως η γεωργία, η κτηνοτροφία, ο τουρισμός, οι υπηρεσίες και οι δομές με άτομα με ειδικές ανάγκες, η διερμηνεία και η διαπολιτισμική διαμεσολάβηση. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο Συμμετέχοντας 5 (Κονγκό) ο οποίος ήταν απόστρατος στρατιωτικός και υποψήφιος διδάκτορας στην χώρα του, αλλά στην Ευρώπη έχει εργαστεί ως καθαριστής σε μετρό, φροντιστής ΑΜΕΑ και διαπολιτισμικός διαμεσολαβητής. Έτσι, γίνεται φανερό ότι οι μετανάστες/πρόσφυγες καθώς έρχονται

από μακριά είναι διατεθειμένοι να κάνουν οποιοδήποτε επάγγελμα για να επιβιώσουν (Μεταξίδης & Akono Abina, 2023).

Όπως αναφέρεται και πιο πάνω, στα χρόνια της Ευρωπαϊκής αποικιοκρατίας και έπειτα κάποιο ποσοστό των Ευρωπαίων και Ελλήνων στην Αφρική, όσον αφορά την επαγγελματική τους αποκατάσταση είχαν ως μοναδική εγγύηση το γεγονός ότι ήταν λευκοί και λόγω αυτού είχαν ευκαιρίες απασχόλησης στους μεγάλους ευρωπαϊκούς εμπορικούς οίκους (Μαρκάκης 1998), ενώ μέρος των ανθρώπων που έρχονται στην Ευρώπη από την Αφρική ως πρόσφυγες, ακόμα και αν έχουν ακαδημαϊκά προσόντα, αναλαμβάνουν εργασίες που η Ευρώπη δεν διαθέτει εργατικό δυναμικό να τις αναλάβει και αξιοποιούνται ως φθηνό εργατικό δυναμικό κυρίως στις ευρωπαϊκές αγροτικές εκμεταλλεύσεις (Μεταξίδης & Akono Abina, 2023).

Άλλες μορφές διακρίσεων/ρατσισμού που αναφέρονται από τους Συμμετέχοντες σχετίζονται με ανθρώπους που έχουν καταγωγή από την Ελλάδα και το Κονγκό οπότε έχουν δεχθεί απορριπτικά σχόλια και ρατσιστικές συμπεριφορές και από τις δύο κοινότητες. Ο Συμμετέχοντας 2 (Έλληνας) καθώς είναι μισός Έλληνας, μισός Κονγκολέζος, αναφέρει

Μπορεί να τσακώθηκα με κάποιον (στην Ελλάδα) και να πει άντε ρε γύρνα στην πατρίδα σου, να πας από εκεί που ήρθες... Τι να κάτσω να του εξηγήσω αυτού του ανθρώπου που λέει γύρνα στην πατρίδα σου. Ποια πατρίδα μου; Εφόσον ο πατέρας μου είναι Έλληνας και ήρθα εδώ τεσσάρων χρονών. Και τώρα φτάνουμε στο Κονγκό και τσακώνομαι με έναν Κονγκολέζο και λέει άμα σου αρέσει, άμα δεν σου αρέσει να πας στην πατρίδα σου, να φύγεις από εδώ, να πας στην πατρίδα σου. Κι εγώ έχω διαβατήριο του Ζαΐρ από όταν έφυγα, τι να κάτσω να εξηγήσω, η μητέρα μου εμένα είναι Κονγκολέζα.

Ακόμη, ο Συμμετέχοντας 4 (Έλληνας) αναφέρει μία επιπλέον μορφή διακρίσεων ανάμεσα στους πολίτες της Λαϊκής Δημοκρατίας του Κονγκό με βάση το χρώμα του δέρματος τους «Οι φυλές των μαύρων έχουν ρατσιστικές σχέσεις, οι βόρειοι Κονγκολέζοι είναι πιο σκούροι, ενώ στην Κινσάσα είναι κόκκινοι και δεν χωνεύονται». Ο Συμμετέχοντας 2 (Έλληνας) σχετικά με το χρώμα του δέρματος αναφέρει πως θεωρεί ρατσιστικό να τον αποκαλούν «λευκό», όπως αντίστοιχα θεωρείται ρατσιστικό να προσφωνείται κάποιος «μαύρος».

Καμιά φορά λέει κάποιος ότι (οι λευκοί) είναι ρατσιστές, εγώ τους έλεγα εσείς είσατε ρατσιστές και μου λέγανε οι πιο παλιοί μην μπαίνεις σε αυτή τη διαδικασία να τους εξηγήσεις, δεν το καταλαβαίνουν, δεν θέλουν να το καταλαβαίνουν. Εγώ όμως επέμενα, γιατί εγώ αν φωνάζω κάποιον Κονγκολέζο πρέπει να του πω «κύριε να σας πω», ενώ ο Κονγκολέζος λέει «άσπρε να σου πω» σε φωνάζει άσπρε στα γαλλικά ή στα λινγκάλα. Λέω γιατί με φωνάζεις άσπρο; εγώ σε φώναξα μαύρο; Θα έχεις φασαρίες (αν φωνάζεις μαύρε). Ωραία και εγώ από αύριο θα σου λέω μαύρε έλα εδώ. Το πες αυτό, είναι ρατσιστικό.

Μην τυχόν και τον πεις τέτοιο (μαύρο), είναι πρόβλημα. Εκείνος όμως μπορεί να σε πει. Δεν είναι κακό για εκείνον, δεν είναι κακό να σε φωνάζει λευκό, είναι φυσιολογικό, δεν είναι ρατσιστικό.

Οι αιτούντες άσυλο/πρόσφυγες από το Κονγκό στην Λέσβο κάνουν λόγο για διακρίσεις στην κοινωνία υποδοχής εξαιτίας της προσφυγικής εμπειρίας, του χρώματος, της αλληλεπίδρασης με την τοπική κοινωνία.

When I arrived...You couldn't even talk to people...Even people on the road...when you come this way, they run away...sometimes you go to the shop to buy the staff and they don't want to sell to you...we had only one bus for refugees and you cannot enter another bus. Even on the road, you walk around, people will do like you smell...because I am black, for example in the begin I wasn't allowed to enter some places, such as coffees or bars, or at some services they didn't reply me to some questions, while my Greek girlfriend was going exactly after me and she was receiving answer at the same question I was doing... (Συμμετέχοντας 1, Κονγκό).

Τέλος, ένα στοιχείο που δεν είχε προβλέψει η έρευνα είναι η έμφυλη διάκριση στις κοινωνικές και προσωπικές συναναστροφές των μεταναστών που προέρχονταν από την Ελλάδα στην Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό. Όπως επισημαίνουν οι Συμμετέχοντες στην έρευνα οι άντρες μετανάστες από την Ελλάδα ήταν σύνηθες να έχουν προσωπικές σχέσεις με γυναίκες από το Κονγκό, ενώ το αντίστροφο, δηλαδή γυναίκες μετανάστριες από την Ελλάδα δεν ήταν σύνηθες να έχουν σχέσεις με άντρες από το Κονγκό καθώς μία τέτοια σχέση θα αντιμετωπιζόταν με καχυποψία «*Εξαρτάται αν είσαι γυναίκα ή άντρας που κάνεις παρέα με Κονγκολέζους...κοίταξε θα πουν αυτή τώρα πήγε με τον μαύρο εκεί πέρα...Ενώ αν πάει ένας άσπρος με μια μαύρη δεν θα πουν κάτι...όλοι οι Έλληνες έχουν αφήσει από ένα παιδί*» σχολιάζει ο Συμμετέχοντας 2 (Έλληνας) που διέμεινε στο Κονγκό τα χρόνια 2011-2021. Ωστόσο, τα παλαιότερα χρόνια το παραπάνω μπορεί να εξηγηθεί με βάση το ότι περισσότεροι μόνοι άντρες Έλληνες έφευγαν και φεύγουν ενδεχομένως μετανάστες στο Κονγκό, παρά γυναίκες. Ο Συμμετέχοντας 4 που διέμεινε στο Κονγκό το διάστημα 1955-1973 αναφέρει «*Ναι, μονάχα άντρες, άσπρες, που να βρεθούν άσπρες*».

Υπόθεση της Επαφής

Στην παρούσα έρευνα οι Συμμετέχοντες καλούνται να σχολιάσουν άμεσα την Υπόθεση της Επαφής και έμμεσα μέσα από περιγραφές διαφόρων περιστατικών, αλλά δεν εξετάζονται τα αποτελέσματα της Υπόθεσης της Επαφής, καθώς δεν μπορεί να αποδειχθεί αν και ποιες από τις προϋποθέσεις του Allport (1964) τηρούνταν κατά την επαφή. Για τον λόγο αυτό, η επαφή μεταξύ των ανθρώπων από την Ελλάδα και το Κονγκό εκλαμβάνεται ως απλή επαφή ακόμα και αν κράτησε για πολλά χρόνια ακόμα και τηρούνταν κάποιες από τις προϋποθέσεις του Allport.

Είναι χαρακτηριστικό πως όταν όλοι οι συμμετέχοντες και από τις δύο κατηγορίες καλούνται να σχολιάσουν αυτή καθαυτή την Υπόθεση της Επαφής, σχολιάζουν την θετική έκβαση της, κάνοντας λόγο για εμπιστοσύνη, σύνδεση, κοινότητες, ενδυνάμωση στους ανθρώπους, μείωση των προκαταλήψεων και του ρατσισμού. Επιπλέον, θέτουν ως παράγοντα αύξησης των αρνητικών συναισθημάτων απέναντι σε διαφορετικές ομάδες ή ανθρώπους τη στασιμότητα σε ένα μέρος, τα περιορισμένα ταξίδια και την έλλειψη γνώσης του ευρύτερου κόσμου.

Ο Συμμετέχοντας 3 (Ελληνας) αναφέρει «όταν δεν γνωρίζεις κάτι και κρατάς μία απόσταση θεωρείς ότι είναι κακό, οπότε τα στερεότυπα, παραμένουν και μεγαλώνουν. Αν όμως πλησιάσεις τον άλλο και μιλήσεις, τα στερεότυπα μειώνονται». Ο Συμμετέχοντας 4 (Ελληνας) αναφέρει «είναι καλύτερα να έχεις επαφή με τον κόσμο παρά να μένεις μακριά του...». Ο Συμμετέχοντας 3 (Κονγκό) αναφέρει χαρακτηριστικά «for me, when we are in distance we have judgment and up close you have the reality. So for me definitely the contact reduces the stereotypes and in my opinion distance promote it». Ο Συμμετέχοντας 1 (Κονγκό) αναφέρει

The contact is very important and it helps, different people and different communities to be together...build more trust, connection, community and people to be more strong. So it's really decrease and destroy the discrimination and racism and stereotypes people are facing around the world.

Τέλος, ο Συμμετέχοντας 2 (Κονγκό) αναφέρει

It is very important to be together with different groups, as Greek and African people. Just the thing is some people they never travel, they are only on the island, they never be somewhere else and they refuse to be together with other people, because they have different thoughts in their minds about African people, about black people...

Παρόλα αυτά, στην περίπτωση των Ελλήνων συμμετεχόντων, μέσα από άλλα παραδείγματα που αναφέρονται εμμέσως στην Υπόθεση της Επαφής, διαφαίνεται και η αρνητική έκβαση της Υπόθεσης της Επαφής. Η διαπολιτισμική επαφή ενδέχεται σε ορισμένες περιπτώσεις να ενισχύσει τις προκαταλήψεις και τις εντάσεις μεταξύ των ομάδων (Καραμπελιάς & Ιακωβίδης, 2021). Ο Συμμετέχοντας 2 (Ελληνας), ο οποίος σχολιάζει μεν την υποθετική έκβαση της Θεωρίας της Επαφής θετικά, ωστόσο αναφέρει πως στην δική του περίπτωση δεν λειτούργησε

Εμένα η επαφή με έκανε να έχω περισσότερες αρνητικές εικόνες, με βάση τις εμπειρίες μου όμως. Άλλοι παλιοί δεν έχουν αρνητικές εικόνες...Ακολουθούσα τον ελληνικό τρόπο ζωής εκατό τοις εκατό, δεν ήθελα να έχω καμία σχέση με τρόπο ζωής των Κονγκολέζων, πήγαινα στην ελληνική κοινότητα, η παρέα μου ήταν με Έλληνες, γι' αυτό και δεν έμαθα καλά τη γλώσσα (λινγκάλα) και δεν

έμαθα καθόλου τα γαλλικά, γιατί κάθε μέρα μιλούσα ελληνικά. Ενώ, όσο έκανα παρέα με Κονγκολέζους, με Κονγκολέζες για να το πω καλύτερα, δεν ήθελα καμία σχέση με τις συνήθειες τους, μακριά από εμένα γιατί από αυτά τα λίγα που έβλεπα κάθε μέρα, μου φαινόταν ότι αυτοί οι άνθρωποι, ότι παθαίνουν θέλουν και το παθαίνουν. Είναι απρόσεκτοι, είναι η κουλτούρα τους τέτοια...δεν μπορούσα να ακολουθήσω το φαγητό τους...

Ο Συμμετέχων 3 δηλώνει πως δεν αισθάνεται οικεία με τους ανθρώπους από το Κονγκό, όχι λόγω του άγνωστου και του ανοίκειου, αλλά απεναντίας επειδή δεν ταιριάζει ο ίδιος με τα χαρακτηριστικά που τους προσδίδει. Επομένως, αποτελεί ένα παράδειγμα διομαδικών σχέσεων όπου η Υπόθεση της Επαφής δεν επιτυγχάνεται. Συγκεκριμένα, αναφέρει

Οικεία όχι, γιατί ενώ είναι καλά παιδιά, ενώ είναι καλοί άνθρωποι, ο τρόπος σκέψης τους είναι λίγο μακριά από το δικό μου, εντάξει εγώ έχω μεγαλώσει στην Ευρώπη και έχω διαφορετικό τρόπο σκέψης...οπότε δεν υπάρχει σημείο επικοινωνίας.

Παρόλα αυτά, ακολουθούν κάποια παραδείγματα που δείχνουν ότι η απλή επαφή και η αλληλεπίδραση μπορούν να επιφέρουν θετικές αλλαγές. Σύμφωνα με τους Hawood και Joyce (2012) η διαπροσωπική επικοινωνία μεταξύ ατόμων από διαφορετικές ομάδες βελτιώνει τις στάσεις, όχι μόνο για αυτά τα άτομα, αλλά για ολόκληρες ομάδες ανθρώπων. Οι ίδιοι οι Συμμετέχοντες (Κονγκό) που ανέφεραν πολλών ειδών διακρίσεων την πρώτη περίοδο κατά την παραμονή τους στην Ελλάδα, αναφέρουν ότι η κατάσταση έχει αλλάξει πολύ τα χρόνια που διαμένουν, μέσω της ενσωμάτωσης και της ένταξης στην κοινωνία

The situation had been changed a lot. There was very difficult time, now is a very big change, I can say 60% people in Mytilene, especially in Mytilene, have interacted with refugees...But still, there are some very hard places that are very difficult for the refugees, especially for black people (Συμμετέχοντας 3, Κονγκό).

On the other hand, I have accepted many positive from Greek people, there are many families that after so many years they call me their son and this is very big hope, to know the people after getting know us they trust and love us (Συμμετέχοντας 1, Κονγκό)

Ο ρόλος της κοινής γλώσσας

Όσον αφορά το ρόλο της γνώσης της κοινής γλώσσας στην κοινωνία υποδοχής, όλοι οι συμμετέχοντες εκφράζουν ως πρώτες αντιδράσεις θετικά συναισθήματα, όπως έκπληξη, χαρά, εμπιστοσύνη, φιλικότητα. Στο ακόλουθο απόσπασμα, ο Συμμετέχοντας 3 (Κονγκό) μεταξύ άλλων δηλώνει πως μολονότι στην αρχή ένιωσε φόβο, αυτό άλλαξε μόλις άκουσε ότι ο συνομιλητής του από την Ελλάδα γνωρίζει λινγκάλα

In the begin I was a bit afraid because I didn't know him, but when he started speaking in Lingala, I was like WOW, the white person speaks Lingala (sorry to say white) and I was very happy and didn't think one second more I get inside the car and we started to discuss about life for long...I was very happy, we changed the phone number and we have a very good contact until now.

Ο Συμμετέχοντας 2 (Κονγκό) αναφέρει πως η αλληλεπίδραση του με Έλληνες που γνωρίζουν μία από τις εθνικές γλώσσες από τη χώρα του έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην ζωή του στη χώρα υποδοχής, καθώς του έδωσε το έναυσμα και αποτέλεσε πηγή κινητοποίησης για να μάθει την ελληνική γλώσσα και να ενταχθεί στην κοινωνία

It was very good and big impact for me, when I saw Greek people, locals speak my languages and it was also one of the motivations which brought my thoughts to say I can learn Greek...it was very good motivation for me to interact with these people and...It was very good way of integration for my life in Greece because there are many things, but I will say one, it was also Greek person who took me by hand to bring me at public school, to register me and to talk about me.

Ωστόσο, οι περισσότεροι Συμμετέχοντες καταλήγουν πως δεν έχει ουσιαστικά αποτελέσματα στην διαδικασία ένταξης τους στην κοινωνία, καθώς είτε οι γνώστες των γλωσσών τους είναι μεγάλης ηλικίας επομένως η αλληλεπίδραση είναι περιορισμένη, είτε τους συνάντησαν ενώ βρίσκονταν ήδη αρκετά χρόνια στην Ελλάδα, είτε τους αποθάρρυναν γιατί τους έλεγαν ότι δεν υπάρχει κάτι για αυτούς στην Ελλάδα. Ο Συμμετέχοντας 3 (Κονγκό) αναφέρει

I think it could play a lot, but for me it was not only the case because I just met him, I didn't meet him long time ago, but can you imagine for example if I met him many years ago or when I arrived in Greece, it could play a lot, it would have a positive aspect because there you feel more welcome, also you feel someone you can trust and share a lot with. So, it has an impact to see someone from the local community speaking your mother tongue or one of the language from Congo, it was very nice

Επίσης, ο Συμμετέχοντας 1 (Κονγκό) αναφέρει «...He didn't give us hope, because he was asking us «why you came here, this country, this island there is nothing...».

Ένα άλλο στοιχείο είναι πως, τα τελευταία χρόνια, εκτός από τους Έλληνες που ήταν στο Κονγκό, και άλλοι Έλληνες που ζουν και δραστηριοποιούνται στη Λέσβο, μαθαίνουν λινγκάλα και εν γένει γλώσσες από τις χώρες καταγωγής των προσφύγων, είτε μέσω της αλληλεπίδρασης με πρόσφυγες, είτε στο εργασιακό περιβάλλον, είτε σε Συλλόγους και Πανεπιστήμια που προσφέρουν μαθήματα ξένων γλωσσών (Συμμετέχοντες 1, Κονγκό).

Προτάσεις για μελλοντική έρευνα

Με το πέρας της παρούσας εργασίας, φωτίζονται θεματικές προς έρευνα όπως οι έννοιες της ενσωμάτωσης και της ένταξης με βάση την ομάδα προέλευσης στην χώρα υποδοχής, οι έμφυλες αναπαραστάσεις στην μετανάστευση, οι εργασιακές σχέσεις στην μετανάστευση υπό το πρίσμα της καταγωγής, οι υποβόσκουσες μορφές ρατσισμού σε ομάδες υπό αλληλεπίδραση και τέλος η εκπαίδευση πριν και μετά την αποικιοκρατία σε κράτη της Αφρικής.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Ξενόγλωσσες

- Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Addison-Wesley: Cambridge.
- Bryman, A. & Bell, E. (2011). *Business research methods*. Oxford: Oxford University Press.
- Burke, J. (2018). Congo steps up deadly crackdown as church joins anti-Kabila protests. *The Guardian*. Ανακτήθηκε από: <https://www.theguardian.com/world/2018/jan/23/congo-steps-up-deadly-crackdown-after-more-protests-against-kabila>
- DR Congo protests: Anti-Kabila protestors killed. BBC News. (2018, Φεβρουάριος, 25). Ανακτήθηκε από: <https://www.bbc.com/news/world-africa-43190515>
- Gavin, M. (2020). Power-sharing agreement breaks down in DRC. Council on foreign relations. Ανακτήθηκε από: <https://www.cfr.org/blog/power-sharing-agreement-breaks-down-drc>
- Hatton, T. J. (2016). *Refugees and asylum seekers, the crisis in Europe and the future of policy*. Centre for Economic Policy Research: London
- Hawood, J. & Joyce, N. (2012). Intergroup contact and communication. Στο G. Howard (Επιμ.), *The handbook of intergroup communication* (σ. 167-180). Routledge: New York, London.
- Kisangani, E. F. & Scott, B. F. (2010). *Historical dictionary of the Democratic of the Congo*. Scarecrow Press, Inc: UK. Ανακτήθηκε από: [a6f95c07-9183-4c78-a7c4-ec5ea565507a \(1\).pdf](https://www.scribd.com/document/46695507/a6f95c07-9183-4c78-a7c4-ec5ea565507a-1-pdf)
- Moore, J. & Wembi, S. (2018). Demonstrations against Kabila in Congo leave at least 6 dead. *The New York Times*. Ανακτήθηκε από: <https://www.nytimes.com/2018/01/21/world/africa/democratic-republic-of-congo-protests.html>

News European Parliament (2016). Debate on acute political tensions in the Congo. Ανακτήθηκε από: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/agenda/briefing/2016-10-03/14/debate-on-acute-political-tensions-in-the-congo>

Pelinka, A., Bischof, G., & Stögner, K. (Επιμ.). (2019). *Handbook of prejudice*. Cambria Press: Amherst, New York.

Pettigrew, T. (1998). *Intergroup Contact theory*. Annual Report of Psychology. Ανακτήθηκε από: https://www.researchgate.net/publication/5282610_Intergroup_Contact_Theory

Shairani, K. B. (2019). *Congolese protests for end to President Kabila's presidency 2016-2019*. Global Nonviolent Action Database. Ανακτήθηκε από: <https://nvdatabase.swarthmore.edu/content/congolese-protest-end-president-kabilas-presidency-2016-2019>

UNHCR. (χ.χ.). UNHCR Operational Portal: Refugee Situations. *Democratic Republic of the Congo situation*. Ανακτήθηκε από: <https://reporting.unhcr.org/operational/situations/democratic-republic-congo-situation>

UNHCR. (2024). DR Congo emergency. Ανακτήθηκε από: <https://www.unhcr.org/emergencies/dr-congo-emergency>

Ελληνόγλωσσες

Αλεξάνδρου, Δ. Ν. (2015). *Χανεμπού. Έλληνες στην Υποσαχάρια Αφρική*. Εκδόσεις Ερωδιός: Θεσσαλονίκη.

Αλεξίου, Θ. (2016). *Κοινωνικές τάξεις, κοινωνικές ανισότητες και συνθήκες ζωής*. Εκδόσεις Παπαζήση: Αθήνα.

Αντύπας, Γ. (2007). *Οι Έλληνες του Βελγικού Κογκό*. Weyrich: Βρυξέλλες.

- Αντύπας, Γ. (2021). *Οι απόγονοι των Ελλήνων πρωτοπόρων στο Κονγκό*. Weyrich: Βρυξέλλες.
- Βροχίδης, Η. (2022). *Ταξιδεύω άρα υπάρχω*. Εκδόσεις iWrite: Θεσσαλονίκη.
- Bryman, A. (2017). *Μέθοδοι κοινωνικής έρευνας*. Gutenberg: Αθήνα.
- Γκότοβος, Ε.Α. (2011). *Ρατσισμός, κοινωνικές, ψυχολογικές και παιδαγωγικές όψεις μιας ιδεολογίας και μίας πρακτικής*. Υπουργείο Παιδείας Δια βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων, ίδρυμα Νεολαίας και Διά Βίου Μάθησης: Αθήνα.
- Cohen, R. (2003). *Παγκόσμια διασπορά*. Εκδόσεις Παπαζήση: Αθήνα.
- Cooper, F. (2023). *Η Αφρική από το 1940. Το χθες και το σήμερα*. Κλειδάριθμος: Αθήνα.
- Creswell, J. (2016). *Η Έρευνα στην εκπαίδευση. Σχεδιασμός, διεξαγωγή και αξιολόγηση ποσοτικής και ποιοτικής έρευνας*. Αθήνα: Ίων.
- Davidson, B. (1997). *Ιστορία της Αφρικής* (Δ. Κούρτοβικ, Μετ.). Αθήνα: Αίολος.
- Dufoix, S. (2010). *Η διασπορά* (Μ. Μάτσας, Μετ.). Πρωτοπορία: Αθήνα.
- Hughes, M. & Kroehkler C. (2007). *Κοινωνιολογία - οι βασικές έννοιες*. Εκδόσεις Κριτική: Αθήνα.
- Ίσαρη, Φ. & Πουρκός, Μ. (2015). *Ποιοτική μεθοδολογία έρευνας - εφαρμογές στην ψυχολογία και στην εκπαίδευση*. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών.
- Ιωσηφίδης, Θ. (2017). *Ποιοτικές μέθοδοι έρευνας και επιστημολογία των κοινωνικών επιστημών*. Εκδόσεις Τζιόλα: Θεσσαλονίκη.
- Καραμπελιάς, Γ. Ν. & Ιακωβίδης Ι. Χ. (2021). *Ελληνισμός της διασποράς. Ελλαδικές και Κυπριακές κοινότητες στην Αφρικανική ήπειρο*. Εκδόσεις Ι.Σιδέρης: Αθήνα.
- Κοκκινάκη, Φ. (2006). *Κοινωνική ψυχολογία*. Τυπωθήτω: Αθήνα.

Κρεσταινίτη, Α. (2022). *Διερεύνηση των απόψεων των εκπαιδευτικών για τα στερεότυπα που μπορεί να υπάρχουν στο σχολείο, καθώς και για τον τρόπο που νοσηματοδοτούν την προκατάληψη αλλά και τις μεθόδους άμβλυνσης των στερεοτύπων και της προκατάληψης* (Διπλωματική εργασία). Ανακτήθηκε από: <https://apothesis.eap.gr/archive/item/172526?lang=el>

Μαρκάκης, Ι. (1998). *Ελληνες στην Μαύρη Αφρική 1890-1990*. Τροχαλία: Αθήνα.

Μεταξίδης, Ν. & Akono Abina, F-M. (2023, Ιανουάριος, 17). Λευκή Πόλη, Μαύρη Πόλη: η χωρική διάσταση πίσω από τις επιχειρηματικές στρατηγικές των Ελλήνων αρτοποιών στο Γιαούντε (Καμερούν). *Γεωγραφία*. Ανακτήθηκε από: <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/geographies/article/view/32961/25040>

Μιχαλίδης, Ι. Δ. (2018). *Παιδιά του Οδυσσέα. Έλληνες πρόσφυγες στη Μέση Ανατολή και στην Αφρική (1941-1946)*. Μεταίχμιο: Αθήνα.

Νάσκου-Περράκη, Π. & Μπαξεβάνης, Χρ. (Επιμ.). (2016). *Πρόσφυγες. Παγκόσμια-Ευρωπαϊκή-Εθνική νομοθεσία. Με επιλεγμένη νομολογία διεθνών και ελληνικών Δικαστηρίων*. Ανικούλα: Θεσσαλονίκη.

Πελαγίδης, Σ. (2006). *Ο Ελληνισμός της Διασποράς. Ο θαυμαστός καινούριος κόσμος*. Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη Α.Ε.: Θεσσαλονίκη.

Πρόγκα, Ε. (2023). *290 ημέρες στο Κονγκό. Ημερολόγια ταξιδιού στη χώρα όπου χτυπά η καρδιά της Αφρικής*. Εκδόσεις Πηγή: Θεσσαλονίκη, Αθήνα.

Σιδέρη, Ε., Ντάνη, Σ., Παπαδοπούλου, Δ. Π. & Ρήγας, Γ. (2017). *Όψεις του προσφυγικού φαινομένου*. Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο. Ανακτήθηκε από <https://elearn.eap.gr/course/view.php?id=19>

Smith, P. B. & Bond, M. H. (2011). *Διαπολιτισμική Κοινωνική Ψυχολογία*. Gutenberg: Αθήνα.

Σπυροπούλου, Γ. & Χριστόπουλος, Δ. (2016). *Προσφυγικό: «Θα τα καταφέρουμε;»*. Εκδόσεις Παπαζήση: Αθήνα.

Στεργίου, Λ. & Σιμόπουλος, Γ. (2019). *Μετά το κοντέινερ. Διαπολιτισμική ματιά στην εκπαίδευση προσφύγων*. Gutenberg: Αθήνα.

Vuillard, E. (2018). *Κονγκό*. Αθήνα: Πόλις.

Χασιώτης, Ι.Κ., Κατσαρδή-Hering, O. & Αμπατζή, Ε.Α. (επιμ.)(2006). *Οι Έλληνες στη Διασπορά: 15ος-21ος αιώνας*. Αθήνα: Βουλή των Ελλήνων.

Χατζίδου, Σ. & Βελέντζα, Β. (2018, Σεπτέμβριος 23). Οι θεωρίες μείωσης των στερεοτύπων: περίπτωση εφαρμογής στην ελληνική πραγματικότητα σύμφωνα με τις υπάρχουσες έρευνες. *Η Πύλη της Ψυχολογίας*. Ανακτήθηκε από: <https://www.psychology.gr/koinoniki-psychologia/729-stereotypa-theories-meioshs.html>

Ιστοσελίδες-ηλεκτρονικές πηγές

Democratic Republic of Congo profile – Timeline (2019)

<https://www.bbc.com/news/world-africa-13286306>

Ελληνική κοινότητα Λουμπουμπάσι και περιχώρων <https://helleniclubumbashi.com/>

Lists of wars including the Democratic Republic of the Congo (χ.χ.) https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_wars_involving_the_Democratic_Republic_of_the_Congo

Operational Data Portal, Refugee Situations, UNHCR <https://data2.unhcr.org/en/situations/mediterranean>

Q & A: DR Congo conflict (2012) <https://www.bbc.com/news/world-africa-11108589>

Παράρτημα

Έντυπο Συναίνεσης Συμμετοχής σε Έρευνα

Αγαπητέ συμμετέχοντα/αγαπητή συμμετέχουσα,

Ονομάζομαι Γκρίντζου Παναγιώτα και είμαι φοιτήτρια στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών Θεωρία, Πράξη και Αξιολόγηση του Εκπαιδευτικού Έργου, στην κατεύθυνση Διαπολιτισμική Εκπαίδευση στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Η έρευνα που διενεργώ έχει τίτλο «Άνθρωποι από την Ελλάδα στο Κονγκό και από το Κονγκό στην Ελλάδα», όπου με τον όρο Κονγκό αναφέρομαι στην Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό. Σκοπός της παρούσας έρευνας είναι να συλλέξει τις άγνωστες σε πολλούς εμπειρίες των Ελλήνων που ήδη από τον 19ο αιώνα μετανάστευσαν στην καρδιά της Αφρικής αναζητώντας μία καλύτερη ζωή και να ανταλλάξει με το παρόν, με τους ανθρώπους που φτάνουν από τη Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό στην Ελλάδα ως αιτούντες διεθνή προστασία.

Με την παρούσα επιστολή σας ζητώ να συμμετάσχετε στην έρευνα που διενεργώ για την διπλωματική μου εργασία. Η συμμετοχή στην έρευνα είναι εθελοντική και διαρκεί περίπου 35-45 λεπτά. Έχετε το δικαίωμα να μην απαντήσετε σε κάποια ερώτηση που δεν επιθυμείτε ή να αποσυρθείτε οποιαδήποτε στιγμή εάν δεν νιώθετε άνετα και τα αρχεία θα διαγραφούν. Τα αρχεία από την έρευνα (ηχητικά και γραπτά) θα παραμείνουν στην κατοχή μου και μόνο εγώ και ο επιβλέπων καθηγητής θα έχουμε πρόσβαση σε αυτά. Αντίγραφο των αρχείων, μπορεί να χορηγηθεί στον/στην συμμετέχοντα/ούσα εφόσον το ζητήσει.

Υπάρχουν δύο τρόποι που μπορείτε να συμμετέχετε στην διεξαγωγή της έρευνας. Ο πρώτος τρόπος είναι συνέντευξη, όπου μπορείτε να διατηρήσετε την ανωνυμία σας και τα στοιχεία σας θα παραμείνουν εμπιστευτικά. Ο δεύτερος τρόπος είναι με τη δημιουργία βίντεο όπου όμως δεν είναι δυνατή η διατήρηση της ανωνυμίας σας. Η συνέντευξη θα ηχογραφηθεί προκειμένου να απομαγνητοφωνηθεί και να αναλυθεί για τις ανάγκες της εργασίας. Όλα τα στοιχεία που θα συλλεχτούν κατά τη διάρκεια της συνέντευξης θα χρησιμοποιηθούν αποκλειστικά και μόνο για την παρούσα εργασία. Τέλος, υπάρχει δυνατότητα χρήσης πιστοποιημένου διερωτηματολογίου γαλλικών-λιγγάλα σε περίπτωση που ο συμμετέχοντας δεν νιώθει άνετα η συνέντευξη να πραγματοποιηθεί στα ελληνικά ή τα αγγλικά.

Τηλέφωνο επικοινωνίας: 6986702879

Ηλεκτρονικό ταχυδρομείο: giotagrin27@gmail.com

Ημερομηνία:

Τρόπος διεξαγωγής έρευνας:

Ονοματεπώνυμο και υπογραφή συμμετέχοντα:

Υπογραφή ερευνήτριας:

Annex

Research participation consent form

Dear Participant,

My name is Gkrintzou Panagiota and I am a student in the Master's Program Theory, Praxis and Evaluation of the Educational Work, specialised in Intercultural Education at the National and Kapodistrian University of Athens.

The research I am conducting is entitled "People from Greece to Congo and from Congo to Greece", where by the term Congo I refer to the Democratic Republic of Congo. The purpose of this research is to collect the unknown experiences of Greeks who immigrated to the heart of Africa in search of a better life as early as the 19th century and to interact with the present, with the people who arrive from the Democratic Republic of Congo to Greece as applicants for international protection.

With this letter I am asking you to participate in the research I am conducting for my thesis. Participation in the survey is voluntary and takes approximately 35-45 minutes. You have the right not to answer a question you do not wish to or to withdraw at any time if you do not feel comfortable and the records will be deleted. The records from the research (audio and written) will remain in my possession and only I and the supervising professor will have access to them. A copy of the files can be provided to the participant upon request.

There are two ways you can participate in the survey. The first way is interview, where you can remain anonymous and your details will remain confidential. The second way is by making video where it is not possible to maintain your anonymity. The interview will be recorded in order to be transcribed and analysed for the needs of the work. All information collected during the interview will be used exclusively for this work. Finally, there is the possibility of using a certified French-Lingala interpreter in case the participant does not feel comfortable the interview being conducted in Greek or English.

Phone: 6986702879

Email: giotagr27@gmail.com

Date:

Way of conducting the research:

Name and signature of participant:

Researcher's signature:

Annexe

Formulaire de consentement à la participation à la recherche

Cher participant,

Je m'appelle Gkrintzou Panagiota et je suis étudiant dans le programme de maîtrise Théorie, pratique et évaluation du travail éducatif, spécialisé en éducation interculturelle à l'Université nationale et capodistrienne d'Athènes.

La recherche que je mène s'intitule « Peuples de la Grèce au Congo et du Congo à la Grèce », où par le terme Congo j'entends la République Démocratique du Congo. Le but de cette recherche est de recueillir les expériences méconnues des Grecs qui ont immigré au cœur de l'Afrique à la recherche d'une vie meilleure dès le 19ème siècle et d'interagir avec le présent, avec les gens qui arrivent de la République Démocratique du Congo en Grèce en tant que demandeurs de protection internationale.

Par cette lettre, je vous demande de participer aux recherches que je mène pour ma thèse. La participation à l'enquête est volontaire et prend environ 35 à 45 minutes. Vous avez le droit de ne pas répondre à une question que vous ne souhaitez pas ou de vous retirer à tout moment si vous ne vous sentez pas à l'aise et les enregistrements seront supprimés. Les enregistrements de la recherche (audio et écrit) resteront en ma possession et seuls moi et le professeur superviseur y aurons accès. Une copie des dossiers peut être fournie au participant sur demande.

Vous pouvez participer à l'enquête de deux manières. La première méthode est l'entretien, où vous pouvez rester anonyme et vos coordonnées resteront confidentielles. La deuxième façon consiste à réaliser une vidéo là où il n'est pas possible de conserver votre anonymat. L'entretien sera enregistré afin d'être retranscrit et analysé pour les besoins du travail. Toutes les informations recueillies lors de l'entretien seront utilisées exclusivement pour ce travail. Enfin, il est possible de faire appel à un interprète certifié français-lingala au cas où le participant ne se sentirait pas à l'aise avec l'entretien mené en grec ou en anglais.

Téléphone: 6986702879

Courriel: giotagr27@gmail.com

Date:

Manière de mener la recherche:

Nom et signature du participant:

Signature du chercheur:

Πρωτόκολλο Συνέντευξης

Δημογραφικά στοιχεία

1. Πείτε μου σύντομα κάποια προσωπικά σας στοιχεία/παρουσιάστε τον εαυτό σας (ηλικία, καταγωγή, τόπος διαμονής, εκπαίδευση)

Η ζωή στη Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό

2. Ποιοι είναι οι λόγοι που οδήγησαν την οικογένεια σας/εσάς να φύγει από την Ελλάδα;
3. Γιατί επιλέξατε τη Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό;
4. Πότε πήγε η οικογένεια σας εκεί και πόσα χρόνια διέμεινε;
5. Με ποιον τρόπο έφτασε η οικογένεια σας/ με ποιον τρόπο ταξιδέψατε;
6. Σε ποια περιοχή μένατε; Μένατε στον αστικό ιστό ή στην επαρχία;
7. Πως ήταν η πρώτη περίοδος για την οικογένεια σας (ή για εσάς αν δεν έχετε γεννηθεί εκεί;)
8. Με τι ασχολήθηκε η οικογένεια σας;
9. Που πήγατε σχολείο και σε τι σχολείο;
10. Ποιες γλώσσες μιλάτε;
11. Πώς μάθατε την ελληνική και τις τοπικές γλώσσες;
12. Ακολουθούσατε τοπικές παραδόσεις ή γιορτές;
13. Είχατε την ευκαιρία να ακολουθήσετε τις ελληνικές παραδόσεις και γιορτές εκεί;
14. Συμμετείχατε στις ελληνικές κοινότητες;
15. Είχατε επαφές σας με τους ντόπιους; Γενικά πως θα χαρακτηρίζατε τις σχέσεις των Ελλήνων με τους ανθρώπους του Κονγκό;
16. Οι σχέσεις αλληλεπίδρασης με ντόπιους, είχατε βιώσει να χαρακτηρίζονται θετικά ή αρνητικά από τρίτους;
17. Με ποιους άλλους πληθυσμούς είχατε αλληλεπίδραση εσείς ή γενικά οι Έλληνες;
18. Η εκμετάλλευση από το αποικιοκρατικό σύστημα ήταν κάτι αντιληπτό στην κοινωνία ή δεν γινόταν εύκολα αντιληπτό;
19. Αντιμετωπίσατε στερεότυπα, διακρίσεις από πληθυσμούς εκεί ή από την Ελλάδα; Νιώθατε καλοδεχόμενοι σε αυτή τη χώρα;
20. Νιώθατε ασφαλείς κατά τη παραμονή σας εκεί;
21. Βιώσατε τραυματικά γεγονότα;
22. Πως θα περιγράφατε τη ζωή τότε στο Κονγκό; Αν έχετε αναμνήσεις θα θέλατε να μοιραστείτε κάτι;

Η Παλιννόστηση

23. Πότε επιστρέψατε στην Ελλάδα, γιατί; Πόσα χρόνια μένατε συνολικά στο Κονγκό;
24. Η έκρυθμη κατάσταση στο Κονγκό επηρέασε την επιλογή σας να επιστρέψετε;

25. Έχετε ξανά πάει ή θα θέλατε να επισκεφτείτε τη χώρα ξανά;
26. Ποια είναι η σχέση της οικογένειάς σας με το Κονγκό τώρα;
27. Πως θα αξιολογούσατε την εμπειρία σας;
28. Θεωρείτε ότι η επαφή ή η απόσταση που διατηρούν διαφορετικές ομάδες ανθρώπων μειώνει ή αυξάνει στερεότυπα μεταξύ τους;
29. Πως θα περιγράφατε τον όρο διασπορά; Έχει θετικές ή αρνητικές συνδηλώσεις με βάση τη δική σας εμπειρία και την εμπειρία που έχει ιστορικά η χώρα καταγωγής σας;
30. Πείτε μου κάτι που θεωρείτε το πιο σημαντικό, ένα αρνητικό και ένα θετικό της εμπειρίας σας.

Η εμπειρία με το προσφυγικό στη Λέσβο

31. Περιγράψτε μου τις εντυπώσεις σας σχετικά με τους ανθρώπους από τη Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό που φτάνουν στη Λέσβο;
32. Περιγράψτε μου πώς αισθάνεστε που έρχονται διατρέχοντας τόσο μεγάλους κινδύνους;
33. Αισθάνεστε οικεία μαζί τους; Έχετε αναπτύξει διαπροσωπικές σχέσεις;
34. Περιγράψτε μου πώς αισθάνεστε που μπορείτε και επικοινωνείτε μαζί τους σε μία γλώσσα που ελάχιστοι γνωρίζουν στην Ελλάδα;
35. Θέλετε να μοιραστείτε κάτι επιπλέον;

Πρωτόκολλο Συνέντευξης

Δημογραφικά στοιχεία

1. Πείτε μου σύντομα κάποια προσωπικά σας στοιχεία/παρουσιάστε τον εαυτό σας (ηλικία, καταγωγή, τόπος διαμονής, εκπαίδευση)
2. Περιγράψτε σύντομα τη ζωή σας στη Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό, πριν την αναχώρησή σας

Η προσφυγική εμπειρία

3. Θα μπορούσατε να μου περιγράψετε σύντομα την απόφασή σας να φύγετε από τη χώρα σας; Ήσασταν αναγκασμένος να φύγετε ή ήταν απόφαση που λάβατε ελεύθερα;
4. Θα μπορούσατε να περιγράψετε αν το καθεστώς της χώρας σας επηρέασε την απόφασή σας να φύγετε;
5. Πώς βρεθήκατε στην Ελλάδα; Ήταν το πλάνο σας να έρθετε εδώ ή λόγω των καταστάσεων αναγκαστήκατε να έρθετε;
6. Πώς ήταν στην Τουρκία; (αν έμεινε)
7. Θα θέλατε να κάνετε ένα σχόλιο σχετικά με το ταξίδι, το πέρασμα από την Τουρκία στην Ελλάδα;
8. Πώς νιώσατε όταν ήρθατε εδώ, σε μία διαφορετική και έντονη κατάσταση; Πως ήταν η πρώτη περίοδος στην Ελλάδα;
9. Πώς ήταν η κατάσταση στα Κέντρα Υποδοχής και Ταυτοποίησης/καμπ;
10. Πως θα σχολιάζατε το όρο «πρόσφυγας» σε συνάρτηση με την ιστορία σας;
11. Έχετε αλληλεπίδραση με την τοπική κοινωνία; Ήταν εύκολο για κάποιον διαμένοντα εντός του καμπ να έχει διασυνδέσεις με την Μυτιλήνη; Ήταν το ίδιο όταν ήρθατε με τώρα;
12. Έχετε φίλους από την Ελλάδα; Αν ναι, θα μπορούσατε να περιγράψετε τη σχέση σας, τις δραστηριότητες που ενδεχομένως κάνετε μαζί.
13. Περιγράψτε μου σύντομα τη ζωή σας εδώ (εκπαίδευση, εργασία, δραστηριότητες)
14. Έχετε συναντήσει Έλληνες που μπορούσαν να επικοινωνήσουν μαζί σας, όχι στην αγγλική ή τη γαλλική γλώσσα, αλλά σε μία από τις εθνικές γλώσσες της ΛΔΚ - στα λινγκάλα/κικόνγκο/σουαχίλι/τσιλούμπα; Αν ναι, πως νιώσατε εκείνη τη στιγμή;
15. Έπαιξε ρόλο σχετικά με το πώς νιώθετε γενικά εδώ; Περιγράψτε μου αν το παραπάνω σας βοήθησε στην αλληλεπίδραση και στην ένταξη σας στην τοπική κοινωνία της χώρας υποδοχής.

Για τους Έλληνες μετανάστες στη ΛΔΚ

16. Ξέρατε ότι στη χώρα σας υπάρχει ελληνική κοινότητα; Αν ναι, τι ξέρετε σχετικά;
17. Με τι καταπιάνονται κυρίως οι Έλληνες στο Κονγκό (παρελθόν και παρόν);

18. Πως αντιμετωπίζει η πλειονότητα των ανθρώπων του Κονγκό την ελληνική κοινότητα;

Παρόν

19. Έχεις παρατηρήσει αυτά τα χρόνια αν οι σχέσεις αλληλεπίδρασης με ντόπιους χαρακτηρίζονται θετικά ή αρνητικά από τρίτους;
20. Έχετε νιώσει θετική ή αρνητική διαχείριση σε μέρους σας λόγω της εμπειρίας σας;
21. Θεωρείτε ότι η επαφή ή η απόσταση που διατηρούν διαφορετικές ομάδες ανθρώπων μειώνει ή αυξάνει στερεότυπα μεταξύ τους;
22. Εσείς συμμετέχετε σε γιορτές/εκδηλώσεις της κοινωνίας υποδοχής;
23. Πως θα περιγράφατε τον όρο διασπορά; Έχει θετικές ή αρνητικές συνδηλώσεις με βάση τη δική σας εμπειρία και την εμπειρία που έχει ιστορικά η χώρα καταγωγής σας;
24. Πείτε μου κάτι που θεωρείτε το πιο σημαντικό, ένα αρνητικό και ένα θετικό της εμπειρίας σας.
25. Θα θέλατε να μοιραστείτε κάτι επιπλέον;

Interview Protocol

Demographics

1. Briefly tell me some personal information/introduce yourself (age, origin, place of residence, education)
2. Briefly describe your life in the Democratic Republic of Congo before your departure

The refugee experience

3. Could you briefly describe your decision to leave your country? Were you forced to leave or was it a decision you made freely?
4. Could you describe whether the regime of your country influenced your decision to leave?
5. How did you end up in Greece? Was it your plan to come here or were you forced to come due to circumstances?
6. How was in Turkey? (If you stayed there)
7. Would you like to make a comment about the journey, the passage from Turkey to Greece?
8. How did you feel when you first came here, in a different and intense situation? How was the first period in Greece?
9. How was the situation at the Reception and Identification Centres/camps?
10. How would you comment on the term "refugee" in relation to your story?
11. Do you interact with the local community? Was it easy for someone living inside the camp to have connections to Mytilene? Was it the same when you came as it is now?
12. Do you have friends from Greece? If so, could you describe your relationship, the activities you might do together.
13. Briefly describe your life here (education, work, activities)
14. Have you met Greeks who could communicate with you, not in English or French, but in one of the national languages of the DRC - Lingala/Kikongo/Swahili/Tsilumba? If so, how did you feel at that moment?
15. Did it have an impact on how you generally feel here? Describe to me whether the above has helped you in your interaction and integration into the local society of the host country.

For the Greek immigrants in the DRC

16. Did you know that there is a Greek community in your country? If so, what do you know about it?

17. What do the Greeks mainly do in the Congo (past and present)?

18. How do the majority of Congolese people treat the Greek community?

Present

19. Have you noticed over the years whether your interactions with locals are characterized positively or negatively by other people?

20. Have you experienced positive or negative behaviour because of your experience?

21. Do you think that the contact or distance that different groups of people maintain reduces or increases stereotypes between them?

22. Did you participate in celebrations/events of the host society?

23. How would you describe the term dispersion? Does it have positive or negative meaning/connotations based on your own experience and the experience your country of origin has historically had?

24. Would you like to share something that you consider the most important of your experience, better one negative and one positive of your experience?

25. Is there anything else you would like to share?

Protocole d'entretien

Données démographiques

1. Donnez-moi brièvement quelques informations personnelles/présentez-vous (âge, origine, lieu de résidence, formation)
2. Décrivez brièvement votre vie en République Démocratique du Congo avant votre départ

L'expérience des réfugiés

3. Pourriez-vous décrire brièvement votre décision de quitter votre pays? Avez-vous été contraint de partir ou est-ce une décision que vous avez prise librement?
4. Pourriez-vous décrire si le régime de votre pays a influencé votre décision de partir?
5. Comment êtes-vous arrivé en Grèce? Était-ce votre projet de venir ici ou avez-vous été contraint de venir en raison des circonstances?
6. Comment s'est passé votre séjour en Turquie? (Si tu y restais)
7. Souhaitez-vous faire un commentaire sur le voyage, le passage de la Turquie à la Grèce?
8. Qu'avez-vous ressenti lorsque vous êtes arrivé ici pour la première fois, dans une situation différente et intense? Comment s'est passée la première période en Grèce?
9. Quelle était la situation dans les centres/camps d'accueil et d'identification?
10. Que pensez-vous du terme « réfugié » par rapport à votre histoire?
11. Interagissez-vous avec la communauté locale? Était-il facile pour quelqu'un vivant à l'intérieur du camp d'avoir des liens avec Mytilène? Était-ce la même chose à votre arrivée qu'aujourd'hui?
12. Avez-vous des amis grecs? Si oui, pourriez-vous décrire votre relation, les activités que vous pourriez faire ensemble.
13. Décrivez brièvement votre vie ici (éducation, travail, activités)
14. Avez-vous rencontré des Grecs qui pourraient communiquer avec vous, non pas en anglais ou en français, mais dans l'une des langues nationales de la RDC - Lingala/Kikongo/Swahili/Tsilumba? Si oui, qu'avez-vous ressenti à ce moment-là?
15. Cela a-t-il eu un impact sur la façon dont vous vous sentez généralement ici? Décrivez-moi si ce qui précède vous a aidé dans votre interaction et votre intégration dans la société locale du pays d'accueil.

Pour les immigrants grecs en RDC

16. Saviez-vous qu'il existe une communauté grecque dans votre pays? Si oui, qu'en savez-vous?
17. Que font principalement les Grecs au Congo (passé et présent)?
18. Comment la majorité des Congolais traite-t-elle la communauté grecque?

Présent

19. Avez-vous remarqué au fil des années si vos interactions avec la population locale sont caractérisées positivement ou négativement par d'autres personnes?
20. Avez-vous été victime d'un comportement positif ou négatif à cause de votre expérience?
21. Pensez-vous que le contact ou la distance qu'entretiennent différents groupes de personnes réduisent ou augmentent les stéréotypes entre eux?
22. Avez-vous participé à des célébrations/événements de la société hôte ?
23. Comment décririez-vous le terme dispersion? Cela a-t-il une signification/connotation positive ou négative basée sur votre propre expérience et l'expérience historique de votre pays d'origine?
24. Souhaitez-vous partager quelque chose que vous considérez comme le plus important de votre expérience, mieux un négatif et un positif de votre expérience?
25. Y a-t-il autre chose que vous aimeriez partager?